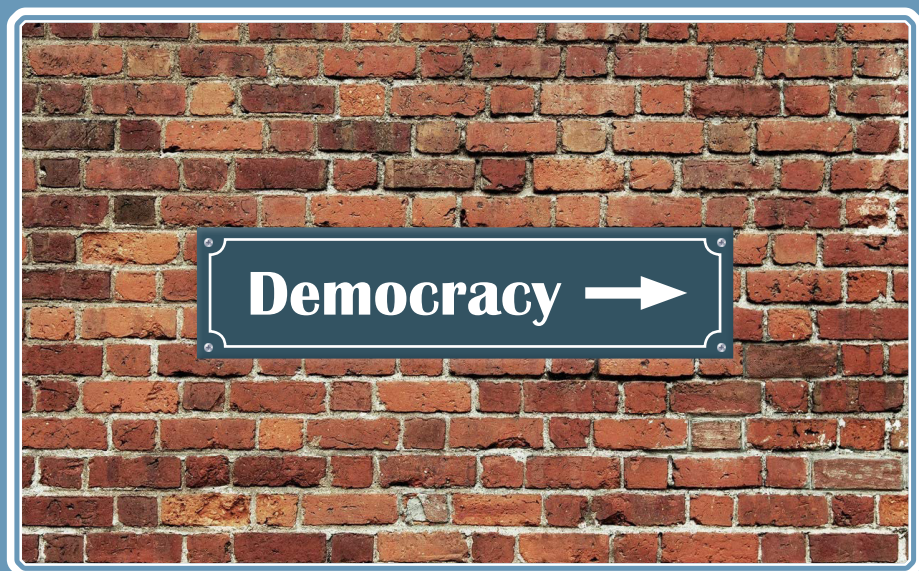

Murányi István

FIATALOK ÁLLAMPOLGÁRI SZOCIALIZÁCIÓJA

Murányi István

Fiatalok állampolgári szocializációja

SZOCIOLÓGIAI TUDÁSTÁR

7.

A Debreceni Egyetem BTK
Szociológia és Szociálpolitika Tanszékének sorozata

Sorozatszerkesztő:
CZIBERE IBOLYA

Murányi István

Fiatalok állampolgári szocializációja

Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press
2022

Szakmai lektor:
NAGY ÁDÁM

© Murányi István, 2022
© Debreceni Egyetemi Kiadó, 2022

ISSN 2786-2194
ISBN 978-963-615-000-6

Kiadta: Debreceni Egyetemi Kiadó
Felelős kiadó: Karácsony Gyöngyi főigazgató
Tipográfia, tördelés, borítóterv: Juhászné Marosi Edit
Nyelvi lektor: Feketéné Balogh Marianna

Szabó Ildikó és Csákó Mihály emlékének

Tartalom

Bevezetés	9
I. Váltás és változás	13
II. A politikai kultúra és a politikai szocializáció	17
III. A demokrácia jelentéstartalma	21
IV. A demokrácia típusai	29
V. A demokrácia szociális reprezentációja	31
VI. A radikalizmus jelentéstartalma	39
VII. A radikalizmus szociális reprezentációja	45
VIII. A nemzeti identitás	47
IX. A nemzetfogalom elemei	51
X. A demokrácia és az állampolgárság	57
XI. Az előítéletesség	59
XII. A demokrácia és az életforma	63
XIII. A nemzeti radikalizmus	71
XIV. A nemzeti radikalizmus nemzetfelfogása	75
XV. A nemzeti radikalizmus történelem képe	77
XVI. A nemzeti radikalizmus és a mitikus múlt	81
XVII. A nemzeti radikalizmus: ellen-történet írás	89
XVIII. Összefoglalás	95
Irodalom	99

Bevezetés

Nehéz helyzetben van az olvasó ha egy társadalomtudományi könyv címe nehezen megfejthető, a szerző csupán utalni kíván a tartalomra. Esetünkben ez különösen igaz, de felmentést ad, hogy az „ifjúság”, az „állampolgár” vagy a „szocializáció” kifejezések önmagukban is rejtélyesen többértelműek mind a hétköznapiakban, mind az úgynevezett komoly tudományos diskurzusokban. A három kifejezést tartalmazó címünkben talán az ifjúság esetében van leginkább konszenzus (de kérdés: hány évesek az ifjak) a szocializáció is többünknek ismerős (de kérdés: ki/mi/hogyan szocializál) és az állampolgár sem tűnik ismeretlennek (de kérdés: államnak polgára, polgárnak állama).

A bevezető sorokban nem foglalkozunk a címválasztás indoklásával – hiszen erről szól írásunk. Előljáróban csupán arra utalunk, hogy a tizenéves fiatalok (néhány esetben fiatal felnőttek: húszon túl, de harmincon innen) politikai felnőtté válásának folyamatában (szocializációjában) az állampolgári kritériumoknak megfelelő tulajdonságok és szerepek elsajátítását próbáljuk jellemezni. Másként fogalmazva: a szocializáció egy sajátos folyamatának (politikai szocializáció) egyfajta „eredményének” leírása a célunk. A vizsgált korszak az államszocialista rendszer bukásától napjainkig terjed. A korszakhatár kiválasztását egyrészt az indokolja, hogy az államszocialista politikai rendszer bukását követő intézményi változások (szabad választások, többpártrendszer, demokratikus intézményrendszer) alapvetően a politikai szocializáció intézményi kereteinek változását is jelentették. Másik érv a direkt hatásokhoz kapcsolódik: a megváltozott politikai rendszer olyan szocializációs környezetet alakított ki, amely a politikai felnőtté válást befolyásoló tényezők változását is jelentette. Feltétlenül hangsúlyozzuk, hogy az új politikai rendszerben végbemenő változások bizonyos jelenségek megítélésében minden bizonnyal már rövid távon is változásokhoz vezethetnek, azonban sok területen (pl. a politikai attitűdök alapszerkezetében és alaptartalmaiban) csak hosszabb távon következhetnek be mérhető változások.

A szociológia és a politikatudomány gazdag kutatási eredményeinek tükrében több lehetőség is kínálkozik a fiatalok politikai szocializációs jellemzőinek elemzésére. Bármelyik jellemzőre is koncentrálnunk, az állampolgárrá válásnak

(direkt vagy indirekt módon) meghatározó szerepe van a fiatalok politikához való viszonyát, értékeit és világszemléletét kialakító politikai szocializáció folyamatában. A formális (intézményi) és nem formális (attitűdök, értékek, világszemlélet) hatásrendszer teljes és kellően részletes feltárása nem csak különböző diszciplínák szakirodalmának elemzését igényli.

Szükséges lenne az új politikai környezetben lebonyolított kutatások szisztematikus elemzésére is. Másként fogalmazva: bár a fejezetek többsége olyan (egy vagy több) kutatási beszámolóhoz kapcsolódik, amely szigorúan követi a kitűzött célunkat (a demokrácia értelmezése, jellemzése, működése), de ez nem jelenti azt, hogy a demokráciához indirekt módon kapcsolódó és azt befolyásoló hatásokat leíró vizsgálatokkal ne foglalkoznánk.¹ Ennek megfelelően úgy döntöt-

¹ Tipikusan ilyen vizsgálatok a 2000-től négyévente lebonyolított nagymintás ifjúságkutatások, melyek eredményeire több alkalommal is hivatkozunk.

1996: N=2600 fő (utolsó éves középiskolások, település és iskolai osztály szerint reprezentáló országos minta); Támogató: OTKA T018428 számú kutatási támogatás és a Soros Alapítvány; Lebonyolító: Minoritás Alapítvány Kisebbségkutató Intézet.

2005: N=7029 fős minta (9. és 11. évfolyamos középiskolai tanulók; Budapest, Baranya, Fejér, Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye); Támogató/megrendelő: Oktatási Jogok Biztos; Lebonyolítók: ELTE, Debreceni Egyetem, Pécsi Tudományegyetem szociológus hallgatói; Kutatásvezető: Csákó Mihály.

A 2005 decemberében, az oktatási jogok biztosának támogatásával készült kutatás a 9. és 11. évfolyamos középiskolás tanulókat négy megyében (Baranya, Fejér, Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár-Bereg) és a fővárosban reprezentáló, önkéntes kérdőíves adatfelvétel mintája N=7029 fős volt. A kutatás koncepciójának és kérdőívének kidolgozása Csákó Mihály, Domokos Tamás, Ligeti György, Murányi István, Péntek Eszter és Szabó Ildikó munkája volt. A kutatás lebonyolításában az ELTE, a Debreceni Egyetem, a Pécsi Tudományegyetem szociológus hallgatói mellett a Debreceni Egyetem Egészségügyi Főiskolai Kar, valamint az Echo Survey Szociológiai Kutatóintézet és a Kurt Lewin Alapítvány működött közre. A kutatás eredményeiről az egyik első beszámolót Csákó Mihály tartotta (Csákó 2007).

2008: „Iskola és társadalom” – N=5962 fő; 15–16 éves magyar fiatalokat reprezentáló minta. N=5962 fős reprezentatív mintáján készült. Lebonyolítók: ELTE koordinálása, négy egyetem és két kutatóintézet együttműködése. A kérdőív gyakorlatilag megegyezett a 2005-ben, ugyanezen populáción végzett vizsgálat kérdőívével.

A 2008-ban lebonyolított „Iskola és társadalom, 2008” kutatás a 15–16 éves magyar fiatalok N=5962 fős reprezentatív mintáján készült. A vizsgálat négy egyetem és két kutatóintézet együttműködése alapján az ELTE koordinálásával készült. A kutatás kérdőíve gyakorlatilag megegyezett a 2005-ben, ugyanezen populáción végzett vizsgálat kérdőívével.

2010: Új tekintélyelvűség projekt. Az országos reprezentatív lakossági kutatás (N=1000 fő) mellett a projektnek része volt egy nemzeti radikális félkatonai szervezet (N=100 fő) tagjainak körében, a lakossági vizsgálattal megegyező kérdőívvel készült adatfelvétel. Lebonyolító: ELTE Társadalmi Konfliktuskutató Központja; Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszéke.

2010: N=4108 fős minta, utolsó éves középiskolás fiatalok. Lebonyolító: öt egyetem (ELTE, Debreceni Egyetem, Pécsi Tudományegyetem, Szegedi Tudományegyetem, Széchenyi István Egyetem) és egy kutatóintézet (Echo Survey Kutatóintézet) együttműködése. Kutatásvezető: Csákó Mihály.

2012: MYPLACE projekt (Memory, Youth, Political Legacy And Civic Engagement, FP7-SSH-2010-1, GA Number: 266831). Minta: két magyarországi kisváros (Sopron és Ózd) 15–26 éves lakosságának N=600-600 fős valószínűségi mintája.

tünk. hogy a politikai szocializációhoz szervesen kapcsolódó, annak egyik meghatározó indikátorával a demokrácia értelmezésével, illetve a demokráciához való viszony sajátosságaival foglalkozunk.

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az egyes fejezetekben nem tárgyaljuk a bemutatott kutatások szempontjából fontos más fogalmak vagy elméletek alapjait. Mivel az ifjúság politikai szocializációjára vonatkozó beszámolókra támaszkodunk, a felnőtt mintákon készült vizsgálatokra csak akkor utalunk, ha feltétlenül szükséges. Szintén a szükséges mérték vezérelte a tárgyalt kutatások eredményeinek megfelelő értelmezését elősegítő elméleti háttér bemutatását. A kérdőíves kutatások elemzése során feltétlenül szükséges statisztikai eljárások csak a feltétlenül szükséges mértékben fordulnak elő.² Szándékunk szerint kerüljük az empirikus vizsgálatok eredményeinek tételes felsorolását, de egyes esetekben nehéz ettől teljes mértékben eltekinteni.

Bízunk benne, hogy a kutatási beszámolók kiválasztását és azok eredményeinek interpretálását nagymértékben elősegíti, hogy szerző résztvevője volt a rendszerváltozástól napjainkig terjedő időszak több jelentős politikai szocializációs vizsgálatának.

* * *

A könyvünkben elemzett három kutatás megvalósulását a hazai empirikus politikai szocializációs vizsgálatok kiváló kutatójának és szervezőjének, Csákó Mihálynak köszönhetjük. Az ELTE Tátk oktatója az egyetemi szemináriumokhoz kapcsolódva már 1990-től (négyévente) végzett adatfelvételt budapesti hetedik osztályosok körében. A fővárosi kutatások – Csákó kezdeményezésére és koordinálásával – több alkalommal (2005, 2008, 2010) különböző korcsoportokat település- és iskolatípus szerint reprezentáló országos vizsgálatokká bővültek. Az egyetemek és kutatóintézetek közötti együttműködések alapuló surveykutatások kérdéseinek egy része megegyezett, ezért több témakörben is lehetővé vált a kutatások eredményeinek összehasonlítása.

² A főkomponens-elemzés egy olyan statisztikai eljárás, amely lineáris transzformációval alakítja át a változók egy halmazát az eredetinel kisebb számú változók csoportjává. Pontosabban fogalmazva: az eljárás nem tekinti egyforma súlyúnak a bevont változókat, hanem azok maximális információ-megőrzése érdekében a válaszokban meglévő struktúra alapján keresi meg a megfelelő súlyokat. A közölt ún. faktorsúlyok azt jelentik, hogy az adott itemnek (kijelentésnek) mekkora súlya van az aggregált változó (azaz főkomponens) kialakításában. Minél magasabb a faktorsúly egy változó mellett, a változó annál fontosabb alkotóeleme az indexnek (főkomponensnek).

A másik alkalmazott eljárás a klaszterelemzés volt, amely a válaszadók válaszaik alapján történő csoportosítására szolgál. A cél az, hogy a hasonló válaszokat adó megkérdezettek azonos csoportba kerüljenek, és lehetőleg több, a válaszok eltérése alapján megkülönböztethető csoportot kapjunk. Az elemzéssel arra a kérdésre keresünk választ, hogy a különböző kérdésekre adott válaszok alapján körvonalazódnak-e bizonyos véleménycsoportok.

I. Váltás és változás

- *rendszerváltozás – szocializáció*
- *rendszerváltozás – társadalomlélektan*

A kelet-közép-európai régió szocialista országaiban lezajlott rendszerváltozás folyamata az emberek számára egyszerre jelentett változást és változatlanságot.³ A politikai szocializáció korábban kialakult és rögzült keretei sajátos szimbóizist alkottak a megváltozott intézményi és nem intézményi szocializációs környezetrendszerrel. A változást leginkább a társadalomlélektani sajátosságok változatlansága jellemezte (és jellemzi ma is), amely nagymértékben köszönhető a – későbbiekben részletesen tárgyalt – nemzetfejlődési sajátosságoknak.

A kelet-európai országokhoz hasonlóan, a rendszerváltozást megelőző évtizedekben Magyarországon sem jelentek (jelenhettek) meg a hatalmi-politikai elvárásoktól eltérő identitásmodellek nyilvános diskurzusokban, marginalizálásuk sokszor stigmatizálással párosult. Ennek egyik következménye, hogy a társadalom többsége nem rendelkezett olyan identitásmintákkal, amelyek megfeleltek volna a folyamatosan változó társadalmi környezet elvárásainak.

Az 1947 után uralkodó szocialista ideológia és annak társadalmi gyakorlata képtelen volt feldolgozni a két világháborút követő olyan traumákat, mint az állampolgárság és a nemzeti identitás ellentmondásai. A torz internacionalizmus jegyében az azonosságtudat kérdéseinek elhallgatása, valamint a korszakot megelőzően jellemző hagyományos közösségek felbomlása egyúttal az identitásformák válságát is jelentette.⁴

A bizonytalan nemzettudat kialakulásában a társadalmi azonosságtudat forrását jelentő tényleges közösségek és csoportok megszűnése mellett az osztály- (kulák) és nemzeti csoport-hovatartozás (fasiszta nemzet) stigmatizálása, az „ál-tudatok” (acél és vas országa) preferálása játszott meghatározó szerepet

³ „2008. decembere. Szociológiai kutatás Borsodnádason. 53 éves cigány férfi az interjúalany. – Mit jelent Önnek a szocializmus? – A mostani vagy a régi? A régi sokkal jobb volt. Biztosabb is”. (személyes gyűjtés)

⁴ Különösen Bibó István munkáiból ismerhetjük meg a társadalom önazonosságát mindmáig befolyásoló „történelmi zsákutcák” társadalom-lélektani torzulásokban megnyilvánuló jellemzőit. Mindezek a szocializáció során örökölt politikai kultúra sajátossága, amely a gyors társadalmi-politikai változások erőszakos tömegélményét, a nemzeti kudarcok és autonóm cselekvési lehetőségek hiányának következtében állandósult „séreلمي” és „alattvalói” politikai tudatot (Bibó 1986a; 1986b).

(Hankiss 1983). A „pártállam-nemzet” ideológiához igazodva a társadalmi gyakorlat a határokon túli magyarság kirekesztését és az itt élő kisebbségek beolvasztását (hagyományos nemzetiségek) és/vagy saját identitásának negligálását (cigányok, zsidók) eredményezte (Lázár 1996). Az államszocializmus másik lényeges társadalomlélektani sajátossága az volt, hogy a párttal vagy a vallási csoportokkal szemben, a nemzet politikai vállalás nélkül lehetett vonatkozási keret (Szabó – Örkény 1998).

Annak ellenére, hogy a kilencvenes években kialakult a társadalmi szerepek széles skálája közötti választás és az egyéni döntések függvényeként megélhető identitás lehetősége (Dessewffy 1997) és „...eltűnt a határvonal a nyilvános és nem nyilvános diskurzusok között” (Szabó – Örkény 1998: 8).

Nagyon lényeges, hogy a jogi és intézményi garanciák önmagukban nem tudták (nem tudják) ellensúlyozni a társadalompolitikai és lélektani feltételek hiányát. A különböző identitások újra fogalmazásának a megelőző időszak társadalomlélektani következményein (kollektív frusztrációk, feldolgozatlan történelmi traumák) túl, a kilencvenes éveket jellemző konfliktustelített politikai és társadalmi környezet is befolyásolja (Szabó 1994). A nemzeti identitás szempontjából mindez azért fontos, mert konfliktusos társadalompolitikai közegben a bizonytalan nemzettudat olyan politikai akarattá transzformálódhat, amely fenyegeti a társadalmi együttműködésre való képességet, és intoleráns lehet azokkal szemben, akik nem a kreált nemzeti célokban megfogalmazott értékrendet képviselik (Deutsch 1966).

Manapság már-már publicisztikai közhely, hogy a demokrácia mindenkor működése s jövőbeli sorsa nemcsak intézményes feltételeinek, hanem legalább ugyanilyen mértékben az intézményeket működtető értékrendszerének, attitűdjeinek is függvénye (Grevén 1995). A politikai rendszerváltozást követő időszak modernizációs folyamatának lényeges dilemmája, hogy az etnikailag és nyelviileg megosztott kelet-közép-európai térség problémáinak megoldása milyen módon történik: az integratív, vagy inkább a korporatív klientista, illetve a korporatív-populista típus érvényesülésének van-e esélye.⁵

⁵ Modernizáció alatt elsősorban olyan társadalmi folyamatokat értünk, melynek során lezajlik a köz-, illetve magánszféra differenciálódása. Egyidejűleg ezzel párhuzamosan megtörténik a lakosság nagymérvű mobilizálása és bevonása nemzeti, gazdasági, politikai és kulturális arénákba (Bendix 1969). Ezen megközelítés segítségével lehetőség nyílik a „központi szinterekbe” történő beillesztési folyamat eltérő módzataihoz tartozó sajátosságok kiemelésére. Az alapvető típusok a következő kategóriák szerint csoportosíthatók: integratív, korporatív-klientista, korporatív-populista. Nicos Mouzelis (1986) kategorizálása szerint az egyes típusok a következő sajátosságokkal bírnak: az integratív módra az jellemző, hogy a lakosság bevonása nemzeti politikai küzdőtérbe viszonylag autonóm struktúrák által történik meg; a korporatív-klientista modellben a lakosságot a központi szinterekbe személyes kapcsolatok, ill. igen nagy mértékben egyediségre épülő patrónus–kliens hálózatok által kapcsolják be. Ezek a hálózatok jellegzetes módon szövik át a társadalmat, nemcsak hogy nem követik, hanem éppen ellenkezőleg, aláássák a horizontális politikai szerveződés irány-

A legjobb megoldást kétségkívül a viszonylagos autonómiával bíró egyének horizontális szerveződési minták alapján végbemenő, nyugat-európai, illetve amerikai típusú integratív mód szolgáltatathatná. Azonban figyelembe kell venni, hogy az elmúlt évszázad történelme szinte futószalagon szállította azokat a – sajnos csak elvétve figyelembe vett – érveket, miszerint a térség politikai problémái nem oldhatók meg kultúrnemzeti alapon. A modernizáció bármely, fent említett módon történő sikeres végbevitelének viszont előfeltétele, hogy a nemzetnek mint politikai közösségnek ne csak nyelvi-kulturális-etnikai, hanem a másság jogának védelmét előtérbe helyező „nemzetközösségi” tartalmat is tulajdonítsunk (Kende 1994).

Ugyanakkor a kelet-közép-európai régióban kialakult nemzeti államokban napjainkban is tömegekre jellemző, hogy az állampolgári státusz nem fedi a származási, anyanyelvi és kulturális jegyekkel leírható, kisebbségi identitásként megnyilvánuló nemzeti identitást. Ezzel szemben – a későbbiekben részletesen tárgyalt – az államnemzeti fejlődésben kialakult nemzeti csoporttagság lehetővé teszi a többszörös identitást, vagyis az államnemzettel és a nemzeti, etnikai csoporttal való együttes azonosulást. A kettős vagy többes identitás megélésének eltérése mellett a nemzetfejlődési típusok ellenségeképe forrása lehet a kisebbségi csoportokkal szembeni előítéleteknek. Míg az államnemzetek „ellensége” nem örök kategória, és inkább a másik állam keretében élő másik nemzetet jelöli, addig a kultúrnemzeti fejlődésben az ellenségképnek identitáserősítő funkciója van, amely inkább a saját nemzeti közösségen belüli sztereotipizált, előítélettel stigmatizált kisebbségi csoportokhoz kapcsolódik (Csepeli 1992).

A múlt örökségével terhelt, ugyanakkor még formálódó társadalmi-gazdasági környezetben szocializálódó tizenévesek nemzeti identitásával és előítéleteességének jellemzőivel a kilencvenes években több kutatás is foglalkozott. Szabó Ildikó és Örkény Antal 1998-ban megjelent kötete az állampolgári kultúra fogalmi hálójában,⁶ elméleti és módszertani szempontból is példaértékűen foglalja össze az kilencvenes évek elmúlt jelentős empirikus kutatásait. A szerzők elsősorban az utolsó éves középiskolások körében 1995-ben végzett vizsgálatukra támaszkodnak, de szintetizálják a korábbi, más korcsoportokban, hasonló értelmezési keretben lebonyolított kutatások eredményeit is (Szabó – Örkény 1998).

vonalaikat. Pártok és szakszervezetek szerveződése, tagjaik toborzása tehát nem annyira univerzalisztikus, mint inkább partikuláris kritériumok alapján történik. A harmadik, a korporatív-populista típus jellemzője, hogy az aktív politizálásba nem horizontálisan szerveződő érdekcsoportok, vagy vertikális irányban kialakult klienshálózatok, hanem egy karizmatikus vezéralak által kapcsolódnak be. Ebben a modellben kulcsfontosságú, hogy a tömegek valóban kövessék e vezéralakot, akinek karizmája a legitimitás legfőbb forrása. A civil társadalom és a köz szférája között a fő kapcsolatot e vezér plebejus szervezete (ha egyáltalán létezik ilyesmi) jelenti (Mouzelis 1986).

⁶ „Állampolgári kultúrának nevezzük azoknak az ismereteknek, értékeknek, normáknak, érzelmeknek, véleményeknek és beállítódásoknak az együttesét, amelyek a múlttal, a jelenel és a jövővel kapcsolatos társadalmi magatartásunkat és a politika világához való viszonyunkat meghatározzák” (Szabó – Örkény 1998: 11).

A kilencvenes évek fiataljainak nemzeti identitásának és a kisebbségi csoportokhoz való viszonyának teljesebb megismeréséhez egyaránt hozzájárultak azok az ifjúságszociológiai vizsgálatok, amelyek a „civilizációs korszakváltás” (Gábor 1993) paradigmáját követték. Az ide sorolható kutatások többek között magyar és román egyetemisták értékorientációit, cselekvési mintáit, életstílusát, valamint a fogyasztói kultúra hatását (Gábor-Balogh 1995), illetve a középiskolások körében megnyilvánuló skinhead jelenséget vizsgálták (Gábor 1996). A Szegeden és Szabadkán élő fiatalok között 1992-ben végzett összehasonlító kérdőíves kutatásban arra a kérdésre próbáltak választ kapni, hogy az egymással összekapcsolódó autoritáriánus, nacionalista és etatista ideológiák mennyiben befolyásolják az ifjúság politikai cselekvését és önállósodási törekvéseit (Kelemen 1993).

Az empirikus kutatások harmadik típusát azok a regionális vagy település-szintű adatfelvételek alkotják, amelyek adott ifjúsági korcsoport meghatározott szempont szerinti vizsgálatára vállalkoztak (Csanády – Lux 1992; Szabó – Horváth – Marián 1996; Csákó et al. 2000).

Néhány esetben az eredeti kutatási célok között egyáltalán nem szerepelt a demokrácia vagy a kisebbségek problémája, s a minta jellemzőinek meghatározása is kötött volt (Murányi 1995), azonban a surveytípusú adatfelvételek során lehetőség volt az országos mintákon lebonyolított vizsgálatok kérdőívének egy részével vagy megegyező, vagy majdnem azonos kérdéseket is feltenni. A kutatások során a tényleges korlátokat az eredeti kutatási céloktól eltérő kérdések száma jelentette, az adatfelvételek alapsokasága és mintájának nagysága megfelelt a „társult” kutatói törekvéseknek.

Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy a kilencvenes években végzett hazai vizsgálatok eredményei egyfajta „pillanatfelvételek” produktumai. A posztkommunista társadalmak mindegyike formálódó, még nem lezárult gazdasági és politikai folyamatok problémáival terhelt, így a magyarországi ifjúságkutatásokból kirajzolódó összkép értelmezésénél számolni kell a közép-európai országok politikai szocializációs változásait elemző esettanulmányokból levonható következtetéssel: a korábbi identitáskeretek felbomlása következtében a régióban felértékelődtek a konfliktusokon alapuló csoportidentitások, ugyanakkor még nem alakultak ki rögzült ideológiai orientációk (Csepeli et al. 1994).

A továbbiakban elsőként arra keressük a választ, hogy a demokráciát milyen keretek között lehet értelmezni, hogyan fogalmazhatjuk meg az empirikus kutatások számára.⁷

⁷ A szociológiai vizsgálatok nagyon fontos szakasza a későbbiek során mért jellemzők (változók) kialakítása. Pontosabban fogalmazva: hogyan, milyen módon jelenik meg a mérés során a vizsgálni kívánt fogalom, jelenség. Mindezt meg kell előzni egy olyan szakasznak (konceptualizáció) amely elméleti keretet (háttért) biztosít a mérni kívánt jellemző (változó) értelmezéséhez.

II. A politikai kultúra és a politikai szocializáció

- *történelmi meghatározottság*
- *kollektív és egyéni szint*
- *az állampolgári szocializáció*

A leginkább politikatudományi kulcsfogalomnak tekintett politikai kultúra jelentése sokféleképpen értelmezhető. A társadalomtudományi fogalomértelmezések nagyobbik része a politika és a társadalom közötti olyan történelmileg meghatározott kapcsolatnak tekinti a politikai kultúrát, amely csoportszintű véleményeket, magatartásokat és értékeket fejez ki. A téma hazai szakirodalmának egyik fontos írásában Körösné (1997) a társadalom és a politika közötti kapcsolat természetének és eredetének kollektív vagy individuális jellege alapján sorolta két csoportba a politikai kultúra különböző fogalmi megközelítéseit. Az egyik típusba rendelhető értelmezések (Bibó 1986; Gombár 1989; Dahl 1971) a nemzedékek közötti olyan áthagyományozódási folyamatnak tekintik a politikai kultúrát, melyben kollektív szinten és módon formált kulturális és magatartási minták, problémamegoldásra és konfliktuskezelésre vonatkozó cselekvési stratégiák (módok) átadása zajlik (Körösné 1997). A típushoz sorolható leginkább releváns hazai fogalomértelmezési kísérlet a politikai kultúrát már egy tágabb kategória, az állampolgári kultúra részének tekinti.⁸

Az értelmezések másik csoportjában a politikai közösség tagjaira jellemző, a politikai közösségre és rendszerre irányuló attitűdök, értékek és normák állnak a középpontban. Ebben az esetben – szemben a kollektív és történelmi meghatározottsággal – a politikai kultúra specifikuma a többnyire kérdőíves módszertannal megragadható egyéni jellemzők társadalmon belüli megoszlása. A második csoportba tartozó, a politikai kultúra fogalmának társadalomtudományi „karrierjét” elindító – és kétségtelenül a legnagyobb hatású – fogalomértelmezés kulcskategóriája az egyén politikai magatartása, amely különböző társadalmi objektumok-

⁸ „Az állampolgári kultúra a politikai kultúrától elválaszthatatlan, de annál szélesebb fogalom, amely az állampolgárnak a társadalomhoz való egész viszonyát, társadalmi magatartása egészét jellemzi. Az állampolgári kultúra egyszerre közege és »terméke« a szocializációnak, öténelmileg változó és társadalmilag rétegzett.” (Szabó – Örkény 1998: 9).

ra (politikai szerepek és struktúrák, politikai nyilvánosság személyiségei és politikai eljárások) irányuló orientáció, vagy más szóval beállítódás (Almond – Verba 1965). Körösenyi arra is felhívja a figyelmet, hogy a jelentéstartalom⁹ mellett a politikai kultúra dinamikáját (változás, kialakulás, módosulás) tekintve is eltér a fogalom értelmezésének két típusa. Kollektív szinten a társadalom egészének életét befolyásoló közös történelmi élmények és tradíciók, míg egyéni szinten a politikai szocializáció folyamatában a különböző szocializációs faktorok (pl. család, közvetlen csoportok, intézmények) hatásával kell számolni (Körösenyi 1997).

Az empirikus kutatási eredmények értelmezése mellett a politikai kultúra sajátosságainak ismerete az elemzés számára legfontosabb dimenziók kijelölését is segíti. A különböző társadalomtudományi elméleteket áttekintő írás (Oskar 1997) hangsúlyozza, hogy a mai napig nincs egységes konszenzus a politikai kultúra értelmezésében, illetve empirikus kutatásának módszertani stratégiáját tekintve (1997) Almond és Verba (1965) fogalomértelmezésére¹⁰ és a politikai szocializáció egyik első kutatójának (Easton 1979) munkájára támaszkodva a szerző szerint a politikai beállítódások eloszlásaként definiált politikai kultúrát alapvetően a politikai rezsimhez és közösséghez kötődő beállítódások határozzák meg. A modern társadalmakban a politikai rezsim az alapvető intézményi sajátosságokat – alapjogok, népszuverenitás, hatalmi ágak szétválasztása, jogállamiság –, míg a politikai közösség a nemzetet jelenti. Ennek megfelelően egy politikai rendszer akkor nevezhető demokratikusnak – vagy másként fogalmazva: akkor nem tekinthető totalitáriánus vagy tekintélyelvűnek –, ha teljesülnek a politikai rezsim kritériumai és a nemzetre (politikai közösségre) irányuló pozitív beállítódások.

A politikára vonatkozó szocializáció az éppen jellemző politikai kultúrához kapcsolódik, de ez magában foglalja annak változását is, kapcsolódik az állampolgári és politikai identitáshoz. Az állampolgári szocializáció – mivel a társadalmat jellemző alapértékekhez kapcsolódó attitűdökre irányul – a politikai rendszerhez modellként kapcsolódó politikai szocializációnál szélesebb fogalom. A szocializáció folyamatában egyrészt a formális tényezők (például iskola, szervezetek, média), másrészt nem formális, közvetlen kapcsolatokra épülő tényezők (például család, kortárscsoport és kulturális minták, világkép-konstrukciók hatása érvényesül (Szabó 2013).

A releváns hazai politikai szocializációs kutatások többsége Percheron értelmezésére épül (1999). A francia szociológus azt hangsúlyozza, hogy a politikai

⁹ A második értelmezési típus leírásánál Körösenyi a politikai kultúrát az egyének politikára (politikai rendszerre, illetve közösségre) irányuló reakcióinak (attitűd-együttes, beállítódás, érték-és norma, preferencia, információ) tekinti (Körösenyi 1997).

¹⁰ A nemzeti politikai kultúrát Almond és Verba szerint úgy határozhatjuk meg, mint „...a politikai objektumokkal kapcsolatos orientációs mintáknak az egy nemzethez tartozók közötti különös eloszlását” (Almond – Verba 1965: 13).

szocializáció nem leszűkített, egydimenziós jelentéssel bír, hanem a felnőtté válás folyamatának részeként értelmezhető, tapasztalatokkal és a különböző szocializációs ágensek (például család, iskola, kortárcsoport, média) befolyásoló hatásával (Percheron 1993; Csákó et al. 2000).

A politikai szocializáció hazai folyamatainak részletes leírására Szabó írásai-ban olvasható értelmezések adnak megfelelő keretet (Szabó 1991; 2009; 2013).

A nemzeti tematika és a politikai szocializáció folyamatának kapcsolatát történeti dimenzióban tárgyaló könyve részletesen elemzi a mai Magyarország politikai kultúráját leíró, azt közvetlenül meghatározó, a rendszerváltozás utáni időszakra vonatkozó fragmentált politikai szocializációs ideáltípust. A modell egyik fő jellemzője, hogy a politikai szocializáció ágensei közötti (strukturális) kapcsolatok spontánok és inkonzisztensek. A másik lényeges jellemző, hogy az iskola állampolgári szocializációban betöltött szakmai és szakmapolitikai szerepe, hatása felerősödött (Szabó 2009: 339).

A fragmentált típusú szocializáció kialakulása egyszerre volt új és régi jelenség. A rendszerváltozással alapjaiban megváltozott politikai környezet lassan kialakuló, de az előző rendszerekhez viszonyítva új jellemzőkkel írható le.

A leírás kapcsolódik a pártállami időszak konfliktustagadó (Rákosi-korszak) és konfliktuskerülő (Kádár-korszak), valamint a nyugat-európai demokráciák konfliktuskihordó politikai szocializációs modelljeihez.

A kiegészéstől napjainkig terjedő korszakot alaptermatikák¹¹ alapján elemző munka támaszkodik a politikai kultúra témakörében végzett jelentősebb hazai empirikus kutatásokra, ezért mondhatjuk, hogy megkerülhetetlen forrás a XX. századi Magyarországot jellemző politikai kultúra iránt érdeklődők számára.

¹¹ Szabó alaptermatikának a nyilvános társadalmi kommunikációban kialakuló, történelmi folyamatokhoz kapcsolódó integratív „témaegyütteseket” tekinti, amelyek a politikai közösséghez tartozók világképét formálják. A nemzeti alaptermatika mellett a vallási és a demokratikus tematikát különíti el, illetve tárgyalja könyvében.

III. A demokrácia jelentéstartalma

- *a fogalommeghatározás jellemzői és problémái*
- *a mérés jellemzői / problémái*
- *lehetséges magyarázatok*

A következőkben annak bizonyítására teszünk kísérletet, hogy a politikai értelemben felnőtté válás folyamatában meghatározó szerepe van a demokratikusnak tekintett politikai rendszer és a demokrácia fogalomértelmezésének.

A demokrácia értelmezése során rendelkezniünk kell a demokrácia pontos meghatározásával, ugyanakkor a meghatározás nem zárhatja ki az értelmezés terén esetlegesen jelentkező csekély mértékű eltéréseket.

A mindezeknek megfelelő, elemzésben is használható fogalom definiálásának problémája elsősorban annak köszönhető, hogy a társadalomkutatók rendkívül sokféle módon próbálják meghatározni a demokráciát (Dahl 1971; Pennock 1979; Vanhanen 1990; Rueschemeyer, D. – Stephens, E. – Stephens, J. 1992).

Számos politikatudománnyal foglalkozó kutató amellett foglal állást, hogy a demokráciaelméletek alapvetően két csoportot alkotnak. Az egyik csoportba tartozó elméletek az egyéni szabadságnak, míg a másik csoportba sorolható elméletek a népfelség (népszuverenitás) érvényesítésének adnak elsőbbséget (Thomassen 1995: 385). Másként fogalmazva: a demokratikus politikai elméletek annak megfelelően térnek el egymástól, hogy képviselik a két alapelv közül melyik gyakorlati érvényesítésének szeretnének nagyobb lehetőséget biztosítani.

A kétféle csoportot a legkülönbözőbb elnevezésekkel illetik. Az egyik típust angolszász liberális demokráciának nevezik, míg a másik csoportot európai kontinentális típusú demokráciának (Sabine 1952). További csoportosítás a képviselői, illetve közvetlen demokrácia szerinti elkülönítés (Barber 1984). Arendt Lijphardt 1984-ben a többségi, illetve konszenzuson alapuló döntéshozatal megkülönböztetésre alapozva a két csoportról mint kétféle kormányzati rendszerről írt. Más szerzők – például John Pennock 1979; Robert Dahl 1971 – további kategória-elnevezéseket használnak: beszélnek elitista, irányított demokráciáról, poliarchiáról, alkotmányos liberális demokráciáról, klasszikus, populista demokráciáról, valamint társadalmi-gazdasági demokráciáról.

A demokratikus rendszerek és demokráciaelméletek terén megnyilvánuló tipologizálási különbségek ellenére a kérdéssel foglalkozó kutatók túlnyomó többségben abban egyetértenek, hogy meg lehet határozni olyan követelményeket, melyeknek elengedhetetlenül teljesülniük kell ahhoz, hogy egy adott politikai rendszert demokratikusnak nevezhessünk (Schattschneider 1960).¹²

Tekintettel a fenti követelményekre, a számtalan demokrácia-meghatározás közül elemzési keretrendszerként leginkább használható demokráciafogalomnak Gabriel Almond és Sidney Verba 1965-ben megjelent, ma már klasszikusnak számító "The Civic Culture" című művében használt értelmezést tekinthetjük relevánsnak. Munkájukban úgy értelmezték a demokráciát, mint olyan politikai rendszert, melyben az átlagos állampolgárok ellenőrzik az eliteket, a polgárok tömeges részvételére épülő intézményes rendszerek által képesek ellenőrzés alatt tartani a kormányzatot.¹³ Az így definiált politikai rendszerben a mindenkor kormányzat ténylegesen felelős a választópolgárok politikai közösségének (Almond – Verba 1965: 326).

Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy a demokratikus politikai intézményrendszer működéséhez elengedhetetlenek az olyan állampolgárok, akik kívánják, akarják és képesek is az intézményrendszer működtetni, akiknek szándékában áll bizonyos értékek tiszteletben tartása és bizonyos normák követése és viselkedésmódok alkalmazása.

(Lényegében ugyanezt hangsúlyozzák a hamarosan megjelenő tanulmány szerzői is, amikor kiemelik, hogy a társadalomtudományi szakirodalom egyik „alapvetése” szerint a demokráciák működésének pozitív megítélése erőteljesen valószínűsíti azok fennmaradását (Susánszky et al.).

Demokratikus politikai rendszer működéséhez az állampolgároknak erőteljesen ragaszkodniuk kell a demokratikus normákhoz és ragaszkodniuk kell demokratikus magatartásminták követéséhez, alkalmazásához. Az állampolgárok tudatába mélyen beágyazódott demokratikus értékrendszer nélkül a polgárok nem fognak bízni a demokrácia intézményes mechanizmusában: vagy nem fogják használni ezeket, vagy érdekérvényesítésre való törekvésük közben rossz célra, helytelenül és visszaéléseket elkövetve használják fel azokat. Összesség-

¹² A demokrácia elengedhetetlen, intézményes követelményei a következők: az alapvető emberi jogokat a kormányzattól független igazságszolgáltatási rendszer kell garantálja; a választójog általános és egyenlőség alapján érvényesülő jog kell legyen; a végrehajtó hatalom a törvényhozásnak kell felelősséggel tartozzon; a törvényhozás tagjait a választópolgárok titkos szavazatleadással, szabad, tiszta, rendszeresen tartott, a választásokon induló politikai szervezetek közötti versengést nem korlátozó választásokon kell megválasszák.

¹³ Elmer Eric Schattschneider (1960: 141) öt évvel korábban megjelent művében a demokrácia meghatározásával kapcsolatban mindezek mellett a következőket is kiemelte: „...[a demokrácia] olyan, versengésre épülő politikai rendszer, melyben az egymással versengő politikai vezetők és szervezetek oly módon kell meghatározni a közpolitikai alternatívákat, hogy az állampolgárok közössége részt tudjon venni a döntéshozatali folyamatokban.”

gében azt mondhatjuk, az állampolgárok tudatába erőteljesen beágyazódott demokratikus politikai értékrendszer, demokratikus politikai kultúra nélkül a demokratikus politikai rendszer nem működhet hatékonyan.

A demokrácia fogalmának definiálására (és mérésére) széles elméleti lehetőségek kínálkoznak, mivel az eszmetörténeti, normatív vagy empirikus-komparatista megközelítések más-más lehetőségét kínálják a fogalom értelmezésének. Az etimológiai megközelítés és a demokrácia politikai problémaként történő értelmezése mellett a történeti és leíró, a normatív és empirikus, vagy a racionalista és realista kettősség alapján törekedhetünk a meghatározásra. Az antik, a város-államokra vagy a francia forradalomra jellemző demokráciafelfogás ugyanúgy nyújthatna kiindulópontot az értelmezéshez, mint a meglehetősen közismert amerikai egalitáriánus demokrácia Tocqueville által leírt jellegzetességei (Sartori 1999; Brunner et al. 1999) vagy demokráciamodellek hazai elmélete (Körösi 2002).

A következőkben a fiatalok demokráciaértelmezésének leírásához és magyarázatához azokat a kutatási eredményeket tekintjük át, amelyek elsősorban a demokrácia mint politikai rendszer megítélésére, illetve a politikához való viszonyra (értékelés, vélemény, ismeret) vonatkoznak. Szabó – Örkény 1996; 1998; Csákó 2000, Berényi – Murányi 2011, Csákó et al. 2000, Csákó 2007; Murányi 2006; 2010; Erős et al. 1997a).

Hasonlóan más, a politika világában sem egyértelmű konszenzuson alapuló komplex fogalmakhoz a demokráciát is egyfajta természetes módon használjuk a hétköznapi diskurzusokban. A későbbiekben tárgyalt kutatások egyik fontos következtetése, hogy a fiatalok gondolkodásában ez a nem strukturált, homogén egyetértéstől mentes kötődés néhány szociokulturális jellemző mentén elkülönült csoportokat csupán gyenge különbségekkel lehet jellemezni. Feltételezhető, hogy mindezeket a fiatalok alacsony szintű politikai ismeretszintje,¹⁴ a politikai alapintézmények¹⁵ és ideológiák negatív érzelmi megítélése magyarázza, melyekre már a kilencvenes évek közepén a 18-19 éves utolsó éves középiskolások körében végzett vizsgálat eredményei is utaltak (Szabó – Örkény 1996).

A nagymintás ifjúságszociológiai kutatások (Bauer – Szabó 2011, 2000–2010; Székely 2013, 2018) eredményeinek összehasonlítása alapján a 15–29 évesek csoportjában is hasonló jelenség figyelhető meg: „...a politikai érdeklődés beállt, alapvetően alacsonynak tekinthető szintjéről beszélhetünk”. (Szabó – Kern 2011: 44). Mindezek tükrében nem meglepő, hogy két utolsó (publikált) nagymintás adatfelvétel a fiatalok népképviselői és politikai intézmények iránti nagyfokú bizalmatlanságáról tudósít (Székely 2002, 2016). A fiatalok politikai passzivitásá-

¹⁴ Elsősorban a parlamenti viszonyok, a demokrácia intézményeinek, funkcióinak (hatalommegosztás, a jogrend garanciái, politikai ideológiák) ismerete.

¹⁵ A politikai alapintézmények: választás, helyi önkormányzat, politikus, kormány.

nak és a politika negatív megítélésének egyik lehetséges magyarázata a pártok működésének (pártpolitika) vélt vagy valós tapasztalatok alapján kialakult elmarasztalása, illetve elutasítása (Gazsó – Laki 2004). Egy másik magyarázati lehetőség a politika és fiatalok kapcsolatát is minősíti: az „Ifjúság 2008” adatai szerint a fiatalok politikai kérdések iránti csekély érdeklődése összefügg a politikusok fiatalok véleménye iránti érdektelenségével (Bauer – Szabó 2009).

Bizonyára a politika világtól való elzárkózás és a tájékozottság alacsony szintje is közrejátszik abban, hogy – a demokrácia fogalmának értelmezését ugyanazon kérdéssel vizsgáló kutatások eredményei alapján – a fiatalok demokráciaértelmezésének inkább jogi és normatív, mint politikai jellegére utalnak.

Lehetőségünk volt¹⁶ a demokráciafelfogás változatainak vizsgálatára is. Az eredmények szerint a tizenévesek elsősorban személyes „védőpajzsok” látják a demokráciát, amelytől többségük személyes biztonságot remél. Ugyanakkor több elemzés esetén is egy szociális és egy politikai jellegű demokráciakép elemei tűnnek fel, amelyek a fiatalok egyes csoportjaiban erősebben, másokban kevésbé erősen válnak külön egymástól.¹⁷

A középiskolások többsége személyes biztonságot remél a demokráciától, a politika aktív alakítását és a kisebbségi jogok érvényesülését jóval kevesebb fiatal preferálja. A demokráciáról alkotott véleményeket leginkább a többpártrendszer megítélése differenciálja.

Egyéb eredmények is megerősítik hogy a középiskolások leginkább az egyén védelmére szolgáló rendszernek tekintik a demokráciát. A klasszikus hármas eszme – szabadság, egyenlőség, biztonság – közül legkevésbé a szabadságot említették a demokrácia elemének, leginkább a személyes biztonságot és a magánélet független elkülönülését.¹⁸ Hasonlóan a politikai és a szociális jellegű demokráciakép elkülönüléséhez ebben a kutatásban sem beszélhetünk markánsan elkülöníthető kétféle demokráciafelfogásról, de azért vannak a tizenévesek között olyanok, akik hajlamosabbak politikai intézményekre és részvételre – azaz szabadságra – gondolni, amikor demokráciáról van szó, és vannak olyanok, akiknek hamarabb eszükbe jutnak az egyenlőség és a testvériség eszményeihez kapcsolódó elemek. 2008-ban („Iskola és társadalom kutatás”) a demokrá-

¹⁶ A 2005-ben, a demokráciára nevelés évében négy megyében és a fővárosban lebonyolított kérdéses vizsgálat (Csákó 2007), valamint a 2008-ban elvégzett vizsgálat.

¹⁷ A 2005-ben négy megye és a főváros középiskolásainak körében végzett „Iskola és demokrácia” kutatás eredménye nagy valószínűséggel 20-20 százaléka alkot a szociális, illetve a politikai jelleg felé hajló képet a demokráciáról, 60 százaléka képe pedig kiegyensúlyozott.

¹⁸ Szerinted az alábbiak milyen mértékben tartoznak bele a demokrácia fogalmába? (százfokozatú skála) személyes biztonság: <66 százalék, a magánélet tiszteltetben tartása: 65-75 százalék, törvény előtti egyenlőség: 58-68 százalék, többpártrendszer: 50 százalék, egyesülési szabadság: kb. 55 százalék, beleszólás a politikába: 50-55 százalék és a kisebbségi jogok érvényesülése: <50 százalék.

cia értelmezésének vizsgálatánál a demokrácia fogalmi szinten elkülöníthető potenciális elemeit soroltuk fel (a fiataloknak azt kellett megítélni, hogy mennyire tartják a demokrácia részének a felkínált elemeket). Az egyik csoportot a francia forradalom hármasszavának (szólás- és egyesülési szabadság, törvény előtti egyenlőség, szolidaritás a rászorulókkal) kereteihez illeszkedő egyéni, illetve kisebbségi jogok érvényesülése (a magánélet tiszteletben tartása, a kisebbségi jogok érvényesülése) valamint a társadalom működésének normatív kritériumai (a törvények betartása, társadalmi igazságosság, a társadalmi különbségek csökkentése) alkotják. A másik csoportba sorolható lehetséges elemek mindegyike a politikához kapcsolható, együttesen a pluralizmust és a választható politizálás szabadságát hangsúlyozzák (a politikai választás lehetősége, beleszólás a politikába, többpártrendszer).

A fiatalok a magánélet tiszteletben tartását és a törvények betartását (78-78 pont), a szólásszabadságot, a törvény előtti egyenlőséget és a társadalmi igazságosságot (76-76 pont) tartják leginkább a demokrácia részének. A 2005-ben mért eredményekhez viszonyítva a demokrácia politikai elemeinek (a politikai választás lehetősége, beleszólás a politikába, többpártrendszer) most is alacsonyabbak az átlagpontjai (60-72 pont) és változatlanul a kisebbségi jogok érvényesülését sorolják legkevésbé a demokrácia fogalmába (55 pont).¹⁹

A 2010-ben végzett kutatás fő célkitűzése a családi politikai szocializációs folyamatok komplex leírása volt. A kutatás elméleti koncepciójának kidolgozása (Csákó et al. 2010) során – Annick Percheron szintetizáló írásai mellett – elsősorban a hazai politikai szocializáció empirikus vizsgálatának elméleti kereteit megalapozó – Szabó Ildikó munkáira lehetett támaszkodni. (Szabó 1991; Szabó – Csákó 1999; Szabó 2009).

A fiatalok 2010-ben is leginkább a törvények betartását, a szólásszabadságot és a politikai választás lehetőségét (77-77 pont), valamint a magánélet tiszteletben tartását és a törvény előtti egyenlőséget (75-76 pont) tartják a demokrácia részének. A demokrácia politikai elemeinek (beleszólás a politikába, többpártrendszer) most is alacsonyabbak az átlagpontjai és változatlanul a kisebbségi jogok érvényesülését sorolják legkevésbé a demokrácia fogalmába.

Hasonlóan a 2005-ben és 2008-ban végzett kutatások eredményeihez²⁰ a fiatalok 2010-ben is leginkább a törvények betartását, a szólásszabadságot és a

¹⁹ Az eredetileg 5 fokozatú változók értékeit 100 fokozatúra transzformáltuk, ahol 100 pont a teljes egyetértést, a 0 pont a teljes elutasítást jelenti.

²⁰ A zárójelben szereplő első átlag (100 fokozatú skála) a 2005-ben készült vizsgálatra, második a 2008-ban készült kutatásra vonatkozik. A törvények betartása (78, 77), szólásszabadság (76, 77), a politikai választás lehetősége (72, 77), a magánélet tiszteletben tartása (78, 76), törvény előtti egyenlőség (76, 75), társadalmi igazságosság (74, 72), beleszólás a politikába (66, 71), egyesülési szabadság (79, 67), többpártrendszer (60, 66), társadalmi különbségek csökkentése (66, 63), szolidaritás a rászorulókkal (66, 63), kisebbségi jogok érvényesülése (55, 53).

politikai választás lehetőségét, valamint a magánélet tiszteletben tartását és a törvény előtti egyenlőséget tartják a demokrácia részének. A demokrácia politikai elemeinek (beleszólás a politikába, többpártrendszer) most is alacsonyabban az átlagpontjai és változatlanul a kisebbségi jogok érvényesülését sorolják legkevésbé a demokrácia fogalmába.²¹

A demokráciaértelmezésekre vonatkozó eredmények lehetséges magyarázatában a fiatalok alacsony szintű politikai ismeretszintjének (parlamentariizmus, a demokrácia intézményeinek funkciói: hatalommegosztás, a jogrend garanciái, politikai ideológiák), a politikai alapintézményeknek (választás, helyi önkormányzat, politikus, kormány) és ideológiák negatív érzelmi megítélésének meghatározó szerepe van, melyeket már a kilencvenes évek közepén, a 18–19 éves utolsó éves középiskolások körében végzett vizsgálat eredményei is jelezték (Szabó – Örkény 1996). A politikai passzivitásának és a politika negatív megítélésének egyik lehetséges magyarázata a pártok működésének (pártpolitika) tapasztalatok alapján kialakult elmarasztalása, illetve elutasítása (Gazsó – Laki 2004). Egy másik magyarázati lehetőség a politika és a fiatalok kapcsolatát is minősíti: az „Ifjúság 2008” adatai szerint a fiatalok politikai kérdések iránti csekély érdeklődése összefügg a politikusok fiatalok iránti érdektelenségével és a fiatalok népképviselői és politikai intézmények iránti nagyfokú bizalmatlansággal (Bauer – Szabó 2009).

A demokrácia jelentésének interpretálását nyilván befolyásolja a fiatalok közvetlen vagy csupán közvetett politikai (vagy politikainak vélt) tapasztalata. Ezért is érdekes a 2005-ben készült kutatás egyik kérdésblokkja, amely a három évvel később (2008-ban) végzett vizsgálatban is szerepelt. Az ország aktuális helyzetének megítélése bizonyára mindkét esetben befolyásolta a politikai állapotokra vonatkozó kijelentések elfogadását vagy elutasítását. Az önmagát természetesen demokratikusnak minősítő politikai rendszerről alkotott vélemények mögött a demokrácia gyakorlata feletti ítéletet feltételezhetjük, mivel a középiskolások többsége 2005-ben és 2008-ban is elfogadta a vezér és az erőszak szükségszerűségét megfogalmazó kijelentéseket.²²

A demokráciát mint politikai rendszert a fiataloknak csak kisebbik hányada preferálja. Erre utalnak más kutatási eredmények is a 2008-ban lebonyolított nagymintás ifjúságkutatás („Ifjúság 2008”) eredményei a 15–29 éveseknek a demokráciához való ambivalens viszonyát mutatják, mivel a válaszadók csupán 40

²¹ 2010-ben a demokrácia része (100 fokozatú skála): törvények betartása, szólásszabadság, politikai választás lehetősége: 77-77 pont, a magánélet tiszteletben tartása és a törvény előtti egyenlőség: 75-76 pont, beleszólás a politikába, többpártrendszer: 66-71 pont, a kisebbségi jogok érvényesülése: 53 pont.

²² A kijelentések így hangzottak: „Magyarországnak nem törvényekre, hanem keménykezü vezetőre van szüksége.” és „Olyan párna van szükség, amelyik nemcsak beszél, de ha kell, oda is üt.”

százaléka véli a demokráciát a legjobb politikai rendszernek, 14-14 százalékuk szerint (bizonyos körülmények között) a diktatúra jobb, illetve bizonytalan, míg egyharmad részük számára mindegy, hogy demokratikus vagy diktatórikus a politikai környezet (Szabó – Kern 2011).

A demokráciával mint politikai rendszerrel 2011/12-ben a főiskolás és egyetemista hallgatók 78 százaléka volt elégedetlen (vagy nagyon elégedetlen), míg csupán minden ötödik hallgató volt elégedett (vagy nagyon elégedett). Más politikai rendszerekhez viszonyítva a felsőoktatásban tanulók 40 százaléka vélte úgy, hogy a demokrácia jobb rendszer, azonban egyharmad részük nem zárkózott el, elfogadta a diktatúrát, és jelentős azok aránya (a fiatalok háromtizede), akik számára irreleváns a politikai rendszer, amiben él. Ugyanezen populációban a 2015-ben végzett kutatásban főiskolások és egyetemisták fele (47 százalék) szerint a demokrácia jobb más politikai rendszernél, 2019-ben már 57 százalék ez az arány (Szabó 2019).

Az ország egészére vonatkozó populációt reprezentáló nagymintás ifjúság-kutatások szerint a nem a felsőoktatásban tanuló 15-29 éves fiatalok esetében is a főiskolásokhoz és az egyetemistákhoz hasonló tendencia figyelhető meg: a fiatalok egyre nagyobb arányban vélik azt, hogy a demokrácia minden más politikai rendszernél jobb.²³ Ennek ellenére a korábbi arányokhoz hasonlóan a válaszadó fiatalok 14 százaléka szerint (bizonyos körülmények esetén) a diktatúra jobb, mint a demokratikus politikai rendszer.²⁴

Ennek a paradoxnkn tűnő tendenciának – a demokratikus politikai rendszer növekvő preferálása és a diktatúra változatlan, relatíve magas támogatása – megértését segíthetik elő azok az elemzések, amelyek részben az „újnacionalista politikai mozgalmi retorika” megerősödését hangsúlyozzák. A nemzet kiemelkedő szerepe és a (nagyreszt) kormányzati politika által formált nemzeti büszkeség generálhat egy olyan képzetet, amely a politikailag passzív fiatalok körében a működő rendszert demokratikus politikai rendszerrel azonosítják (Boros – Bozsó 2016).²⁵ (Magyar Ifjúság 2020 kutatás, előzetes jelentés)

A demokráciáról kialakult véleményeket és a viszonyulást kifejező attitűdöket vagy a fogalom értelmezését nagymértékben befolyásolja a közösségi aktivitás, illetve a döntési kompetencia lehetősége.²⁶ A 15–29 éves fiatalok döntési lehetőségének tárgya (látszólag) apolitikus, nem konkrétan megnevezett, de közös-

²³ 2008-ban 40, 2012-ben 41 százalék, 2016-ban és 2020-ban már a fiatalok 55 százaléka mondta azt, hogy a demokrácia minden létező politikai rendszernél jobb (Székely 2021).

²⁴ További százalékos megoszlások: „Az Önhöz hasonló emberek számára az egyik politikai rendszer olyan, mint bármelyik másik”: 24 százalék; válaszhány: 10 százalék.

²⁵ 2016-ban a válaszadók 76 százaléka számára volt fontos érték a nemzet.

²⁶ Ön szerint mennyi lehetőségük van a fiataloknak beleszólni a helyi közügyekbe? (Itt, ezen a településen.) És mennyi lehetőségük van a fiataloknak beleszólni az országos közügyekbe? 5 fokozatú skála: 1: egyáltalán nincs, 5: nagyon sok lehetőségük van.

ségre vonatkozik. A lesújtó eredmények szerint a fiatalok közel fele (46 százalék) úgy véli, hogy nincs lehetőségük beleszólni a helyi közügyekbe (22 százalék szerint egyáltalán nincs), míg 16 százalékuk ezt elképzelhetőnek tartja (csupán 2 százalék azok aránya, akik szerint nagyon sok lehetőségről lehet beszélni). Az országos szint megítélése sem jobb, mivel gyakorlatilag ugyanolyan eloszlások jellemzik.²⁷ (Magyar Ifjúság 2020 kutatás, előzetes jelentés).

A Magyar Ifjúság Kutatás 2016 eredményei alapján megfogalmazható következtetés szerint a 15–29 évesek a politikát egyrészt pejoratív, másrészt pártokhoz kötődő rabbiátus jelenségnek tartják. Azonban a politikai-közéleti érdeklődés és aktivitás hiánya nem jelenti a közösségi tevékenységektől való elzárkózást (Székely 2021).

²⁷ Országos közügyek: 50 százalék úgy véli, hogy nincs lehetőségük (25 százalék szerint egyáltalán nincs) beleszólni az országos ügyekbe, elképzelhetőnek tartja 13 százalékuk, illetve 2 százalék azok aránya, akik szerint nagyon sok lehetőségük van.

IV. A demokrácia típusai

- két típus: *civil/politikai-jogi*
- *differenciálatlan struktúra*

2005-ben és 2008-ban a korábban említett tizenkét kritérium szerveződésének eredménye alapján a középiskolások demokráciaértelmezését – a főkomponens-elemzés eredményeként – két típussal jellemezhetjük.

Az első típus (Civil demokrácia) leginkább a felvilágosodás eszméit tükröző hármasszó, az egyéni és a kisebbségi jogok, valamint a társadalmi szintű normatív elvárások együttes preferálását tartalmazza. Ezzel szemben a második típust (Politikai-jogi demokrácia) a demokrácia politikai értelmezésének dominanciája jellemzi, mivel a politikai választás és beleszólás mellett a többpárt-rendszer együttes hangsúlyozását figyelhetjük meg.²⁸ A két típus 2010-ben sem különül el élesen, az egyes elemek átlagpontjainak sorrendje és a fogalmi elemek szerveződése a 2005-ben, illetve 2008-ban lebonyolított kutatások eredményeihez hasonlóan jellemezhető. Másként fogalmazva: ebben az esetben is hiányzott az egyértelműen differenciált struktúra (Csákó 2007; Murányi 2010). A három kutatás alapján megállapíthatjuk, hogy a fiatalok demokráciáról alkotott képét nem jellemezhetjük jól interpretálható látens struktúrával, típusokat csak az elemzésbe bevont változók tartalmi konstruálásával lehet képezni. A hivatkozott

²⁸ 2008-as kutatás: Szerinted az alábbiak milyen mértékben tartoznak bele a demokrácia fogalmába? A Civil demokrácia típus preferált elemei: magánélet tiszteletben tartása: 0.700; szolidaritás a rászorulókkal: 0.693; társadalmi igazságosság: 0.626; társadalmi különbségek csökkentése: 0.601; kisebbségi jogok érvényesülése: 0.599; szólásszabadság: 0.572.

A Politikai demokrácia típus preferált elemei: többpártrendszer: 0.774; beleszólás a politikába: 0.765; a politikai választás lehetősége: 0.677; törvény előtti egyenlőség: 0.541; egyesülési szabadság: 0.5485; a törvények betartása: 0.483. A demokrácia értelmezésének politikai tartalmak alapján elkülönült típusa a magyar felnőtt lakosságnak is sajátja. A kilencvenes években felnőtt mintákon végzett kutatások azt igazolták, hogy a posztkommunista országok, így Magyarország polgárainak demokráciaképe politikai-institucionális, morális és gazdasági-szociális dimenzióval jellemezhető (Bruzst – Simon, 1992; Simon 1996; Erős et al. 1997). A szociális reprezentáció elméletéhez kapcsolódó nemzetközi összehasonlító vizsgálat egyik fontos következtetése volt, hogy a demokráciáról alkotott „mindennapi” elképzeléseknek vannak univerzálisnak mondható sajátosságai, de az, hogy egy-egy ország polgárai miként látják saját országukban a demokrácia helyzetét, nagyon is függ a történelmileg kialakult mentalitásoktól és a társadalmi, politikai, gazdasági konfliktusok pillanatnyi állásától (Erős et al. 1997).

kutatások életkor, iskolai végzettség, családi háttér stb. szerint eltérően jellemezhető fiatalok körében készültek, ezért mondhatjuk, hogy a hétköznapi politikai és közéleti kommunikációban egységesnek vélt és közel azonos jelentéstartalommal felruházott demokrácia fogalmának értelmezése nem különbözik jelentősen az eltérő lakóhelyi környezetben szocializálódott és különböző szociokulturális körülmények között élő fiatalok körében.

V. A demokrácia szociális reprezentációja

- *szociális reprezentáció elmélet / empiria*
- *demokrácia: elutasító viszonyulás*

Az előzőekben a fiatalok demokráciaértelmezésével, jelentésének sajátosságai-val és a mindezek alapján kialakított típusokkal foglalkoztunk. A kérdőíves kutatások során az általunk megfogalmazott kijelentések értélése, illetve választása alapján vontunk le következtetéseket, majd ezekre építve konstruáltunk értelmezési típusokat. Az előzetes kutatói elképzelésekre adott válaszok, illetve a módszer érvényességében nem kételkedve²⁹ kíváncsiak voltunk, hogy a fiatalok számára mit jelent a demokrácia akkor, amikor saját szavakkal reagálnak a kifejezésre.

Ezért tartjuk fontosnak kiemelni, hogy a kérdőíves adatfelvételek alapján történő vizsgálatok mellett más típusú módszertan alkalmazása egyrészt teljesebb, másrészt eltérő megismerési dimenziókat nyújthat a demokrácia értelmezéséről. A későbbiekben tárgyalt szociális reprezentáció megfelel ezen kritériumoknak, mivel lényegéből eredően kvalitatív módszertanra támaszkodik, ugyanakkor a kérdőíves módszerhez is kapcsolódhat.

Az eltérő módszertani megközelítéseket az is indokolja, hogy a demokráciával – és más vizsgált fogalmakkal – kapcsolatos, többnyire kérdőíves kutatások alapján készült hazai beszámolók gyakorlatilag nem foglalkoznak a mérésre vonatkozó kritériumok (érvényesség, megbízhatóság) teljesülésének problémáival. Többnyire arról sem olvashatunk, hogy a válaszadó fiatalok milyen jelentést tulajdonítanak meghatározó fogalmaknak, milyen dimenziókban és milyen mértékben ismerik a vizsgált fogalmakat. Ennek megfelelően a kutatóknak, illetve a kutatási beszámoló olvasójának leginkább csak feltételezése lehet arról, hogy az előzetes elképzelés alapján (vagy annak hiányában) kialakított állításokra (vagy

²⁹ Esetünkben különösen lényeges, hogy a különböző skálákra és kijelentésekre épülő kérdőíves vizsgálatok lehetőségeitől és eredményeitől semmiképpen nem szabad eltekinteni, mivel a rendszerváltást követően a fiatalok politikai szocializációját leíró jellemző surveykutatások többségében központi szerepe van a demokrácia fogalmának, illetve értelmezésének (Csákó 2007; Szabó 2009; Murányi 2010; Csákó et al. 2010; Szabó – Kern 2011; Berényi – Murányi 2011).

direkt kérdésekre) reagáló válaszadók milyen szubjektív jelentéssel ruházzák fel a vizsgálat tárgyát jelölő fogalmat.

(Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy a felnőtt lakosság körében végzett társadalomtudományi kutatások között csupán egy példát ismerünk a demokrácia jelentésének asszociációs vizsgálatára: tanulmányukban a szerzők az „értelmezési különbségeket” kívánták feltárni, ami elősegíti a demokrácia működésére vonatkozó attitűdök megismerését (Susánszky et al. 2021).

A következőkben egy nemzetközi MYPLACE kutatás alapján jellemezzük a fiatalok demokráciaértelmezését, illetve a demokráciáról kialakult sajátos elképzelését, más szóval szociális reprezentációját.

A projekt koncepciója szerint az európai fiatalok populizmusának és radikalizmusának részvételi formáit befolyásoló tényezők és az aktivizmus motivációinak mikroszintű megismerése a helyi környezethez kapcsolódik. A jól megválasztott helyszín adatai jobban reprezentálják az országon belüli jellegzetességeket, mint a nemzeti szintű átlagolt adatok. Mivel a fiatalok radikalizálódását meghatározó tényezők (nyilván) országonként és országon belül is sokfélék lehetnek, ezért a kutatási helyek kiválasztásához nem közös kritériumokat, hanem olyan egyenlőtlenséget jól leképező helyi tényezőket jelöltek ki,³⁰ amelyek összefügghetnek a radikalizmusra való fogékonysággal. A magyarországi vizsgálat során a kutatási célnak megfelelő mintát két kisváros alkotta: Ózd, illetve Sopron. A két város szinte minden tekintetben megfelel az elvárt jellemzőknek: Ózd a rendszerváltozás vesztese, történelmi múlt nélküli város, kisebbségi csoportok szegregációja, társadalmi-gazdasági hátrányok jellemzik. Ezzel szemben Sopron fekvésének előnyei (osztrák határ, turizmus) mellett történelmi múltja, társadalmi-gazdasági regionális központi szerepe, iskolavárosi szerepe van (Pollock – Hilary 2012).³¹

A szociális reprezentáció³² elméletének és módszertanának (vázlatos) összefoglalása a függelékben olvasható, most csak két fontos jellemzőre utalunk:

³⁰ Néhány javasolt kritérium a helyszínek kiválasztásához: differenciáló társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségek; politikai örökség: kontinuitás és diszkontinuitás; kisebbségi csoportok közösségi szegregációja és percepciója; populista pártok és társadalmi mozgalmak; ifjúsági szubkultúrák, radikális/populista csoportok integrációja.

³¹ A kérdőíves kutatás Sopron és Ózd 15–26 éves lakosságának N = 600-600 fős reprezentatív mintáján készült.

³² A szociális reprezentáció jelentése és folyamata szorosan kapcsolódik a társadalmi identitáshoz. Azt is mondhatjuk, hogy megmagyarázza egy adott csoporthoz tartozó csoporttagok interpretációját és ábrázolását jelentőségteljes világokról. A közös jelentésekre (szociális reprezentációkra) való hivatkozással a csoporttagoknak elérhető, hogy a szociális reprezentáció folyamatai direkt megérthetők a szociális identitások kialakulásával. A szociális reprezentáció elmélete így módon egy közeli kapcsolatot feltételez a szociális reprezentáció és a csoportfolyamatok, különösen a szociális identitás létrehozása és kifejezése között (Moscovici 1976: 84, 88). Eddig kevés kísérlet volt a szociális reprezentáció és az identitás kapcsolatának részletes leírására (Millward 1995). A szociális reprezentáció identitásképző funkciója egyrészt abban nyilvánul meg, hogy a csoport minden tagja osz-

A szociális reprezentáció „a közös jelentések egy konszenzuális világa, ami-
ben a csoporttagok kommunikálnak, és interakcióban vannak” (Purkhardt 1993:
75) A szociális reprezentációk integrálják az egyéni gyakorlatokat, ugyanakkor
kollektív szociális normákat, értékeket és tudásokat prezentálnak (Meier – Kirch-
ler 1998).

A demokrácia szociális reprezentációjának empirikus vizsgálatát az asszo-
ciációs kérdéseinkre³³ adott három lehetséges válasz alapján végeztük. Az álta-
lunk követett egyik konkrét empirikus módszer (Verges 1991) alapján az alanyok
legfeljebb három szóval (vagy értelmezhető narratív reagálással) asszociáltak a
felkínált – esetünkben a 'demokrácia' – szóra.

Az elemezhető asszociációs válaszok első szintű kategorizálása³⁴ során ki-
alakított 33 tematikus csoport felhasználásával (összevonásával) 11 szemanti-
kailag homogén kategóriát képeztünk.³⁵ Ezt követően a második lépésben a
szemantikai szempontból homogén kategóriákat a jelentések közötti hasonlósá-
gok alapján soroltuk egy-egy csoportba.

tozik ezekben a reprezentációkban. Másrészt a csoport meghatározza tagjai számára, hogy a kü-
lönböző reprezentációk között milyen kapcsolatot létesíthet, vagyis korlátozza az asszociációs
szabadságot, ezáltal előír egy, a csoportra jellemző olyan szemléleti módot, amely mentén a cso-
port megkülönböztetheti magát más csoportoktól (Vincze – Kőváriné 2003).

A kollektív identitás egy minden csoportban létező szociális reprezentációnak (magnak) tekinthető, mivel a csoporthoz mint közösséghez tartozás a sajátos szociális csoportok reprezentációján belüli lehorgonyzással történik, és kifejezi a csoport egyedülállóságát, aktualitását és történelmét. A kollektív identitás egyesíti a reprezentációs rendszer azon aspektusait, amelyeket az egyén leginkább értékesnek, történelmileg állandónak és a különleges tulajdonságokat kifejezőnek érzékel (Asher et al. 2006). A csoportban zajló interakciók során keletkező szociális reprezentációk gyakran narratív formában jelennek meg, biztosítva a csoport történetiségét és időbeni folytonosságát (Vincze – Kőváriné 2003).

A szociális reprezentáció elmélete, illetve az eredeti teóriához kapcsolódó további elméletek közül Jean-Claude Abric „központi mag elmélet” modelljét alkalmaztuk a szabad asszociációs kérdésekre adott válaszok elemzésére (Abric 1994). A központi mag identifikálásának módszertani lehetősége az a javaslat, amely szerint a központi kogníciókat mennyiségi és minőségi tulajdonságok jellemzik (Moliner 1994). A centrális elemek kvalitatív tulajdonságai közvetlenül a szociális reprezentáció elméletéből erednek, és a központi helyzetet biztosítják. Ebben az értelemben egy adott kogníció azért központi, mert szoros kapcsolatban van a reprezentáció tárgyával, szimbolikus érték és asszociatív erő jellemzi. A centrális elemek kvantitatív tulajdonságai a kvalitatívból erednek, azok következményei. Ezek az elemek „kiugrás”-ként (saliency) jellemezhetők: például milyen gyakran és/vagy azonnal mutatják a reprezentáció tárgyát, és hány kapcsolatot tartanak a reprezentáció más elemeivel.

³³ Mi jut eszedbe elsőként, ha azt a szót hallod, hogy 'demokrácia'? Másodiként: Harmadikként:

³⁴ A kategóriák kialakítása során két kritériumot használtunk: az előfordulási gyakoriságot, illetve a felidézés sorrendjét. A kettős elemzés alapja az volt, hogy a gyakrabban és gyorsabban felidézett kategóriák nagyobb valószínűséggel tartoznak a demokrácia értelmezésének lényegéhez. (Minél gyakrabban, illetve minél korábban fordult elő ugyanaz az asszociáció, annál jobban kifejezi a demokrácia szociális reprezentációját, azaz a csoportra vonatkozó értelmezését.)

³⁵ A szemantikailag homogén kategóriák: nem létező; akarat; többség; jog; szabadság; pozitív konnotáció; negatív konnotáció; konszenzus; politika; egyenlőség.

A kialakított kategóriák közül öt esetben (Nem létezik, Szabadság, Negatív jelentés, Politika, Egyenlőség) az asszociációk említése gyakrabban fordult elő, mint a teljes mintára jellemző átlag (78 említés), míg kilenc kategóriánál (Nem létezik, Akarat, Többség, Közösség, Jog, Pozitív jelentés, Konszenzus, Politika, Egyenlőség) az említések sorrendjének (1 pont: elsőként, 2 pont: másodikként, 3 pont: harmadikként említett) átlaga kisebb, mint a minta sorrend átlaga (0.224).

Az említések gyakorisága és a sorrendátlagok alapján négy csoportot képeztünk. Az ózdi és soproni fiatalok demokráciára vonatkozó szociális reprezentációjának központi eleme meglehetősen ellentmondásos, mivel a francia forradalmi ideológiához kapcsolódó liberális asszociáció (szabadság, egyenlőség) mellett az elutasítást is kifejező negatív tulajdonságok és minősítés (negatív jelentés), valamint a többnyire negatívan értékelt „politika” tartozik. A szociális reprezentáció központi magjához kapcsolódó, ugyanakkor átmeneti, inkább perifériális szerepet betöltő két csoport (2. és 3. csoport) egyikében csak a demokrácia létezését megkérdőjelező asszociációk szerepelnek (nem létezik). A harmadik, szintén átmeneti kategóriában a közösség működését koordináló joggal kapcsolatos asszociációk (jog) és a társas motivációkat leképező kifejezések (akarat) mellett a közösséget preferáló válaszokat (többség, közösség) olvashattuk. Az írott és íratlan társadalmi szabályok, valamint a társas lét asszociációi egy csoportban vannak a konfrontációt kerülő (konszenzus) és a demokráciához pozitívan viszonyuló (pozitív jelentés) reakciókkal. Mivel az egyértelműen perifériális pozícióban lévő asszociációs kategóriában (4. csoport) nem szerepel egyetlen asszociáció sem, a demokrácia szociális reprezentációja – az asszociációra vállalkozók körében – a fogalom nehezen változó, rögzült értelmezését valószínűsíti.

Az értékelhető asszociációk alapján a demokrácia értelmezésében leginkább a negatív, illetve elutasító viszonyulás a meghatározó, de a közvetítő funkcióval rendelkező második asszociációs csoport számára a demokrácia „nem létezik”. Ez azt jelenti, hogy a válaszadó fiatalok fogalomértelmezésében a változékony és kevésbé rögzült perifériális pozícióban jogi és konszenzuális elemek is jelen vannak, melyekhez a pozitív minősítések és vélemények kapcsolódnak.

(A már korábban jelzett módszertani korlátok – ifjúsági versus felnőtt korcsoportok – ellenére³⁶ megemlítjük, hogy „...a demokrácia a magyar társadalom számára egy klasszikus, inkább liberális felfogáshoz áll a legközelebb...”. A fel-

³⁶ A tanulmány (Susánszky 2021) egyrészt a demokráciával való elégedettséget, másrészt a demokrácia fogalmának értelmezését vizsgálta. Az egyik kutatási cél arra vonatkozott, hogy a tényleges tapasztalat és demokráciaértelmezés közötti kapcsolatot hogyan lehet jellemezni. A tanulmány másik célja a demokrácia jelentésének feltárása volt – egy szóra épülő asszociációs módszer alapján. Az elemzések az European Social Survey (2018), illetve az MTA TK PTI *Választáskutatási panel 3.* vizsgálat (2018) adatainak felhasználásával készültek.

V. A demokrácia szociális reprezentációja

nőttek és a fiatalok demokráciafelfogásának további közös vonása, hogy mindkettőben kiemelt szerepe van a francia forradalom ideológiai tartalmának (szabadság, egyenlőség), a politikának (politika, jog, választás) és a többségi (nép, népakarat, többség) demokráciát a többséghez rendelt értelmezésnek. A korcsoportok demokráciaértelmezésének azonos, illetve eltérő elemeinek vizsgálata a jövő izgalmas kutatói feladata...).

Következő kérdésünk, hogy a hétköznapi politikai és közéleti kommunikációban egységesnek tűnő és homogén jelentéstartalommal felruházott demokrácia fogalmának értelmezése milyen az eltérő lakóhelyi környezetben szocializálódott és különböző szociokulturális körülmények között élő fiatalok körében.

A két kisvárosban a fiatalok demokráciareprezentációjának struktúrája azonos szerkezetű, azonban az etnikai szempontból is hátrányos helyzetű ózdi fiatalok körében szignifikánsan alacsonyabb arányban jellemző az antiliberális megítélést tükröző asszociációk aránya. Ennek a magyarázata további kutatásokat igényel, de a félig strukturált interjúk eredményei már alátámasztották feltételezésünket: a frusztrált fiatalok körében intenzívebb az antiliberális ideológia jelenléte. A soproni, illetve az ózdi fiatalok referenciája lényegesen eltérő: a szlovák határmenti területekhez viszonyítva az osztrák határ túloldala jelentősen jobb életfeltételeket, társadalmi-gazdasági modellt és ezekhez kapcsolódó munkalehetőségeket kínál – de az elérhetetlenség (vagy legalábbis távoli jövőben megvalósulás) megrázó tudatával.

Eredményeink szerint a fiatalok lényegesen eltérő (kedvező-, illetve kedvezőtlen) lakóhelyi környezetben szocializálódott és a különböző (előnyös, illetve hátrányos) szociokulturális jellemzőkkel leírható két csoportját a demokrácia hasonló, ugyanakkor sajátos reprezentációja jellemzi. A kötöttségek nélküli szabad reagálás lehetősége ellenére a válaszadó fiatalok jelentős része nem akart, vagy nem tudott válaszolni az asszociációs kérdésre. Az ózdi fiatalok körében lényegesen magasabb arányban előforduló, a reprezentáció hiányát kifejező válaszhiány bizonyára a szocializációs hátrányokkal magyarázható ismerethiánynak köszönhető. (A továbbiakban a válaszhiánnyal jellemezhető fiatalokat a *Hiány* elnevezésű csoportba soroltuk.)

Az ország két különböző gazdasági-társadalmi fejlettségű régiójában található, jelen szocializációs feltételeket és életkörülményeket vagy a múlt örökségeit tekintve egyaránt különböző két kisvárosban a fiatalok demokráciareprezentációjának struktúrája azonos szerkezetű, azonban az etnikai szempontból is hátrányos helyzetű ózdi fiatalok körében lényegesen alacsonyabb arányban jellemző az antiliberális megítélést tükröző asszociációk aránya.

A korábbi kutatások (Csákó 2007; Murányi 2010) eredményeihez hasonlóan a hétköznapi politikai és közéleti kommunikációban egységesnek vélt és közel azonos jelentéstartalommal felruházott demokrácia fogalmának interpretálása

nem különbözik jelentősen az eltérő lakóhelyi környezetben szocializálódott és különböző szociokulturális körülmények között élő fiatalok körében.

Összefoglalva az eddigieket: a magyar fiatalok lényegesen eltérő lakóhelyi környezetben szocializálódott és különböző szociokulturális jellemzőkkel leírható két csoportját a demokrácia sajátos reprezentációja jellemzi. A kötöttségek nélküli szabad reagálás lehetősége ellenére a válaszadó fiatalok jelentős része nem akart, vagy nem tudott válaszolni az asszociációs kérdésre. Az őzdi fiatalok körében lényegesen magasabb arányban előforduló, a reprezentáció hiányát kifejező válaszhiány bizonyára a szocializációs hátrányokkal magyarázható ismeret-hiálynak köszönhető.

Elemzésünk talán legfontosabb következtetése, hogy a demokrácia szociális reprezentációjában központi szerepet játszó *Antiliberális asszociációs* típust a politikai-közéleti kérdések és a történelmi események iránt intenzíven érdeklődő és leginkább nacionalista, többségükben még középiskolás vagy magasan iskolázott fiatalok támogatják. További lényeges sajátosság, hogy ezt a csoportot az átlagosnál kedvezőbb helyzettel rendelkező családi háttér jellemzi. Másként fogalmazva: mindenképpen elgondolkodtató, hogy az antiliberális demokrácia-értelmezés/-felfogás a világra nyitott és érdeklődő, egzisztenciát és kulturális tőkét tekintve átlagon felüli társas környezetben él. Szintén figyelemre méltó, hogy a demokrácia létezését megkérdőjelező asszociációs típus (*Fikció* típus) támogatói szintén a magasan iskolázottak, az átlagosnál intenzívebben érdeklődnek közéleti-történelmi kérdések iránt, és társadalmi előnyökkel jellemezhető családokban élnek. A másik két típus közül a közösséget, konszenzust és jogot preferáló demokráciaértelmezés (*Közjog* típus) csupán a politikai iránt intenzíven érdeklődő fiatalok, valamint a másság és az abból eredő veszélyérzettel jellemezhető fiatalok sajátja. A negyedik asszociációs típus (*Hiány* típus) nevezhetjük nem létező típusnak is, mivel az ide sorolt fiatalok nem vállalták az asszociációt a demokráciára fogalmára. *Kik ezek a fiatalok?* A vizsgált szempontok alapján hogyan jellemezhetők? A másik három csoporttal ellentétben az alacsony egzisztenciális családi háttér, az alacsony képzettségi szint és a magas etnikai kisebbségi arány a jellemző.

Mivel ez utóbbi csoport kiemelkedően a legnagyobb számosságú volt a valamilyen módon asszociáló fiatalokhoz viszonyítva, ezért óhatatlanul egy korábbi – szintén a demokrácia fogalmát vizsgáló – tanulmány (Berényi – Murányi 2011) záró mondata most is helytálló: „...*egy politikai rendszer fennmaradásának esélyei nem túl jók akkor, ha a politikai rendszer alapvető minőségét (egyes vélemények szerint lényegét) meghatározó érték jelentőségét a leendő választópolgárai fel sem ismerik*”. A demokrácia ilyen érték.

A szociális reprezentációra, illetve a kérdőíves adatfelvételekre vonatkozó eredmények abban megegyeznek, hogy a demokrácia fogalmának interpretálá-

sát egyik esetben sem jellemzik markánsan elkülönülő típusok. Az eltérő szociokulturális környezet differenciáló hatása szintén csekély, de a demokráciát jellemző kifejezések belső tartalmát az asszociációs módszer inkább jellemezte: a fogalom értelmezésében a negatív minősítésnek, az elutasításnak van meghatározó szerepe.

VI. A radikalizmus jelentéstartalma

- *az értelmezés problémái*
- *hétköznapi és tudományos diskurzusok*

Talán meglepőnek tűnik, hogy ebben a fejezetben a társadalomtudományi kutatásokban és a hétköznapi diskurzusokban is gyakran előforduló 'radikalizmus' kifejezés értelmezésére vonatkozó szociális reprezentáció leírására és annak néhány változó alapján történő jellemzésére törekszünk.

Ezt egyrészt az magyarázza, hogy napjainkban több európai országban, így Magyarországon is tapasztalhatók az olyan jelenségek, amelyeket a lakosság antidemokratikusnak (vagy a demokrácia hiányának) minősít, és szélsőjobboldali radikális csoportokkal hozza kapcsolatba. Másik ok szintén napi tapasztalatot tükröz: az egyre hatékonyabb (párt)politikai marketingnek köszönhetően – nyilván nem egzakt módon – a hétköznapi diskurzusoknak is egyre inkább részévé váltak a politikai ideológiák (konzervativizmus, liberalizmus). Ha mindez a politikai rendszer részleges vagy teljes mértékű lényegi megváltoztatására irányul (sokszor nem kizárva az erőszakot sem), a radikális minősítés szinte törvényszerű.

A nemzetközi és a hazai társadalomtudományi irodalomban elsősorban politikatudományi elemzések hangsúlyozzák, hogy a radikalizmus és a demokrácia (vagy a demokratikus politikai intézmények) közötti kapcsolat leírása a demokrácia értelmezése szempontjából is fontos lehet (Grajczár 2005; Pók 2007; Pauline 2008; Gilbert 2019).

Hasonlóan a demokrácia jelentésének megismeréséhez a fiatalok radikalizmusról kialakult szociális reprezentációját szintén a MYPLACE projekt adatai alapján vizsgáltuk. A már korábban említetteknek megfelelően erre egyrészt a projekt célja³⁷ adott lehetőséget, másrészt a projekt hipotézise, mely szerint a fiatalok populizmusának és radikalizmusának részvételi formáit befolyásoló tényezők a helyi környezethez kapcsolódnak. További feltételezés alapján ezek a

³⁷ A MYPLACE egyik kiemelt kutatási célja volt kideríteni, hogy az európai fiatalok körében mennyire elterjedt a szélsőjobboldali ideológia, és milyen mértékben támogatják azt, hogyan jellemezhetők a különböző kisebbségi csoportokkal szembeni negatív attitűdök (xenofóbia, kirekesztés, jóléti sovénizmus).

befolyásoló tényezők a radikalizmusra való fogékonysággal és demokrácia értelmezésével vannak kapcsolatban (Pollock – Hilary 2012).

A hazai, elsősorban politikatudományi beszámolók kétségtelenül elősegítik a radikalizmus jelenségének megismerését, azonban a többségében kérdőíves kutatások kevésbé foglalkoznak a radikalizmus vagy más kapcsolódó kulcsfogalmak (szélsőjobb, szélsőbal, szélsőség) értelmezésével.³⁸ Néhány esetben az is előfordul, hogy a válaszadók milyen jelentést tulajdonítanak meghatározó fogalmaknak, milyen dimenziókban és milyen mértékben ismerik a vizsgált fogalmakat, azonban a legtöbbször kérdőíves (és más típusú) kutatásokkal szemben felmerülő további probléma, hogy hiányzik a mérésre vonatkozó kritériumok (megbízhatóság, érvényesség) tárgyalása.

Mindezeknek köszönhetően a kutatási beszámoló olvasójának leginkább csak feltételezése lehet arról, hogy az előzetes fogalomértelmezés alapján (vagy annak hiányában) kialakított állításokra vagy direkt kérdésekre reagáló válaszadók milyen szubjektív jelentéssel ruházzák fel a vizsgálat tárgyát jelölő fogalmat.

A MYPLACE kutatás során a valamilyen elmélethez kapcsolódó előzetes értelmezés helyett a fokozatosan igazolt empirikus adatokra épülő megalapozott elmélet (grounded theory) módszertanát követtük. Ennek egyik lehetséges magyarázata, hogy a radikalizmus – hasonlóan a szélsőjobboldal/nemzeti radikalizmus vagy a jobboldali populizmus – fogalmi meghatározása a külföldi és a hazai társadalomtudományi szakirodalomban többnyire azonos jelentéstartalommal, néhány referenciának tekintett (de empirikusan nem igazolt) megközelítéssel és kategorizációval alapul (Carter 2005; Norris 2005; Mudde 2000).

A demokrácia szociális reprezentációja leírásánál alkalmazott módszerhez (Verges 1992) hasonlóan a fiatalok ebben az esetben is legfeljebb három szóval

³⁸ A szélsőjobb/radikalizmus témakört elméleti szempontok alapján tárgyaló hazai politikatudományi írások egyik része a Jobbik Magyarországiért Mozgalom választási sikerének magyarázatával (Karácsóny – Róna 2010; Tóth – Grajczár 2012), a másik része a szélsőjobboldal meghatározásával (Filippov 2011), illetve a Jobbik-jelenséget elemző szerzőket is foglalkoztató témával, a szélsőjobboldali szervezetek kategorizációjának problémájával foglalkozik (Filippov 2011; Gimes et al. 2009). Az online kutatások közül módszertani és elméleti szempontból is kiemelkedik a Jobbik Magyarországiért Mozgalom Facebook-oldalának rajongói körében végzett vizsgálat, melynek eredményeit offline kutatások eredményeivel összehasonlítva ismertetik a szerzők (Bartlett et al. 2013). A felnőtt és ifjúsági korcsoportok körében több olyan vizsgálat is készült, amelynek a szélsőjobboldali/radikális ideológia iránti affinitás volt a tárgya. Kiváló összefoglaló a fiatalokra (a 16–35 éves korcsoportra) vonatkozó országos surveykutatások másodelemzésén alapuló tanulmány, amely sok más téma (nacionalizmus, demokráciafelfogások, politikai szocializációs jellemzők, autoriter hajlam) mellett a szélsőjobboldali szubkultúrák szerepével és a radikális jobboldali ideológiával foglalkozott (Hunyadi et al. 2012). Talán a leginkább ismert empirikus kutatások között meghatározó a szélsőjobb iránti társadalmi keresletet az ESS (European Social Survey) adatbázisán a Jobboldali Extremizmus Index (Demand for Right-Wing Extremism Index, DEREK) segítségével normál lakossági populációon végzett elemzés (Krekó et al. 2011).

(vagy értelmezhető narratív reagálással) asszociáltak a felkínált – esetünkben a 'radikalizmus' – szóra. Az asszociációkat a jelentések közötti hasonlóságok alapján ebben az esetben is szemantikai kategóriákba soroltuk,³⁹ majd a korábban alkalmazottnak megfelelően az előfordulási gyakoriság, illetve a felidézés sorrendjére támaszkodva értelmezési kategóriákat képeztünk.⁴⁰

Eredményeink szerint az ország keleti, illetve nyugati részén élő fiatalok radikalizmusra vonatkozó szociális reprezentációjának leginkább meghatározó csoportját (1. csoport: *Erőszakos szélsőség*) az asszociációk két típusa alkotja. Az egyikben az erő és harc asszociációk szerepelnek (erőszak), míg a másikban a normálistól eltérő, a hétköznapi diskurzusokban többnyire az erőszakkal összekapcsolt deviancia (szélsőség).

A szociális reprezentáció meghatározó jelentéséhez kapcsolódó, de inkább perifériális szerepet betöltő két csoport egyikében a rasszizmus és az elutasított kisebbségi csoportok kategória (2. csoport: Elutasított rasszizmus) az elitélő minősítéssel (negatív), míg a másikban (3. csoport: Új politika) a politika és a türelmetlen, gyors változás (változás) a semleges viszonyulást kifejező asszociációkkal (neutrális) szerepel.

Az egyértelműen perifériális pozícióban lévő asszociációs kategóriában (4. csoport: Támogatott szervezet) a kedvező megítélést kifejező kategória (pozitív attitűd) mellett a szervezetre (mozgalom) és politikai világmérete (politikai ideológia) vonatkozó asszociációk találhatók.

A fiatalok radikalizmusreprezentációja logikusan interpretálható struktúrába szerveződik. A meghatározó erőszakra és szélsőségre utaló központi jellemzők (kategóriák) mellett a centrális pozícióban lévő kategóriák egyike egyszerre képviseli a rasszizmus erőszakos jellegének támogatását (*Erőszakos szélsőség*) elutasítását és támogatását (*Elutasított*). A másik két asszociációs kategória (Új politika; Támogatott szervezet) típus már megengedi a semleges vagy támogatott viszonyulást, de nem centrális pozícióban, hanem a reprezentáció perifériájának részeként.

A továbbiakban a demokrácia jelentését elősegítő módszer (szociális reprezentáció) alapján csupán két változó – a nacionalista és az autokratikus/demokratikus politikai rendszerattitűd – alapján jellemezzük a radikalizmus szociális reprezentációja vizsgálata során képzett asszociációs csoportokat. Ezt egyrészt

³⁹ A szemantikailag homogén kategóriák és a hozzájuk tartozó asszociációs válaszok tematikus csoportjai: erőszak (erő, harc); szélsőség (szélsőség) rasszizmus (rasszizmus, fajgyűlölet, arab, cigány zsidó); negatív attitűd (elutasítás, negatív, bűn); politika (politika); változás (eltérő, új, terjedő); neutrális (egyéb, semmi, gyökerek), mozgalom (gárda, tüntetés); pozitív attitűd (pozitív, határozott); politikai ideológia (eszme, kommunista, fasiszmus).

⁴⁰ Értelmezési kategóriák: 1. csoport: Erőszakos szélsőség; 2. csoport: Elutasított rasszizmus; 3. csoport: Új politika; 4. csoport: Támogatott szervezet.

a területi korlátok, másrészt a radikalizmus és a két átfogó attitűd közötti egyértelmű és kölcsönös, már empirikusan igazolt kapcsolat is indokolja (Csepeli et al. 2011; Mudde 2010; Goodwin 2011; Krekó et al. 2011.)

A nacionalista attitűd konstruálása (pontosabban mérése) során a MYPLACE kutatás magyar vizsgálatának kérdőívében a nemzeti identitás jellemzéséhez egy nemzeti attitűdökre kidolgozott elméleti modellt alkalmaztunk (Dekker – Malova 1997). Több nemzetközi (Dekker et al. 1996; Dekker et al. 2003) és hazai kutatás (Kelemen 1992; Murányi 2006) is igazolta Dekker és Malova elméleti modelljét, amely a nemzeti attitűdök egyik elemeként értelmezi az irodalomban többnyire politikai ideológiának, politikai mozgalomnak, nemzetépítési folyamatnak vagy politikai irányultságnak tekintett nacionalizmust.

Az elmélet azt feltételezi, hogy a nemzeti attitűdök a saját nemzetre és országra irányuló érzelmek részeként, típus és erősség alapján elkülöníthetők. A nemzet és az ország iránti nemzeti attitűdök közül egy semleges (nemzeti érzések) és öt pozitív érzelmi típust lehet megkülönböztetni.⁴¹

A hierarchikus struktúrával leírható nemzeti attitűdök fontos jellemzője a kumulatív szerveződés. A nemzethez való tartozás érzését kifejező, elsőként kialakuló nemzeti érzésre sorrendben épülő további nemzeti attitűdök (nemzeti büszkeség, nemzeti preferencia, nemzeti felsőbbrendűség és nacionalizmus) az előzőeket is magukba foglalják. A hierarchia csúcsán elhelyezkedő, extrém módon pozitív nemzeti identitást generáló nacionalizmus⁴² egyfajta kombinációja a nemzethez tartozás érzésének, a közös eredetnek, a vérségi kötelékeknek. Emellett támogatja az elkülönült és független államot, elutasítja az országban élő nemzeti és etnikai kisebbségeket és a nemzeti együttműködést (Dekker 1998).

Az osztrák határ melletti Sopronban élő fiatalokhoz viszonyítva az ózdi alminta tagjait nagyobb mértékben jellemző nacionalista attitűd az asszociációs csoportokban is inkább jellemző a kedvezőtlen életfeltételekhez kötött kelet-magyarországi válasszadókat. Az eltérés különösen az *Erőszakos szélsőség* és a közvetítő funkciót képviselő *Elutasított rasszizmus* csoportokra jellemző.⁴³ Az asszo-

⁴¹ Nemzeti érzés; Nemzet szeretete; Nemzeti büszkeség; Nemzeti preferencia; Nemzeti felsőbbrendűség; Nacionalizmus.

⁴² A Nacionalizmus nemzeti attitűdindex itemei: *Úgy érzem, közös gyökerek, közös származás köt össze a magyarokkal. Azt érzem, a magyarok egy nagy családot alkotnak, amelyhez én is tartozom. Szerintem minden magyarnak Magyarországon kellene élnie. A magyaroknak nem szabadna keveredniük más nemzetekkel. Jobb lenne, ha a nem magyar nemzetiségű emberek kivándorolnának az országból.*

⁴³ A nacionalizmus dimenzió átlaga az asszociációs csoportokban (1: egyáltalán nem ért egyet, 5: teljes mértékben egyetért).

1. Erőszakos szélsőség (Ózd: 3.74, Sopron: 3.05) 2. Elutasított rasszizmus (Ózd: 3.42, Sopron: 3.06) 3. Új politika (Ózd: 3.59, Sopron: 3.21) 4. Támogatott szervezet (Ózd: 3.33, Sopron: 2.99) 5. Hiány (Ózd: 3.36, Sopron: 3.16).

ciációs kérdésre nem válaszoló (vagy válaszolni nem tudó, tanácstalan) ózdi fiatalok szintén nagyobb mértékben azonosulnak a nacionalista kijelentésekkel, mint a radikalizmusra szintén nem reagáló soproni társaik.

VII. A radikalizmus szociális reprezentációja

- *autokratikus és demokratikus elvek*
- *nem egyértelmű interpretálás*

A MYPLACE kutatás kérdőívében a politikai rendszerek működésére vonatkozó kijelentésekre adott minősítő válaszok alapján a fiatalok autokratikus és a demokratikus alapelvek iránti attitűdjére lehetett következtetni.⁴⁴

A soproni alminta átlagához viszonyítva az autokratikus politikai rendszerre és az antidemokratikus alapelvekre vonatkozó index átlaga magasabb a kelet-magyarországi kisvárosban. A radikalizmus reprezentációja alapján elkülönült csoportok közül – az *Új politika* csoporttól eltekintve – minden esetben nagyobb mértékben támogatott az autoriter politikai rendszer az ózdi fiatalok körében. Ez különösen a radikalizmusra pozitívan vagy mozgalmi kifejezésekkel asszociáló (*Támogatott szervezet*) csoportoknál figyelhető meg. További sajátosság, hogy a soproni fiatalok csupán abban az esetben utasítják el kevésbé az önkényuralmi és antidemokratikus politikai elveket, amikor a radikalizmust egyfajta semleges politikai változásként (*Új politika*) értelmezik. Mivel ez utóbbi eltérés nem jelentős, azt mondhatjuk, hogy kedvezőtlen szocializációs környezetben a radikalizmus többféle, befogadó vagy elutasított interpretálása egyaránt az antidemokratikus politikai rendszer elfogadását valószínűsíti.

Hasonlóan a demokrácia reprezentációjánál megfigyeltekhez a – megleghe-
tően különböző életfeltételeket nyújtó városban élő – magyar fiatalok két csoportját a radikalizmus sajátos reprezentációja jellemzi. A válaszadó fiatalok jelentős része ebben az esetben is vagy nem akart, vagy nem tudott válaszolni az asszociációs kérdésekre. Szintén hasonló az a jelenség, hogy az ózdi fiatalok csoportjában lényegesen magasabb azoknak az aránya, akik nem válaszoltak. A demokrácia értelmezéséhez hasonlóan ebben az esetben is (nyilván csak feltételezhetjük) a reprezentáció hiányát jelző válaszhiányt a szocializációs hátrá-

⁴⁴ A kérdőívben szereplő kérdés és a kijelentések: *Most néhány különböző politikai berendezkedést sorolok fel, és ezekről kérem a véleményed. Értékelj minden esetben, hogy a megnevezett politikai berendezkedés nagyon jó, elég jó, elég rossz vagy nagyon rossz módszere az ország kormányzásának! 1. Ha van egy erős vezető, akit nem korlátoz a parlament. 2. Ha demokratikus többpártrendszer van (átkódolva). 3. Ha a hadsereg kormányoz. 4. Ha van olyan ellenzék, amely szabadon kifejezheti nézeteit (átkódolva).*

nyok magyarázzák. Bizonyára nem meglepő, hogy a radikalizmus értelmezésében leginkább a rabbiátus, elutasító attitűd és csoportközi előítéletesség a meghatározó, de a nem jelentős szereppel bíró perifériális tartalommal jellemezhető asszociációs kategóriák semleges politikai, illetve a támogatott szervezetre utaló elemei is megfigyelhetők.

A kutatás lényeges eredménye, hogy a fiatalok radikalizmusreprezentációjának struktúrája azonos szerkezetű, azonban az szociális és etnikai szempontból (is) hátrányos helyzetű ózdi fiatalok körében alacsonyabb a radikalizmus jelentéstartalmának értelmezésére vállalkozók aránya.

A radikalizmus szociális reprezentációja alapján elkülönített asszociációs kategóriák, illetve a vizsgált nacionalista és politikai demokráciaindexek közötti kapcsolatok jellemzően eltérnek az ózdi és a soproni almintában, mindezek mellett a kelet-magyarországi kisvárosban élő fiatalokat nemcsak a nacionalista attitűd, hanem alapelvek, az antidemokratikus és az autokratikus politikai rendszer elutasítása is nagyobb mértékben jellemzi. A radikalizmus szociális reprezentációját jellemző asszociációs csoportok megoszlása közel azonos a teljes mintában és a két almintában, de a csoportok közötti eltérések figyelemre méltóak: mindegyik asszociációs csoport aránya magasabb a soproni fiatalok körében, azonban a reprezentáció hiánya az ózdi fiatalokat jelentősen (12 százalékkal) nagyobb arányban jellemzi. Ez azt jelenti, hogy a teljes mintára jellemző tendencia a két almintában is változatlan: az extrém módon nagy arányú reprezentációhiány mellett az erőszakos szélsőség és az elutasított rasszizmus reprezentációs elemei nagyobb arányban vannak, mint a változást sürgető, de semleges politikai és pozitív mozgalmi reprezentációs tartalmak.

Ezek az eredmények csupán jelzik, hogy a hétköznapi politikai és közéleti kommunikációban egységesnek vélt és közel azonos jelentéstartalommal felruházott fogalmak interpretálása nem egyértelmű az eltérő szocializációs előnyökkel vagy hátrányokkal jellemezhető környezetben szocializálódott és ennek megfelelően különböző szociokulturális körülmények között élő fiatalok körében. Az általános érvényű igazoláshoz természetesen további elemzések szükségesek, azonban különböző kutatások és elemzések (Sik 1999; Weaver 2006; Szabó 2009; Csepeli et al. 2011) eredményei alapján nem lehetünk optimisták, mivel napjaink magyar társadalmát (és a fiatalokat) többnyire a „keleti” nacionalizmus ideáltípusának jegyeivel (antiliberális, antidemokratikus, antimodernizációs, xenofób) jellemzik.

VIII. A nemzeti identitás

- *exkluzív / inkluzív típusok*
- *típusok és politikai szocializáció*

A demokratikus állampolgári szocializáció, másként fogalmazva a demokratikus politikai lét meghatározó feltétele a nemzeti identitás milyensége. A politikai szocializáció során elsajátított elemek közül a leginkább integratív funkciót ellátó nemzeti identitást az identitástudat olyan dimenziójaként értelmezzük, amely alapján az egyén a nemzethez tartozónak vallja és érzi magát. A nemzeti identitás fogalmi mezőjéből a magyarságfogalom konstruálására koncentrálnunk, azaz a magyarsághoz mint a legtágabb hovatartozási csoporthoz tartozás kritériumainak preferálását vizsgáljuk.⁴⁵

⁴⁵ A számunkra irányadónak tekintett meghatározás szerint a nemzeti identitás mint az önmeghatározás modern válfaja az identitástudat szerves része, melynek alapján az egyén egy nemzet tagjának érzi és vallja magát. Egy adott nemzethez tartozásnak, hagyományaival, értékrendjével való azonosítás tudata. Elsősorban a hovatartozással és az azonosulással kapcsolatos érzelmi és gondolat-mintákat tartalmazó kommunikációs együttes, szocializációs fejlemény, diakron és szinkron kommunikáció eredménye, melyet társadalmi-történeti tényezők generálnak és formálnak. A nemzeti identitás fenomenológiai értelmezése során Csepeli György elkülöníti a spontán vagy természetes és az ideológiai vagy tudatos nemzeti identitást. A két típus eltérően jellemzi a szociológiai értelemben különböző társadalmi csoportokat. Az érzelmi jellegű, a mindennapok során folyamatosan felmerülő önmeghatározás természetességét elősegítő és a korai életszakaszban rögzült spontán nemzeti identitás általános érvénnyel van jelen a társadalomban. Az erre épülő, de már gondolatismereti elemeket tartalmazó és nemzeti attitűdökben megnyilvánuló ideológiai nemzeti identitás feltételez egyfajta intellektuális tudatosságot, amely a magasabb iskolázottsággal és véleményírányító státusszal jellemezhető társadalmi csoportok sajátja (Csepeli 1985; 1992). Az egyén szocializációja során kialakuló gondolati és érzelmi minták társadalmi-történeti tényezőinek komplex vizsgálatát nem tartottuk feladatunknak, de a rendelkezésre álló kutatások operacionalizálási eljárásai, illetve a surveymódszerből eredő korlátok sem tették ezt lehetővé.

Témánk szempontjából – a hosszan idézhető értelmezések közül – még két megközelítést tartunk fontosnak megemlíteni. Az előítélet és az identitás témakörében végzett kutatásokat összefoglaló tanulmánykötet bevezetőjében olvasható identitásértelmezés a csoportlélektani meghatározottság mellett a szocializáció szerepét emeli ki: „Az identitást olyan átfogó, integratív kategóriának tekintjük, amely a szocializációval, az érzelmi, erkölcsi és kognitív fejlődéssel, a csoportban lezajló folyamatokkal és a csoportközi viszonyokkal elválaszthatatlanul összefonódik” (Erős 1996). A kisebbségi identitás történeti és regionális összefüggéseit elsősorban politológiai megközelítésben tárgyaló A. Gergely András definíciója a következő: „...az identitást egyszerűen mint vonatkoztatási rendszert kezelem, amely társadalmi tárgyakra, csoportjelenségekre és társadalmi térre kiterjedő személyiségzférát jelent számomra, egyben az 'én' és 'ők', illetve 'mi' és 'mások' konfliktusainak redukált, átélt és társadalomtörténetileg örökölt mintáját” (A. Gergely 1996: 5).

Az elemzések során felhasználni kívánt adatfelvételek minden esetben tartalmazzák az európai nemzetfejlődés két koncepciójához kapcsolódó államnemzeti-kultúrnemzeti kritériumok megítélésének mérését, bár a kritériumok konkrét megfogalmazása és a mérése nem minden esetben történt azonos módon. Néhány esetben arra is lehetőségünk nyílt, hogy megvizsgáljuk: a magyarságfogalom konstruálását meghatározó elvek mennyiben illeszkednek a magyar nemzet fogalmának értelmezéséhez.

A szocializáció folyamán kialakuló nemzeti identitás kondicionálásában három tényezőnek van kitüntetett szerepe: a nemzet megértésének, a nemzet iránti attitűd kialakulásának és a nemzeti szocializációnak. A kognitív elemek (értékelés, oktatás, összehasonlítás, kompenzáció) a nemzet létezésében érdekelt, abban tudatosan részt vevő egyén megértésének az eszközeiként szolgálnak, míg a nemzeti attitűd érzelmi eleme a nemzet természetes és egyértelmű voltát erősíti. A harmadik tényező a tágra értelmezett szocializáció keretén belül zajló nemzeti szocializáció során a nemzettel való érzelmi és értelmi azonosulás, azaz a saját nem tudatos egocentrizmus meghaladása zajlik (Piaget – Weil 1951).

A nemzeti identitás történeti-szociológiai kutatásának elméleti alapja a polgári nemzet és etnikai nemzet megkülönböztetése. A két nemzetszemlélet a maga konkrétságában csak ideáltípusként létezik, adott megjelenésükben szétválasztásuk lehetetlen (Szűcs 1974; 1981), azonban a főbb különbségek megfogalmazhatók. Másként fogalmazva: az elmúlt évtizedek fiatalok (és felnőttek) különböző mintáin végzett kutatások eredményei arra utalnak, hogy a nemzetértelmezési típusok nem különülnek el élesen, a tipikus nemzetképekben nem zárják ki egymást. A két modell kritériumainak sajátos szerveződésével egy harmadik nemzetfelfogás-típus is megjelent (Szabó 2009).

A kétféle nemzetkonceptió jellemzőinek különbsége röviden megfogalmazható:

1. Nemzeti társadalom megalapítását célul kitűző kultúr/etnikai nemzeti koncepcióban a csoporttagság normatív, a nemzetszolidaritás nem jog, hanem elsősorban kötelesség, ezzel szemben az állam/polgári nemzeti fejlődéstípus központi eleme a polgárként meghatározott egyén (Csepeli 1992).
2. A kultúr/etnikai nemzeti koncepcióhoz dominánsan a kommunális, az állam/polgári nemzeti fejlődéstípushoz az asszociatív viszonyok köthetők (Wesolowski 1995).
3. A másik fontos eltérés, hogy míg a politikai/polgári vagy államnemzet olyan konszenzuson alapul, amelyet a demokratikus intézményrendszer működése hoz létre a nemzetállam polgárai között, addig a nyelvi-etnikai nemzet egyfajta mitikus-ideologikus azonosságtudathoz kötődik.⁴⁶

⁴⁶ A nacionalizmussal foglalkozó kutatók közül Benedict Anderson érvel leginkább amellett, hogy a nemzetek minden esetben konstrukciók, azaz „elképzelt közösségek” (Anderson 1991).

4. A politikai és kultúrnemzet közötti további lényeges eltérés a történelmi időhöz való viszonyban, valamint az állam és az egyén közötti kapcsolatban rejlik. *„Az első (ti. a politikai nemzet – M. I.) jelenorientált, amelyben a földrajzi tér szervezésének van jelentősége. A politikai nemzet tagjainak identitása alapvetően az állam és az egyén viszonya mentén szerveződik. Ezzel szemben a másik (a kultúrnemzet – M. I.) múltorientált, amelyben a történelmi időnek van jelentősége. A kultúrnemzet tagjainak identitása független az állam és az egyén viszonyától.”* (Szabó – Örkény 1998: 171)

A nemzeti identitás mint kollektív identitás a politikai/állampolgári szocializációban alakul ki. A két szocializációs folyamat (politikai, illetve állampolgári) egymást feltételezik, mivel a politikai keretekben létező társadalomban formálódik az állampolgári identitás, melynek kompetenciáit meghatározza a politikai kultúra és annak intézményi sajátosságai (Szabó 2009). A nemzeti identitás mérése során a fiatalok magyarságfogalmának konstruálására és az európai nemzetfejlődés két koncepciójához kapcsolódó államnemzeti-kultúrnemzeti kritériumok megítélésének leírására koncentrálnak.

A kettős tartalmi logikát követő operacionalizálás további kritériumok⁴⁷ megítélésével is kiegészülhet (Szabó – Örkény 1998; Murányi 2006).

A 14-15 évesek vizsgálatánál az állampolgársággal kapcsolatos kijelentések sorrendje azt mutatja, hogy a tizenévesek leginkább a törvények betartását és a kulturális elkötelezettséget, legkevésbé az áldozathozatalt és az önfeláldozást preferálják. (Szabó – Örkény 1998). Az egyik csoportot az egyén által elvileg szabadon megválasztható és megváltoztatható szempontok (állampolgárság, önmeghatározás, az ország területén való élés), a másikat az adottságok, akartól független kritériumok (anyanyelv, származás, szülőföld) alkotják.

⁴⁷ Például: Ismerje és szeresse a magyar kultúrát; Szeresse a piros-fehér-zöld zászlót; Képes legyen meghalni Magyarorszáért)

IX. A nemzetfogalom elemei

- *ki a magyar?*
- *magyar állampolgárság: értelmezési típusok*
- *ki a magyar állampolgár?*

A kilencvenes éveket jellemző ifjúságkutatások eredményei szerint a nemzetfogalom kialakulásában a magyar anyanyelv kitüntetett szerepét több vizsgálat is megerősítette, míg az állampolgárság kevésbé szükséges feltételnek bizonyult. Az egyik nagymintás kutatásban (Murányi 2006) a középiskolások számára az anyanyelv mellett a szülő származása volt a leginkább szükséges kritérium, de a kultúrnemzeti koncepció nem kizárólagos, mivel az állampolgársági feltételt támogatók aránya is jelentős. A többi feltétel szükségességének (fontosságának) hangsúlyozásával leginkább a fiatalok magyarságfogalmában kitüntetett szerepet játszó anyanyelv kapcsolódik össze. (Az egyéb feltételeket szükségesnek, illetve fontosnak minősítők a legnagyobb arányban az anyanyelvet is feltételként jelölték meg, illetve tartották fontosnak). Több eredmény is megerősíti, hogy a feltételek közül a magyarság vállalása független leginkább a többi kritériumtól: a korrelációs kapcsolatok erőssége ebben az esetben a legkisebb, illetve az önbesorolást szükségesnek (fontosnak) minősítők a legkisebb arányban tartják elengedhetetlennek a magyarság további feltételeit. A kultúrnemzeti magyarságfelfogás zártságára utal, hogy a legkevésbé szükségesnek tartott területi kritériumhoz ragaszkodásnál figyelhető meg a többi feltétel elvárása (Murányi 2006).

A hazai kérdőíves kutatásokban a felnőttek és az ifjúsági korcsoportok nemzetfogalmának vizsgálata gyakorlatilag azonos kérdéssor segítségével történt. A kérdések azt tárták fel, hogy a válaszadók milyen arányban sorolták a magyar nemzethez a hazai kisebbségeket, illetve a szomszédos országokban, valamint a Nyugaton élő magyarokat.

A felnőttek 1973 és 1992 között egyre növekvő mértékben, de kisebb arányban tartották a szomszédos országokban élő magyarokat a nemzet részének, mint a Magyarországon élő nemzetiségeket (Lázár 1996). Feltehetően a rendszerváltozást követően egyre nyíltabban tematizálódó kisebbségi kérdések hatására a kilencvenes években fordított tendenciát figyelhetek meg a főiskolás és középiskolás fiataloknál: „...*politikai világképük formálódásában meghatározó*

szerepet játszott a szomszédos országokban élő magyarok problematikájának újrafelfedezése.” (Szabó – Örkény 1998: 175).

A nemzethez tartozásra vonatkozó válaszok mögött meghúzódó vélemény-típusok szerveződését különböző életkorú fiatalok között vizsgáltuk. Az utolsó éves középiskolások országos mintáján végzett kutatáshoz hasonlóan mindegyik esetben azonos logika alapján elkülönült két nemzetfogalom-értelmezést kaptunk. Az államnemzeti koncepció alapján szerveződő (az állampolgársággal rendelkező nemzeti és etnikai csoportok nemzetalkotó szerepének hangsúlyozása) első típusba attól függően kerültek a vélemények, hogy a hazai kisebbségeket a nemzet részének tekintik-e a megkérdezett fiatalok, míg a kultúrnemzeti logikát követő (dominánsan a szórványmagyarok és a nyugati magyarok nemzethez való sorolása) másik típusba aszerint, hogy a határokon túli magyarokat annak tekintik-e. Ennek megfelelően az első típust Állampolgári nemzetfogalomnak, a másodikat Etnikai nemzetfogalom típusnak neveztük el.

Az elmúlt évtized országos mintákon végzett kutatásai során a tizenévesek magyarságértelmezése gyakorlatilag azonos hovatartozási kritériumok megítélése alapján történt. A kérdőíves vizsgálatok eredményeinek közös jellemzője, hogy – a felnőtt magyarságértelmezésektől eltérően – az önmeghatározás csak az anyanyelv és az állampolgárság után szerepelt a fontossági rangsorban. A magyar hovatartozás szempontjainak rangsorolásánál a tizenévesek inkább a kultúrnemzeti kritériumokat tekintették fontosnak, ugyanakkor a származási-nyelvi feltételek nem különültek el az államnemzeti szempontoktól. Az inkonzisztens logikát a magyarság vállalása, vagyis az önmeghatározás elsődleges preferálása oldotta fel (Szabó – Murányi 1993).

A 2005-ben és a három évvel később lebonyolított „Iskola és társadalom, 2008” kutatás adatainak feldolgozása során a demokrácia mellett az állampolgárság értelmezését is elemeztük. Ezt az indokolta, hogy a kelet-közép-európai társadalmakban – különösen Magyarországon – a demokrácia elméleti és gyakorlati analízise elválaszthatatlan a nemzeti identitás és a magyarság fogalmától.

A magyarság fogalmának értelmezését leíró vizsgálatok többsége annak feltárására vállalkozott, hogy a kérdezettek milyen kritériumok alapján határozták meg a magyarság fogalmát (a magyarsághoz mint a legtágabb hovatartozási csoporthoz tartozás feltételeinek preferálása), illetve milyen csoportokat sorolnak a magyar nemzet fogalmába. Ezen csoportok egyik része a magyar állampolgárok közösségére, míg a másik része a határoktól független, a nyelvi-etnikai összetartozáson alapuló nemzet koncepciójára vonatkozott.⁴⁸

⁴⁸ Az operacionalizálás során a magyar nemzethez sorolás/tartozás megítélése legtöbbször a következő csoportokra vonatkozik: 1. szomszéd országokban élő magyarok; 2. nyugaton élő magyarok; 3. hazai nemzeti és etnikai kisebbségek (pl. zsidók, cigányok, németek, románok, szlovákok) 4. idegenek, migránsok.

A kilencvenes éveket jellemző ifjúságkutatások eredményei szerint a magyar anyanyelv kitüntetett szerepét több vizsgálat is megerősítette, míg az állampolgárság kevésbé szükséges feltételnek bizonyult. Az egyik nagymintás kutatásban a középiskolások számára az anyanyelv mellett a szülő származása a leginkább szükséges kritérium, de a kultúrnemzeti koncepció nem kizárólagos, mivel az állampolgársági feltételt támogatók aránya is jelenetős. A többi feltétel szükségességének (fontosságának) hangsúlyozásával leginkább a fiatalok magyarságfogalmában kitüntetett szerepet játszó anyanyelv kapcsolódik össze. (Az egyéb feltételeket szükségesnek, illetve fontosnak minősítők a legnagyobb arányban az anyanyelvet is feltételként jelölték meg, illetve tartották fontosnak). Több eredmény is megerősíti, hogy a feltételek közül a magyarság vállalása független leginkább a többi kritériumtól: a korrelációs kapcsolatok erőssége ebben az esetben a legkisebb, illetve az önbesorolást szükségesnek (fontosnak) minősítők a legkisebb arányban tartják elengedhetetlennek a magyarság további feltételeit. A kultúrnemzeti magyarságfogás zártságára utal, hogy legnagyobb arányban a négy kutatásban is legkevésbé szükségesnek tartott területi kritériumhoz ragaszkodásnál figyelhető meg a többi feltétel elvárása (Murányi 2006).

A 2005-ben és 2008-ban lebonyolított két kutatás kérdőívében azonos kritériumok alapján vizsgáltuk a fiatalok állampolgárságról kialakult felfogását. Az állampolgárok közösségéhez való tartozás kritériumainak említési arányok szerint kialakult sorrendje gyakorlatilag megegyezik a két vizsgálatban. A felsorolt magyar állampolgársági kritériumok közül a fiatalok leginkább a törvények betartását, legkevésbé az önfeláldozást vélik elvárhatónak. A magyar kultúra ismerete és szeretete, valamint az egyenlőség elve szintén preferált, míg az áldozathozatal vagy a demokratikus elkötelezettség – ha nem is az önfeláldozáshoz hasonló mértékben – a kevésbé elvárt jellemzők közé tartozik.

Mint minden hasonló esetben, az állampolgárságra vonatkozó kritériumok értékelésében nyilván nagy szerepe volt az egyes feltételekben szereplő fogalmak értelmezésének. A demokrácia, a rászoruló vagy az áldozat többféle interpretálási lehetősége mellett csak a kisebbség lehetséges értelmezéseire utalunk: a hazai közbeszédben a kisebbség sok esetben csak a roma kisebbségre vonatkozik, azonban valójában nem zárja ki a nemzeti és/vagy más etnikai csoportok jelölését. Az ifjúság körében végzett hazai kutatások közül talán a MYPLACE kutatásnak volt számottevően tárgya az idegenek különböző szempontú megítélése, illetve a xenofób attitűdök vizsgálata.

A soproni és ózdi fiatalok leginkább az EU-tagság preferálására vonatkozó kijelentéssel („Az európai unió tagság nagyon hasznos az ország számára”), míg legkevésbé a szabad földvásárlás lehetőségével értenek egyet: „Nem sza-

bad engedni, hogy a külföldiek földet vásároljanak Magyarországon".⁴⁹ A vallási vagy más jellemző alapján bevándorlónak tekinthető kisebbségek elutasítását – különösen a észak-keleti iparvárosban – egyértelműen tükrözik az eredmények.⁵⁰

Az állampolgárság típusainak kialakítása során – beemelve a demokrácia feltevéleit kifejező állításokat – további lehetőségekre is támaszkodhatunk. Az „Iskola és társadalom, 2008” kutatás kérdőívében tíz állításra vonatkozott az a kérdés, amely a magyar állampolgárság kritériumainak megítélésére vonatkozott.⁵¹

A tíz változó bevonásával elvégzett többváltozós elemzés segítségével a változók tartalmi csoportosítása után négy típust képeztünk.

Az első állampolgárfogalom-értelmezés *Állampolgári konstrukció 1: (Jogi-politikai típus)* leginkább a törvények betartását és a választói köteleességét teljesítő állampolgárt preferálja, ami a demokrácia iránti elkötelezettséggel párosul.⁵²

A második állampolgár-értelmezés *Állampolgári konstrukció 2: (Egalitárius-kisebbségi típus)* középpontjában az emberek közötti egyenlőség a karitatív cselekvéssel és kisebbségekre vonatkozó jogok megbecsülésével érvényesül.⁵³

A harmadik állampolgár-fogalmi konstrukció *Állampolgár konstrukció 3: (Mártír-szimbolikus)* egyrészt az önfeláldozás lehetőségének vállalását, másrészt a szimbolikus reprezentációk és a kulturális sajátosságok iránti pozitív érzelmi viszonyt tartalmazza.⁵⁴

A fiatalok különböző korcsoportjait reprezentáló mintákon végzett kutatások közös jellemzője, hogy a felnőttek magyarságértelmezését uraló önmeghatározás feltétel kevéssé volt fontos kritérium. Ennek ellenére a két országos nagymintás vizsgálatot (10–17 évesek, Nyolcadikosok) elemző kutatók mindkét eset-

⁴⁹ A köztes kijelentések elutasításának csökkenő sorrendje: 1. *Magyarországnak korlátoznia kellene a külföldi termékek behozatalát a nemzetgazdaság védelme érdekében.* 2. *Magyarországnak a saját érdekeinek megfelelően kell cselekednie, még akkor is, ha emiatt konfliktusok származnak más nemzetekkel.* 3. *A külföldi filmek, zene és könyvek jelentősen gazdagítják a magyar kultúrát.*

⁵⁰ Az egyetértők aránya: A muzulmánok szerepe pozitív a társadalomban (Sopron: 36%, Ózd: 31%); A bevándorlóknak biztosítani kell ugyanazokat a magyaroknak járó jogokat és ellátásokat (egészségügyi, oktatási, lakhatási) (Sopron: 56%, Ózd: 42%); Helyes, ha gyanakvóak vagyunk a muszlimokkal szemben (Sopron: 36%, Ózd: 40%); A bevándorlók jelentősen gazdagítják a magyar kultúra sokszínűségét (Sopron: 23%, Ózd: 37%).

⁵¹ Szerinted mennyire várható el egy magyar állampolgártól, hogy...? (százfokozatúskála-átlag: 0: egyáltalán nem, 100: feltétlenül) tartsa be az ország törvényeit: 76, ismerje és szeresse a magyar kultúrát: 64, legyen meggyőződve arról, hogy minden ember egyenlő: 63, vegyen részt a választásokon: 62, szeresse a piros-fehér-zöld zászlót: 59, segítse a rászorulókat: 55, tartsa tiszteltben a kisebbségek jogait: 51, legyen elkötelezett híve a demokráciának: 51, ha kell, tudjon áldozatot hozni az orszáért: 46, képes legyen meghalni Magyarorszáért: 34.

⁵² Tartsa be az ország törvényeit, vegyen részt a választásokon, legyen elkötelezett híve a demokráciának.

⁵³ Legyen meggyőződve arról, hogy minden ember egyenlő, segítse a rászorulókat, tartsa tiszteltben a kisebbségek jogait.

⁵⁴ Szeresse a piros-fehér-zöld zászlót, képes legyen meghalni Magyarorszáért, ha kell, tudjon áldozatot hozni az orszáért, ismerje és szeresse a magyar kultúrát.

ben önállóan elkülönült típusként tárták fel a magyarság szabad vállalását (Csepeli – Závecz 1995; Szabó – Örkény 1996).

Az utolsó éves középiskolások körében végzett vizsgálat során a diákok magyarságfogalmát tíz szempont alapján elemezték. A többváltozós elemzés eredménye arra utal, hogy a középiskolások magyarságfogalma morális, jogi-államnemzeti, individuális-kultúrnemzeti és hagyományokhoz kötődő, kultúrnemzeti típusokkal jellemezhető (Szabó – Örkény 1998).⁵⁵

A feldolgozott adatbázisok további elemzése során a fiatalok magyarságfogalma szintén elkülönült típusokkal jellemezhető. A típusok egyik értelmezési szempontja az államnemzeti, illetve a kultúrnemzeti elemek együttes preferálásának következetességén alapul. Az államnemzeti típust akkor tekintjük konzisztensnek, amennyiben a területi-formális kritériumok faktorsúlya határozza meg a főkomponens struktúráját. A nyelvi-vérségi feltételek következetes (azonos előjelű és magas értékű faktorsúlyok) jelenléte esetén a kultúrnemzeti típus konzisztenciájára hivatkozunk, míg a két nemzetfejlődési koncepció jellemzőinek „keveredése” esetén az inkonzisztens elnevezést követjük. A magyarságértelmezési típusok jellemzésének másik szempontja az önbesorolás megítélése, azaz a magyarság vállalásának támogatása (nyitott magyarságkép), illetve elutasítása (zárt magyarságkép) volt. Az egyes típusok elnevezésénél csak akkor tekintünk el ettől az osztályozási szemponttól, ha a típusban egyáltalán nem, vagy elhanyagolható faktorsúllyal szerepel az önbesorolás kritérium.

⁵⁵ A magyarságértelmezési típusok és az összetartozó kritériumok: 1. Érzelmi azonosulás (az orszáért való meghalás, a zászló szeretete, a kultúra ismerete és szeretete), 2. Jogi-államnemzeti felfogás (állampolgárság, Magyarországon való élés, Magyarországon születés, Törvények betartása), 3. Egyénközpontú-kultúrnemzeti felfogás (a magyar kultúra ismerete és szeretete, az önminősítés, a törvények betartása, az anyanyelv), 4. Hagyományközpontú kultúrnemzeti felfogás (magyar származás, magyar anyanyelv, Magyarországon születés). Az iskolatípusok alapján történő további elemzés a jogi-államnemzeti és az egyénközpontú-kultúrnemzeti felfogásban mutatott eltéréseket, mivel mindkét értelmezési típus leginkább a gimnazistákat, legkevésbé a szakmunkásokat jellemzi.

X. A demokrácia és az állampolgárság

- a demokrácia és a nemzeti identitás kapcsolata
- a magyarságfelfogás szerepe

A kilencvenes években több ifjúsági mintán készült empirikus adatfelvételek elemzésének egyik fontos következtetése szintén a nemzeti hovatartozás szerepére utal, mely szerint a kisebbségi csoportokkal szembeni előítéletesség és a nemzeti identitás leginkább attól függ, hogy a fiatalok miként viszonyulnak a kritériumokhoz kötött, az önbesorolás szabadságát kizáró magyarságfelfogáshoz (Murányi 2005).

Egy 2006-ban, utolsó éves középiskolások körében készült nagymintás vizsgálat hasonló kapcsolatra hívja fel a figyelmet:

„...szigorú és kizáró nemzetdefiníciókkal találkoztunk azok körében is, akik a bevándorlókkal szemben megszorító politikát alkalmaznának. Ezzel szemben a kisebbségekkel szembeni nyitott és elfogadó magatartásmin-ták a nemzeti hovatartozás meghatározása tekintetében nyitottabbá teszik a válaszadókat” (Szabó – Örkény 1998: 214).

Szintén fiatalok (középiskolások és egyetemisták) körében lebonyolított kutatás eredménye erősíti meg, hogy a nemzettel való azonosulást, az egyén és a nemzet összetartozását (mobilizáló nacionalizmus) vagy az érzelmi kötődést (érzelmi nacionalizmus), valamint a más nemzetektől való elzárkózást, bizalmatlanságot (agresszív nacionalizmus) preferáló nacionalizmusok kapcsolatban vannak a különböző autoriter és etatista társadalomfelfogásokkal (Gábor 1993).

A következőkben – a 2008-ban végzett kutatás további elemzése során – azt a feltételezést ellenőriztük, hogy a fiatalok gondolkodásában milyen módon kapcsolódik össze a demokrácia és az állampolgárság két-két felfogása.

A kapcsolat minél teljesebb leírása előtt a középiskolások kisebbségekhez való viszonyával, pontosabban előítéletességével foglalkozunk.⁵⁶

⁵⁶ A hazai és nemzetközi társadalomtudományi szakirodalomban leginkább Tajfel értelmezése mérvadó a csoportok közötti előítélet meghatározásában, aki az előítéletet mint a csoportkapcsolatok során kialakuló, egyén vagy csoport által jellegzetesen támogatott vagy ellenzett ítélkezésként definiálja (Tajfel 1981). A hazai empirikus irodalomban többször használt kifejezések (előítéletes beállítódás, előítéletes gondolkodás, diszkriminatív magatartás, előítéletes attitűd, intolerancia, kirekesztő szemlélet) ugyanannak a jelenségnek a különböző, egymással szervesen összefüggő oldalait fedik le. Az attitűdök mint viselkedési predispozíciók értelmezése és mérése során az egymástól részben független három komponens – kognitív, affektív és konatív operacionálása kétségtelenül elkerülhetetlen (Ajzen 1988), de elfogadható a Tajfel értelmezésében némileg differenciálatlanul „ítélkezésként” megfogalmazott értelmezés is, amely nyomán eltekinthetünk az előítélet mint attitűd maradéktalan, mindhárom dimenzióra vonatkozó operacionalizálásától. Ennek megfelelően az ifjúsági kutatások során az előítéletes gondolkodás indikátorának a többség–kisebbség reláción alapuló, a másság etnikai, nemzeti, deviáns és idegen külcsoportokra vonatkozó negatív ítéleteinek komplex mutatóját tekintik.

XI. Az előítéletesség

- *a mérés lehetősége*
- *a demokrácia és állampolgárság kapcsolata*

Az „Iskola és társadalom, 2008” kutatás kérdőívében a különböző nemzeti és etnikai csoportokhoz való viszonyulás operacionalizálása során – hasonlóan több nagymintás korábbi ifjúságkutatáshoz (Szabó – Örkény 1996; 1998) – a személyközi távolságtartás módszerével mért előítéletesség az iskolai padtárs-szerep megítélésre vonatkozott.⁵⁷

A 2005-ben mért eredményekhez⁵⁸ hasonlóan a középiskolások 2008-ban is leginkább a cigányok és a románok, legkevésbé az erdélyi magyarok és a finnek közelségét utasítják el. Jelentős eltérést csak egy esetben figyelhetünk meg: a szlovákok elutasításának aránya 9 százalékkal növekedett. (A jelentős változás feltehetően annak is köszönhető, hogy ebben az időszakban a hazai médiumokban gyakran előfordultak a felvidéki magyarságot érintő atrocitásokkal és a magyar–szlovák diplomáciai problémákkal foglalkozó tudósítások.)

A minta egynegyedét alkotó intoleráns csoportba sorolódott középiskolások 32–84 százalékban elutasítja a kisebbségi csoportok padtársi közelségét. A csoportra jellemző erős előítéletességet az is bizonyítja, hogy a csoport 73 százaléka még erdélyi magyar padtársat sem fogadna el. Ezzel szemben a toleráns csoportban – a cigányok kivételével – a kisebbségi csoportokat elutasítók aránya csupán 1–15 százalék.⁵⁹

⁵⁷ „Mit szólnál hozzá, ha padtársad a következő csoportok tagja lenne?” (a „zavarna” válaszok százalékos aránya) 2008. 9. és 11. évfolyamos középiskolások (N=5962): cigány lenne: 47, román lenne: 32, zsidó lenne: 29, szlovák lenne: 23, kínai lenne: 22, szerb lenne: 19, kongói lenne: 20, arab lenne: 18, orosz lenne: 18, német lenne: 11, horvát lenne: 11, erdélyi magyar lenne: 9, finn lenne: 8.

⁵⁸ „Zavarna, ha a padtársam...”. 2005. 9. és 11. évfolyamos középiskolások (N=5000): cigány lenne: 45, román lenne: 30, zsidó lenne: 27, szlovák lenne: 14, kínai lenne: 24, szerb lenne: 23, kongói lenne: 22, arab lenne: 21, orosz lenne: 18, német lenne: 11, horvát lenne: 10, erdélyi magyar lenne: 7, finn lenne: 9.

⁵⁹ Nemzeti és etnikai kisebbségek iránti tolerancia-intolerancia csoportok („zavarna” válaszok százalékos aránya: a zárójelben elsőként a Toleráns csoport, másodikként az Intoleráns csoport válaszainak százalékos arányai szerepelnek. Toleráns és Intoleráns csoportok kisebbségek iránti viszonyulása: cigány lenne (36, 81); román lenne (15, 84); zsidó lenne (13, 77); szlovák lenne (7, 70); kínai lenne (6, 72); német lenne (5, 60); erdélyi magyar lenne (3, 73); arab lenne (3, 36); orosz lenne (3, 63); kongói lenne (2, 28); szerb lenne (2, 72); horvát lenne (1, 41); finn lenne (1, 32).

A további elemzések során először azt ellenőrizzük, hogy mennyire helytálló az a feltételezésünk, mely szerint a fiatalok gondolkodásában értelmezhető módon kapcsolódik össze a demokrácia és az állampolgárság két-két felfogása. Ennek érdekében a korábban értelmezett négy főkomponens bevonásával újabb elemzést végeztünk. A másodlagos főkomponens-elemzés eredménye megfelel a várakozásnak: a demokrácia civil értelmezése és az állampolgárság egalitáriánus értelmezése az egyik, míg a demokrácia politikai értelmezése és az állampolgárság nemzeti értelmezése egy másik típusban kapcsolódott össze.

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a fiatalok gondolkodása a demokrácia és az állampolgárság fogalomértelmezése alapján két típusal jellemezhető: az egyik típusban (*Civil-egalitáriánus attitűd*) az emberek egyenlőségét és a kisebbségi helyzetet előtérbe helyező állampolgár-értelmezés – igazán nem megfelelő módon – a demokrácia szolidaritást, egyenlőséget és kisebbségi jogokat preferáló értelmezésével kapcsolódott össze. A másik típusban (*Politikai-nemzeti attitűd*) az állampolgárság nemzeti szempontokat előtérbe helyező felfogása mellett a demokrácia politikai szempontú értelmezése a meghatározó.⁶⁰

A kritériumok elvárás alapján történő megítélésének ismeretében nem lepődünk meg a két adatfelvétel további elemzésének megegyező eredményén. A tíz szempont szerveződését leképező többváltozós elemzés eredménye alapján 2005-ben és 2008-ban a középiskolásokat gyakorlatilag ugyanaz a két állampolgárság-típus jellemzi. Az állampolgársággal kapcsolatos kijelentések sorrendje azt mutatja, hogy a tizenévesek leginkább a törvények betartását és a kulturális elkötelezettséget, legkevésbé az áldozathozatalt és az önfeláldozást preferálják. Az egyikre (*Nemzeti-állampolgár*) az önfeláldozás és az áldozathozatal mellett a kulturális-szimbolikus érzelmi azonosulás együttes preferálása, míg a másikra (*Egalitáriánus-állampolgár*) az egyenlőség eszméje mellett a társadalom potenciális vagy ténylegesen hátrányos helyzetű tagjainak segítése a jellemző. A kisebbségekkel szembeni toleranciával egyáltalán nem jellemezhető első típushoz viszonyítva valamivel nagyobb szerepe van a törvényességnek, azonban a demokrácia megítélése közel azonos súllyal van jelen mindkét állampolgárság-értelmezésben.

Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy a fiatalok szociológiai környezetét tekintve a *Politikai-nemzeti attitűd a magyarság zárt*, míg a *Civil-egalitáriánus attitűd* a magyarság nyitott értelmezésével korrelál. Ezek az eredmények illeszkednek a rendszerváltozást követő időszak tizenéveseinek nemzeti identitását és előítéletességét vizsgáló jelentősebb országos és regionális ifjúságszociológiai kutatások összegző analizisének következtetéseire: a szociokulturális jellem-

⁶⁰ A demokrácia- és állampolgár-értelmezések együttes típusai a következők: (score átlagok) Civil-egalitáriánus attitűd: Egalitáriánus állampolgár 0.802; Civil demokrácia 0.798. Politikai-nemzeti attitűd: Politikai demokrácia 0.764; Nemzeti állampolgár 0.760.

zók csak kismértékben befolyásolják a fiatalok nemzeti identitását, azonban mégis markánsan jellemezhetők a nemzeti identitás különböző típusai.

A magyarság szabad vállalását elutasító zárt értelmezés preferálása az iskolázatlan, kevésbé jó anyagi helyzetű, idősebb szülők gyermekeire, illetve a szakmunkásképzőkben, szakközépiskolákban tanuló, inkább fiatalabb, községekben élő tizenévesekre volt jellemző, míg a lényegesen más típusú szociológiai környezet (kvalifikált, jó egzisztenciális helyzetű, fiatal szülők, gimnazisták, idősebbek, városiak) a fiatalok nyitott magyarságfelfogását – és egyúttal a zárt felfogás elutasítását – valószínűsítette (Murányi 2006).

XII. A demokrácia és az életforma

- *az előítélet és életforma-elmélet*
- *a rituális sűrűség fogalma és mérése*
- *a kisebbségekhez való viszony*

A rendszerváltozást követő időszak tizenéveseinek előítéletességét vizsgáló (és a jelentősebb ifjúságszociológiai kutatásokat összegző) elemzés egyik fontos következtetése az volt, hogy a különböző kisebbségi csoportokkal szembeni előítéletesség olyan fiatalokra jellemző, akik szocializációs szempontból hátrányos szociokulturális környezetben élnek (Murányi 2006). A kisebbségek intoleráns szemlélete leginkább az észak-keleti régió kistelepüléseiben, rossz anyagi körülmények között élő, többnyire szakmunkásképzőkben tanuló, iskolázatlan és idős szülők gyermekei körében általános. Ez az eredmény egybecsengett egy korábbi magyarországi kutatás azon tapasztalatával, hogy az alacsonyabb presztízsű középfokú oktatási intézményekben tanuló fiatalok elutasítóbbak a kisebbségi csoportok tagjaival (Szabó – Örkény 1998).

Mivel magyarázható, hogy az előítéletesség elsősorban azokra a fiatalokra jellemző, akiknek közvetlen családi és tágabb lakóhelyi környezete, valamint kulturális helyzete egyaránt hátrányosnak nevezhető?

Erre a kérdésre egy olyan átfogó magyarázat (Fuchs – Case 1989) segítségével próbálunk válaszolni, amely az interakcionista és a fejlődésszempontú elméletekre támaszkodva az életforma és a rituális sűrűség (ritual density) fogalmával értelmezi az előítéletességet.

A szerzők számára az előítélet – szemben a legtöbb szociálpszichológiai értelmezéssel – nem attitűd, hanem életforma. Az attitűdöket a társas szokások és a mindennapi interakciók, vagyis az életforma következményének tekintik. „*A rituális sűrűség fogalma arra ösztönöz, hogy kiterjesszük magának az előítéletnek a fogalmát. Ha »előítéletről« hallunk, jobbára bizonyos csoportok – kisebbségek, szubkultúrák – iránti sajátos attitűdök jutnak eszünkbe. Fejtegetésünk azonban azt sugallja, hogy nemcsak bizonyos gondolatok, de maguk az életformák is lehetnek előítéletesek.*” (Fuchs – Case 1992: 510)

A szerzők előítéletességet értelmező kategóriája, a rituális sűrűség a kapcsolatok (interakciók) nyitott, illetve zárt jellegén alapul. Ennek mértéke annak függvénye, hogy a kapcsolatok (interakciók) élményanyaga mennyire „rituális”, azaz

mennyire homogén. Ezen alapul a magas, illetve az alacsony rituális sűrűség jelensége (Collins 1975).

A magas rituális sűrűség kedvez a világ leegyszerűsített, abszolút értékek alapján történő szemléletének. Fontos sajátossága, hogy az erős kollektív érzelmekkel összekovácsozott csoportszolidaritás együtt jár a kívülállók kizárásával: *„Az előítélet mint életforma szeretne visszajutni a tradicionális életmódhoz, az abszolút értékekhez, a fundamentalista vallási érzésekhez, az egyszerűen felépített világképhez, amelyek véleményünk szerint mind a magas rituális sűrűségű életforma következményei. A magas rituális sűrűség erős kollektív érzelmeket kelt, merev csoportszolidaritást és a kívülállóktól való szigorú elhatárolódást hoz létre. Az előítéletes mozgalmaknak ez a belső szerkezete az, ami a korszerűség elgondolásaival szembeszegül.”* (Fuchs – Case 1992: 510)

Ezzel szemben az alacsony rituális sűrűséget kiterjedt szociális hálózatok és sokoldalú interakciók jellemzik. Az alacsony sűrűségre a szerteágazó kapcsolatok hálózata és – ennek köszönhetően – sokféle kulturális tapasztalat a jellemző. Az alternatív életformák megismerése és átélése során kevésbé valószínű, hogy ezeket másságuk miatti elutasítják.⁶¹

Feltétlenül meg kell jegyezni, hogy a hazai empirikus kutatások már igazolták, hogy az egzisztenciális és kulturális szempontból egyaránt hátrányos családi és lakóhelyi közegben a magas rituális sűrűségű életforma több jellegzetessége megtalálható (Angelusz – Tardos 1988; Kopp et al. 1996; Tomka 1996; Albert – Dávid 1998; Skrabski – Kopp 1999; Gábor 2000; Bauer 2002; Murányi 2006). Ilyen jellegzetesség a zárt csoportokban zajló interakció, a korlátozott nyelvi kódok használata, a tradicionális erkölcsi elvek elfogadása, a saját csoporttól eltérő szociokulturális modellek ismerete.

Az előítélet, az életforma és a szociokulturális környezet közötti megfelelés azonban még nem „direkt” alátámasztása az előítéletet életformaként értelmező teóriának.

A következőkben Fuchs és Case nyomán arra teszünk kísérletet, hogy az előítéletesség és a rituális sűrűség alapján jellemzett életforma közötti összefüggést empirikusan is bizonyítsuk. A magyar középiskolás mintán 2005-ben lebonyolított *„Iskola és demokrácia”* kutatás adatbázisa alkalmas arra, hogy Fuchs

⁶¹ Fuchs és Case úgy véli, hogy ez a megközelítés illeszkedik ahhoz a habermasi értelmezéshez, amely az előítéletet a szisztematikusan torzult kommunikáció megjelenésének tekinti, amely *„akkor következik be, ha a szimbolikus interakció cselekvőinek egyenlőtlen az esélyük véleményük kifejtésére, a másik véleményének bírálatára, a beszédaktusokban rejlő érvényességi igények felfelé, illetve megkérdőjelezésére, valamint énazonosságuk megjelenítésére”* (Fuchs – Case 1992: 503).

és Case elgondolását teszteljük.⁶² Ezután megpróbáljuk szocializációs szempontból értelmezni ezt az összefüggést.

Az „Iskola és demokrácia” kutatás kérdőívében szereplő kérdések alkalmasnak bizonyultak arra, hogy az előítéletességet a magas rituális sűrűséggel hozzuk összefüggésbe, és életformaként azonosítsuk.

A felhasznált kérdések a következő témakörökre irányultak: a kisebbségi csoportok kortárs tagjainak elfogadása, illetve elutasítása, a kisebbségekkel kapcsolatos problémák fontossága, a médiafogyasztás, a szervezeti aktivitás és az iskolán kívüli rendszeres tevékenységek.

A különböző nemzeti és etnikai csoportokhoz való viszonyulást ugyanúgy mértük, mint 1995-ben a nyolcadik osztályosok és 1996-ban az utolsó éves középiskolások körében végzett vizsgálatban (Szabó – Örkény 1996; Szabó – Örkény 1998).⁶³ A személyközi távolságtartás módszerével mért előítéletesség az iskolai padtárs szerep megítélésére vonatkozott. Először nézzük meg, hogyan alakultak a különböző kisebbségi csoportokhoz tartozó padtársak elutasítását kifejező válaszok a 2005-ben készült kutatásban. A korábbi eredményekhez hasonlóan a középiskolások 2005-ben is leginkább a cigányok és a románok, legkevésbé az erdélyi magyarok közelségét utasítják el.⁶⁴

A továbbiakban a 2005-ös középiskolás vizsgálat adataira támaszkodunk. Az elutasítások logikájának feltárására többváltozós elemzés végeztünk. Így két csoportot (előítéletes csoport; toleráns csoport) különítettünk el.⁶⁵

Ezután a kérdőív egy másik kérdéssora alapján egy újabb változót képeztünk, amely a kisebbségekkel kapcsolatos problémák érzékelését mutatta. A kérdés-sorban különböző (hétköznapi, politikai és közéleti) értékek fontosságának meg-

⁶² Az önkitöltős, kérdőíves adatfelvétel 2005. decemberben készült négy megyében (Baranya, Fejér, Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár-Bereg) és a fővárosban. A minta a 9. és 11. évfolyamos középiskolás tanulók megye és iskolatípus alapján reprezentálta. A mintát súlyoztuk (N = 5000). A kutatást Csákö Mihály vezette. A koncepció és a kérdőív kidolgozása Csákö Mihály, Domokos Tamás, Ligeti György, Murányi István, Péntek Eszter és Szabó Ildikó munkája volt.

⁶³ Az első adatfelvétel a nyolcadikosokat reprezentáló országos mintán, a második az utolsó éves gimnazistákat, szakközépiskolásokat és szakmunkástanulókat reprezentáló országos mintán készült.

⁶⁴ Mit szólnál hozzá, ha padtársad a következő csoportok tagja lenne? Az elutasítások százalékban: cigány (45), román (30), zsidó (27), kínai (24), szerb (23), kongói (22), arab (21), szlovák (14), német (11), horvát (10), finn (9), erdélyi magyar (7).

⁶⁵ Az előítéletes csoport (a teljes minta 24 százaléka) több mint fele a 14 esetből tizenben azt válaszolta, hogy zavarná, ha padtársa a kérdezett csoporthoz tartozna. Az előítéletes csoportban mindössze négy kisebbségi csoport (horvát, finn, német, erdélyi magyar) tagjait utasítják el valamivel kisebb arányban. A csoportra jellemző erős előítéletességet az is bizonyítja, hogy a csoport minden negyedik tagja (24 százalék) még az erdélyi magyarokat is elutasítja. A teljes minta háromnegyedét (76 százalék) alkotó toleráns csoportban csak három kisebbségi csoporttal kapcsolatban (zsidó, román, cigány) nagyobb az elutasítás aránya 10 százaléknál. A középiskolások cigányokkal szembeni előítéletességének látványos mutatója, hogy még a toleránsnak elnevezett csoportban is minden harmadik (35 százalék) válaszadó elutasítja a cigány padtárs gondolatát.

ítélése szerepelt, melyek közül négy kijelentés a – konkrétan meg nem nevezett – kisebbségekhez való viszony jellemzésére szolgált. Először az egyes kijelentések fontosságáról alkotott válaszok alapján egy százfokú skálát szerkesztettünk.⁶⁶ Az ötven pont alatti értékek azt mutatják, hogy a középiskolások számára a kisebbségek szóban forgó problémája (másság elfogadása; rasszizmusellenesség; kisebbségek védelme; kisebbségi jogok érvényesülése) inkább kevésbé fontos kérdés. Ezután a négy állítás bevonásával elvégzett elemzés olyan összevont változót eredményezett, amely egyfajta mutatója a kisebbségek jogi és morális dimenziók szerinti elfogadásának.

A kisebbségekkel kapcsolatos viszony kifejezésére így összesen három mutatónk volt: az előítéletek és a toleránsok csoportjai, valamint a kisebbségek elfogadásának mutatója. A továbbiakban az előítéletességnek mint életformának az értelmezéséhez szükséges változókat mutatjuk be.

A kérdőívben több olyan kérdés is szerepelt, amely megfelelő indikátora lehetett a korábban ismertetett magas, illetve alacsony rituális sűrűségű életformának. Az életforma jellemzésére a következő témaköröket vettük figyelembe: médiafogyasztás, szervezeti aktivitás, családi beszélgetések és az iskolán kívüli tevékenység. Ezeket a témaköröket összesen nyolc változó fedte le. A változók közös vonása, hogy kapcsolódnak a hétköznapi interakciókhoz. Mivel „kilépéseket” biztosítanak a szűken vett elsődleges (család) és másodlagos szocializáció (iskola, kortársi csoport) keretei közül, és gazdagítják a kommunikációs lehetőségeket, valószínű, hogy az alacsony rituális sűrűségű életformát jellemzik.

A változók első csoportja a médiafogyasztáshoz kapcsolódik.⁶⁷ Az életforma rituális sűrűsége szempontjából a médiafogyasztás jelentőségét abban látjuk, hogy lazíthatja az interakciók csoportkereteinek zártságát még akkor is, ha egy-

⁶⁶ A négyfokozatú skála alapján szerkesztett kérdésre („Mennyire fontosak számodra az alábbiak?”) adott válaszokat százfokozatú skálára vetítettük a következők szerint: egyáltalán nem fontos = 0; kicsit fontos = 33; inkább fontos = 66; nagyon fontos = 100.

⁶⁷ A középiskolások 9 százaléka egyáltalán nem olvas hírlapot, 53 százalékuk legfeljebb hármat, 38 százalékuk háromnál többet olvas valamilyen gyakorisággal (naponta, hetente többször, hetente, ritkábban). A kérdezett nyolc napilap (Blikk, Magyar Hírlap, Magyar Nemzet, Metró újság, Népszabadság, Népszava, helyi lap, megyei lap, egyéb napilap) olvasásának átlagpontja 3.12 (1 pont, ha az adott lapot olvassa valamilyen gyakorisággal; 0 pont, ha nem olvassa).

Csak 2 százalék nem néz egyetlen híradót sem. A kérdezett 11 híradó (M1, M2, Duna TV, Hír TV, TV2, RTL Klub, helyi tévé, BBC, Sky Europe, CNN, TV5, egyéb tévé) közül a középiskolások egyharmada (32 százalék) legfeljebb három, 47 százalék 4–6, míg 19 százalék 7 vagy több hírműsort néz. A teljes mintára vonatkozó nézettségi átlag 4.71 pont (1 pont, ha az adott hírműsort nézi valamilyen gyakorisággal; 0 pont, ha nem nézi).

A középiskolásoknak csupán az 5 százaléka válaszolta, hogy egyetlen politikai műsort sem néz a televízióban. Legfeljebb három műsort 38 százalék néz, míg ennél is többet (gyakran, elég gyakran, elég ritkán) 57 százalék. A kilenc politikai-közéleti műsor (M1: Este, M1: A szólás szabadsága, Hír TV: Kérdések órája, Hír TV: Politikai barométer, TV2: Jó estét, Magyarország, TV2: Aktiv, RTL Klub: Fókuszban, RTL Klub: Heti hetes, egyéb műsor) átlagos nézettsége 3.76 pont (1 pont, ha az adott műsort nézi valamilyen gyakorisággal; 0 pont, ha nem nézi).

oldalú kommunikációról van szó. A napilapok olvasása, illetve a híradók és politikai témájú adások nézése hozzájárul a saját csoporttól eltérő szociokulturális minták megismeréséhez és az abszolút értékeket kevésbé preferáló világszemlélethez.

A változók másik csoportjának, a szervezeti aktivitással kapcsolatos változók figyelembe vételét az indokolja, hogy a szervezetekhez tartozás, illetve a szervezeti tagság ugyancsak a megszokottól különböző világképek és világértelmezések tapasztalati forrása lehet.⁶⁸ Tekintettel a család mintaadó szerepére és arra, hogy a szocializáció egyik legfontosabb tényezője, nemcsak a válaszadók, hanem a családtagok szervezeti tagságát is tekintetbe vettük.⁶⁹ Az elsődleges szocializáció kiemelt szerepe indokolja, hogy a különböző témákról zajló családi beszélgetések ugyancsak szerepeltek az életforma-változók között.⁷⁰

A változók utolsó csoportja két olyan tevékenységtípust (különóra, klubtagság, különfoglalkozás, illetve istentisztelet) tartalmaz, amely iskolán kívüli és rendszeres elfoglaltságokat jelent. Ezek a tevékenységek szintén hozzájárulhatnak a fiatalok plurális világértelmezéséhez.⁷¹

A nyolc változó (napilapolvasás, híradónézés, politikai-közéleti műsorok nézése, különóra, templomba járás, szervezeti tagság, családtag szervezeti tagsága, családi kommunikáció) bevonásával elvégzett csoportosítás eredményeképpen a középiskolások mintája három csoportra oszlott.

A médiafogyasztás, a családi kommunikáció, a különórák, a templomba járás és a szervezeti tagság mind-mind olyan tevékenységek, amelyek kitágítják a csoportkereteket, gazdagítják a személyközi interakciókat, bővítik a személyes kommunikáció témáit és a világról való gondolkodás mintáit. A magas rituális sűrűségű csoport (a minta 25 százaléka) minden változó – de különösen a családi kommunikáció – esetében a legkisebb aktivitással jellemezhető. Az alacsony

⁶⁸ Arra a kérdésre, hogy tagja-e valamilyen szervezetnek, a diákok 10 százaléka válaszolt igennel.

⁶⁹ Kérdésünk így szólt: „Van-e olyan személy a családjában, aki tagja valamilyen szervezetnek? (Csak azokra gondolj, akikkel rendszeresen találkozol.)” Az 'igen' válaszok aránya 69 százalék volt.

⁷⁰ Kérdésünk így szólt: „Szűkebb családdal (akikkel együtt élsz) mennyire beszélsz az alábbi témákról?” A lehetséges válaszalternatívák („Nem téma a családban”; „Velem nem beszélnek erről”; „Ha úgy adódik, én is részt veszek”; „Kíváncsiak a véleményemre”) közül a részvételt kifejező válaszokat vettük figyelembe. A felsorolt 28 téma közül 1–10 témában jelölte részvételét 19 százalék, 11–20 témában 56 százalék, 21–28 témában 25 százalék. A családi körben megbeszélt témák átlaga 15.9 pont volt. A következő témákat kérdeztük: a hatóságok működése; a másik nemmel való kapcsolat; adózás; belpolitikai élet; bulvár hírek, sztárok, híres emberek; bűnözés; civil szervezetek; családi gazdálkodás, pénz; egészség, betegség, higiénia; etnikai kisebbségek; ideológiai-világnézeti kérdések; iskolai élet; iskolai teljesítmény; környezetszennyezés; külpolitikai események; magyarság; más országok kultúrája; művészeti alkotások; nyaralás, utazás; öltözködés, megjelenés; politikai pártok; politikusok; rokonok életvitele; sport; szegénység; zenei ízlés, zenészek, együttesek; tudomány, technika; TV-műsorok, szereplők; vallás; szülők munkája, munkahelyi gondjai.

⁷¹ „Tanítás után jársz-e valamilyen különórára, különfoglalkozásra, felvételi előkészítőre, klubba, szervezetbe, egyéb rendszeres elfoglaltságra?” – 'igen' válaszok aránya: 51 százalék. „Milyen gyakran jársz templomba, vallási összejövetelre?” – 'soha' válaszok aránya: 7 százalék.

rituális sűrűségű csoport (a minta 31 százaléka) aktivitása következetesen magasabb. A két csoport között elhelyezkedő, legnagyobb elemszámú harmadik csoportra (a minta 54 százaléka) az átlagos rituális sűrűségű csoport elnevezéssel hivatkozunk a későbbiekben.

Elemzésünket azzal kezdtük, hogy az eddigi hazai és nemzetközi kutatások (korábbi, saját kutatásainkhoz hasonlóan) mindenekelőtt az előítéletesség és a társadalmi (iskolai, gazdasági, települési, családi, kulturális) hátrányok közötti összefüggéseket igazolták. A továbbiakban azt vizsgáljuk, hogy eredményeink miként illeszkednek korábbi vizsgálatainkhoz, amelyekben a fiatalok előítéletességét szociokulturális jellemzők alapján értelmeztük.

A további elemzések eredményei azt mutatják, hogy a rituális sűrűség szerint elkülönülő csoportok társadalmi összetételében jelentős különbségek vannak. Ezek alapján igazoltnak tekinthetjük, hogy a magas rituális sűrűségű életforma nem független a hátrányos családi és lakóhelyi szocializációs közegtől. Az alacsony rituális sűrűségű csoportba tartozó középiskolások 87 százaléka érettségit adó középiskolába jár (majdnem felük gimnáziumba), szüleik jó kétharmadának magas iskolai végzettsége van, majdnem a felük nagyvárosban lakik. A magas rituális sűrűségű csoportban nagyobb a szakiskolában tanuló, kevésbé iskolázott családi háttérrel jellemezhető, kevésbé urbanizált településen élő középiskolások aránya. A magas rituális csoport tagjainak csak szűk kétharmada jár érettségit adó középiskolába, szüleik több mint felének alacsony iskolai végzettsége van, és csak egyharmaduk lakik nagyvárosban.

Most már csak az van hátra, hogy megnézzük: van-e összefüggés az előítéletesség és a rituális sűrűség szerint elkülönülő csoportokhoz tartozás között. Fuchs és Case elméleti elgondolását empirikusan akkor igazolhatjuk, ha a rituális sűrűség alapján elkülönült csoportokat lényegesen eltérő intenzitású előítéletesség jellemzi.

A kisebbségek elfogadását mutató összevont változó átlagai és a rituális sűrűség alapján elkülönült csoportok előítéletesség szerinti megoszlásai alátámasztják várakozásunkat: az alacsony rituális sűrűségű csoportban a legkisebb, míg a magas rituális sűrűségű csoportban a legnagyobb az előítéletességgel jellemezhető aránya.

Megfigyelhető, hogy a rituális sűrűség alapján különböző életformákat valószínűsítő csoportok között markáns különbségek vannak a kisebbségekhez való viszonyban.⁷²

⁷² A rituális sűrűség alapján elkülönült csoportok előítéletessége (sorszázalékban):

Alacsony rituális sűrűségű csoport: Előítéletes csoport: 19 százalék, Toleráns csoport: 81 százalék. Átlagos rituális sűrűségű csoport: Előítéletes csoport: 24 százalék, Toleráns csoport: 76 százalék. Magas rituális sűrűségű csoport: Előítéletes csoport: 30 százalék, Toleráns csoport: 70 százalék. Kisebbségek elfogadása (score átlag): Alacsony rituális sűrűségű csoport: 0.170, Átlagos rituális sűrűségű csoport: -0.013, Magas rituális sűrűségű csoport: -0.215.

Elemzésünk empirikusan bizonyítja, hogy az előítéletesség mélyen beágyazódik az életformába, maga is életforma. Míg a nyitottabb csoportkeretek között élő, sűrűbb kapcsolati hálóval és kommunikációs mintázattal rendelkező alacsony rituális sűrűségű csoport 81 százalékát alkotják a kisebbségekhez való viszonyulásuk alapján a toleránsok csoportjába tartozó középiskolások, addig a zártabb csoportkeretek között élő, ritkább kapcsolati hálóval és kommunikációs mintázattal rendelkező magas rituális sűrűségű csoportnak csak a 70 százalékát. Ugyanakkor a kisebbségekhez tartozó kortársakat elutasító, előítéletes csoporthoz tartozók aránya a magas rituális sűrűségű csoportban 30 százalék, míg az alacsonyabb rituális sűrűségű csoportban csak 19 százalék.

A hazai és nemzetközi kutatások sokszorosan igazolták, hogy a társadalmilag hátrányos helyzet nagyobb mértékű előítéletességgel jár. Kevés magyarázat született azonban arról, hogy milyen típusú kapcsolati hálók és kommunikációs mintázatok vannak ennek az összefüggésnek a hátterében.

A társadalomtudományi kutatások többségéhez hasonlóan Fuchs és Case rituális sűrűség fogalmára épülő elgondolásának empirikus bizonyíthatóságát is meghatározza az előítélet (személyközi távolság) és a rituális sűrűség operacionalizálása. Fuchs és Case elgondolása a rituális sűrűségről lehetőséget kínál arra, hogy 2005-ös, 9. és 12. évfolyamos középiskolások között végzett adatfelvételünk alapján egyrészt empirikusan is operacionalizáljuk a rituális sűrűség fogalmát, másrészt teszteljük a rituális sűrűség és az előítéletesség közötti összefüggéseket, harmadrészt pedig immár elemzésünk eredményeire támaszkodva magunk is értelmezzük a rituális sűrűségtől függő előítéletességet.

Eredményeink azt igazolták, hogy a középiskolások kisebbségi csoportokhoz tartozó kortársaik elutasításában kifejeződő előítéletei, valamint a kisebbségek problémáinak fontosságával kapcsolatos állásfoglalásaik társadalmi helyzetüktől függő életmódjuk szerves része. Úgy véljük, a rituális sűrűséggel jellemzett csoportok előítéletességében kimutatott különbségek igazolják, hogy az interakciók sorozataként felfogott szocializációban az alapértékeket és a normákat a különböző közösségek tagjaiként lehet elsajátítani. Ezek a közösségek (család, iskola, kortársi csoportok, tágabb csoportok) nemcsak integrálják a fiatalokat, hanem azokat a társadalmi és gazdasági, valamint kulturális (szimbolikus, kommunikációs, gondolkozási) tapasztalatokat és élményeket is biztosítják számukra, amelyekre a további csoporttagságok és a későbbi magatartások épülnek (Percheron 1993; Szabó 2000). E közösségek és kapcsolatrendszerek lehatároltsága vagy nyitottsága, a rájuk jellemző magatartási, gondolkozási és viselkedési minták, valóságértelmezési sémák, világképek egyneműsége vagy sokfélesége, nyelvi kódjainak típusa és nem utolsósorban a csoporttagsághoz szükséges ismeretek, értékek, érzelmek köre meghatározza más csoportok recepcióját és a tagjaik iránti személyes viszony előítéletességét is.

Az előítéletesség Fuchs és Case elmélete alapján történő értelmezését és empirikus igazolását a további kutatásokban érdemes összekapcsolni a sztereotípiák és faji előítéletek újabb kutatási eredményeivel is. Az előítéletek kialakulására és magyarázatára vonatkozó mai modellek kisebbik része a szocializációs környezetet, nagyobbik része a kisebbségi csoportokkal való érintkezést nevezi meg domináns befolyásoló tényezőnek. Az előítéletesség életformaként történő értelmezését azért tartjuk fontos magyarázatnak, mert nem lehet egyértelműen az egyik vagy a másik irányzathoz sorolni. Mindkettő jellegzetességét (kontaktus kisebbségi csoportokkal, személyes és tárgyi-kommunikációs környezet) felfedezhetjük Fuchs és Case elméletében.

XIII. A nemzeti radikalizmus

- *jellemzők és kutatási motivációk*
- *ideológiai sajátosságok*

Az ELTE Társadalmi Konfliktuskutató Központja és a Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszékének 2010 őszén indult *Új tekintélyelvűség* projektje a napjaink magyar társadalmában jelen lévő tekintélyelvűség empirikus vizsgálatára vállalkozott (Csepeli et al.).

Az országos reprezentatív lakossági kutatás (N = 1000 fő) mellett a projektnek része volt egy nemzeti radikális félkatonai szervezet tagjainak körében a lakossági vizsgálattal megegyező kérdőívvel készült adatfelvétel. A kismintás (N = 100 fő) kutatás lehetőséget nyújtott arra, hogy olyan csoportban vizsgáljuk a tekintélyelvűséget és a kapcsolódó jellemzőket (nemzettudat, csoportközi előítélet), amelynek tagjai nyíltan azonosulnak a nemzeti radikalizmussal és (feltehetően) a többségi társadalomtól extrém módon eltérő nemzeti identitás jellemzi őket. A gyakorlatilag két megyében (Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar) működő szervezet 2007 tavaszán alakult, jelenlegi tagsága kb. 160 fő. Az önmagukat katonai hagyományörző társaságként meghatározó szervezet elődjének tekinti a reformkori nemzeti radikálisokat (1848) és a 1956-os *Nemzetőrséget*. A nemzettudat erősítését, hagyományörzést, rend- és vagyonvédelmi feladatokat végző, pártpolitikai kötődést elutasító szervezet megjelenése (II. világháborús magyar honvéd egyenruha) és strukturális tagolódása egyaránt katonai jellegű. A szervezet ideológiáját tömören kifejezi a minden tag részére kötelező eskü szövege.⁷³

⁷³ „Egy Igaz Teremtő Úr Isten!

Dicső őseink iránti tiszteletből és utódainkért érzett felelősségtől vezérelve, szabad akaratomból, én XY esküszöm, hogy életemet a Szent Korona által sugallt egyetemes és örök Isteni törvényekhez igazítom.

Fogadom, hogy szülőhazámat, az öröktől fogva létező Kárpát hazát, minden külső és belső ellenségtől megvédelmezem, ha kell, életemet és véretem föláldozva is. De tiszteletben tartom az élet szentségét, földi élő környezetünket segítők megőrizni utódaink számára.

Fogadom, hogy békében a köz javát szolgálom, magyar testvéreim boldogulására, családom, nemzetem és az emberiség fölemelkedésén munkálkodom. Őseink reánk bízott hagyatékát, nemzetünk élő műveltségét igyekszem megőrizni és gyermekeinknek átadni. Vállalásomban Jézus Urunk irgalma, a Boldog Asszonyunk szeretete, és a Szent Korona oltalma vezessen.

Isten engem úgy segítjen!"

A tekintélyelvűség feltárására vállalkozó korábbi vizsgálatok mind Magyarországon, mind külföldön egyértelmű kapcsolatot mutattak ki a tekintélyelvűség és a nemzeti azonosságérzet kizáró, merev, érzelmileg szélsőségesen pozitív irányú megélése között.

Vizsgálatunk egyik célja az volt, hogy megkülönböztessük a nemzeti érzés természetes „patrióta”, valamint megszállott, kizáró, „sovén” változatait, s ezt követően megvizsgáljuk, hogy a létrejött változatok miként köthetők a korábban már bemutatott autoritarianizmus jellemzőihez.

A nemzeti érzés- és tudatvilág leírására szolgáló kérdésblokkot a magyarként való azonosítást lehetővé tevő nemzeti kategória lehetséges tartalmaira vonatkozó kérdéssel kezdtük. Hét válaszlehetőséget kínáltunk fel, melyekre adott válaszok⁷⁴ alapján nehéz más következtetésre jutni, mint arra, hogy a megkérdezettek a magyarként való nemzeti kategorizáció során a nemzeti radikálisok előnyben részesítik a hagyományosan „kultúrnemzeti” tartalmakat, melyek nem választás útján, hanem sorsszerűen határozzák meg azt, hogy valaki magyar-e vagy sem. Az önbesorolás és a bevándorlás láthatóan kisebb arányban van jelen a megkérdezettek nemzeti kategorizációs szempontjai sorában.

Az „állampolgár” a kelet-közép-európai nemzeti diskurzusokban nem jelenik meg önálló dimenzióként (Bibó 1986a). A kelet-közép-európai nemzetek esetében az „állampolgár” tartalmát felülírja a „származás” és az „anyanyelv”, melyek együttesen egy inkább kizáró, semmint befogadó jellegű nemzetfelfogásnak felelnek meg.

A nemzeti radikálisok körében a kultúrnemzeti jellemzők – különösen a származás – nagyarányú támogatása a jellemző. A magyar hovatarozás hét feltételének megítélésében a nemzeti radikálisok meglehetősen nagy arányban (11–25 százalék) bizonytalanok. Ezt feltehetően a nemzeti radikális csoporttagság magyarázza leginkább. A magyarnak lenni kérdése az egyik legfontosabb (ha nem a legfontosabb) tematikája a nemzeti radikálisok ideológiájának. Számukra a besorolás nem csupán egy hovatarozási kategóriába tartozás, hanem a szervezeti identitásuk reprezentálása és egyfajta legitimációja. A 'nem tudom' válaszok aránya az egyértelmű kritériumok (anyanyelv, származás) esetében is jelzik, hogy a nemzeti radikálisok egy része nem szívesen foglal nyilvánosan állást a számukra fontos kategorizáció megítélésében. Leginkább akkor bizonytalanok, amikor a nyílt állásfoglalás ütközik a szervezeti identitásuk alapját képező vala-

⁷⁴ Az egyes válaszlehetőségek választása: 'igen' válaszok, és zárójelben a 'nem tudom' válaszok aránya százalékban. Ön szerint magyarnak tekinthető-e az akinek... Az 'igen' válaszok százalékos aránya: akinek felmenői magyarok voltak: 80 (13); akinek magyar az anyanyelve: 64 (11); aki magyar állampolgár: 38 (25); aki a mai Magyarország területén született: 43 (20); aki magyarnak vallja magát: 52 (16); aki a Nagy-Magyarország területén született: 41 (22); aki a mai Magyarországon akar élni és dolgozni: 40 (18).

milyen másik alapelvvel (például a valamikori magyar területen született, de jelenleg szlovák, román stb. állampolgárt magyarnak tekinteni és egyúttal támogatni a Nagy Magyarország eszméjét; minden magyar állampolgárt magyarnak tekinteni és egyúttal támogatni az ezzel ellentétes „igaz magyar” – „nem igaz magyar” különbségtételt). Ez utóbbi különbséggel magyarázható az is, hogy a nemzeti radikálisok alig 40 százaléka azonosítja magyarként azt, aki magyar állampolgár.

A kérdőívben húsz állításból álló blokk segítségével mértük a válaszadók nemzeti azonosulásának lehetséges indokait. A lista összeállítása során a korábban már bemutatott Dekker és Malova eljárását követtük, akik a Csepeli György által leírt modell dimenziói szerint helyezték sorba az egyes állításokat. Az alkalmazásban az eredeti modell nem érvényesülhet, mivel annak célja nem az egyes megkérdezettekben élő és működő nemzeti identitásváltozatok azonosítása, hanem a természetes nemzeti érzés és az ideologikus nemzeti identitás között létesülő tudásszociológiai tér egyes rétegeinek megjelölése volt (Csepeli 1992). Az állítások listája ugyanakkor jól alkalmazható eszköz, ha az a cél hogy a válaszadók nemzeti identitása affektív és kognitív elemeinek vizsgálata révén el lehessen különíteni a nemzeti identitás „patrióta” és „sovén” változatait (Dekker Malova 1997).

A kérdések mögött munkáló kognitív struktúrák felderítése során két utat követhetünk. Az egyik út a Dekker – Malova modell tematikus csoportosítását követi, amikor megvizsgáljuk az egyes blokkok egymáshoz való viszonyát. A másik út a többváltozós elemzés (útja, amikor is az összes változót együtt kezelve megnézzük az elemzés során keletkezett faktorok belső struktúráját. Ezen az úton jártunk. Az első főkomponens az inkluzív nemzetfelfogásnak felel meg, a második főkomponens pedig az exkluzív nemzetfelfogást méri.

XIV. A nemzeti radikalizmus nemzetfelfogása

- *exkluzív nemzetfelfogás*
- *inkluzív nemzetfelfogás*
- *nemzetfelfogások és ideológiai sajátosságok*

Az inkluzív nemzetfelfogás olyan affektív elemeket mozgat meg, melyek a magyarság „kultúrnemzeti” felfogásához állnak közel. Legerőteljesebben Magyarország szeretete, az országra való büszkeség és Magyarországgal, illetve a magyarsággal kapcsolatos érzések dominálnak, melyeket a magyar nyelv szeretete követ. A magyar állampolgárság, mint a büszkeség forrása is része az inkluzív nemzetfelfogásnak, ami arra utal, hogy a magyar nemzetfelfogásban az állampolgárság a klasszikus államnemzeti modellel szemben nemcsak jogi, hanem érzelmi identitásképző kategória is egyben. Az inkluzív nemzetfelfogás talán leginkább lényeges sajátossága, hogy azért tekinthetjük az inkluzív nemzetfelfogást mérő eszköznek, mert egyetlen összetevője sincs, mely bárkit, aki magyarnak vallja magát, kirekesztene a magyarok közösségéből. Sőt, ez a gondolkodási minta sokkal inkább azt hangsúlyozza, hogy nincs annál jobb, mint magyarnak lenni. Ebben az esetben a nemzettudatot nem más nemzetekkel szembeni elkülönülés, hanem a magyarság belső értékei melletti érzelmi azonosulás határozza meg.⁷⁵

Nem úgy a másik főkomponens esetében, melyben gyakorlatilag egyetlen olyan állítás sincs, melynek elfogadása ne a magyarság földrajzi és kulturális elkülönülését hangsúlyozná, azaz kettős tagadással élve azt mondaná, hogy aki magyar, az nem „nem magyar”.⁷⁶

⁷⁵ Az inkluzív nemzetfelfogás állításai:

Magyarnak érzem magam; Általában jobban szeretem a magyar népet, mint más népeket; Büszke vagyok arra, hogy magyar vagyok; Azt érzem, hogy Magyarország a hazám; Jó érzés magyarnak lenni; Életem nagy részét inkább Magyarországon szeretném leélni, mint más országban; Úgy érzem, közös gyökerek, közös származás köt össze a magyarokkal; Szeretem a magyar nyelvet; Büszke vagyok Magyarországra; Általában kedvelem a magyar népet; Szeretem Magyarországot; Azt érzem, a magyarok egy nagy családot alkotnak, amelyhez én is tartozom; Büszke vagyok arra, hogy magyar állampolgár vagyok.

⁷⁶ Az exkluzív nemzetfelfogás állításai:

Jobb lenne, ha a nem magyarok elköltöznének Magyarországról; Szerintem minden magyarnak Magyarországon kellene élnie; A magyaroknak nem szabadna keveredniük másokkal; Magyarország a legjobb ország, ahol élni lehet; Általában inkább szeretek magyarokkal érintkezni, mint más országból jövő emberekkel; Általánosságban a magyarok különbek a nem magyaroktól.

A további elemzések azt igazolják, hogy a nemzeti radikálisok csoportját mindkét nemzetfelfogás jellemzi, de gondolkodásukban az exkluzív nemzetértelmezés a meghatározóbb.

Az exkluzív nemzetfelfogás meghatározó eleme a más nemzetektől való elkülönülés. Az eredendően zárt exkluzív nemzetfelfogás követői nem tartják igaz magyarnak azokat, akik másokkal keverednek, akik nem Magyarországon élnek, és akik más országokból jövőekkel szívesebben érintkeznek, mint a Magyarországon élőkkel. Ennek a kognitív struktúrájának a része a nemzet „tisztasága” is, ami-re azok törekcszenek, akik úgy vélik, hogy jobb lenne, ha a nem magyarok elköltöznének Magyarországról.

Az eredmények szerint a nemzeti radikálisok csoportjának 91 százaléka egyaránt preferálja az inkluzív és az exkluzív típust, de gondolkodásukban az exkluzív nemzetértelmezés a meghatározóbb. (Az exkluzív és inkluzív típust egyaránt preferálók mellett 9 százalék azok aránya akik a nem exkluzív típust támogatják.)

A nemzeti radikálisok vizsgálatának kvalitatív részeként az 2010 végén felvett első beszélgetés egy fókuszcsopartos interjú volt, amely célja a szervezet tagjai nemzetfelfogásának, magyarságtudatának, világnézetének megismerése, valamint az esküszöveg és az etikai kódex elemzése volt. A fókuszcsopartos interjú, amelyen a szervezet véleményvezérnek tekinthető öt tagja vett részt, arra teremtett lehetőséget, hogy a résztvevők bemutathassák azon gondolataikat a felvetett témákkal kapcsolatban, amelyeket vallanak és a társaik előtt is vállalnak – így a közösségre jellemző és azt összetartó közös tudások, reprezentációk vizsgálatának különösen hatékony eszközének bizonyult. 2011 januárjában három egyéni interjú, majd azt követően egy újabb fókuszcsopartos beszélgetés került rögzítésre, amelyben az egyéni életutak mellett olyan területekre kérdeztünk rá, amelyek az első interjú után részletesebb kifejtést igényeltek: így a magyar történelem általuk fontosnak tartott fordulópontjaira, illetve arra, hogyan ápolják és adják tovább a nemzet tradícióit és emlékezetét.

A kérdőíves kutatások eredményeire és a kvalitatív interjúk szövegeire támaszkodva foglalkozunk a nemzeti radikális szervezeti tagok Horthy Miklós és a nevéhez fűződő korszak megítélésével. Természetesen nem beszélhetünk Horthy (vagy a korszak) megítélésének komplex leírásáról, azonban joggal feltételezhetjük, hogy az általunk vizsgált nemzeti radikális szervezet politikai értékrendjének és történelemfelfogásának markáns eleme a kormányzó és a nevéhez fűződő kurzus.

XV. A nemzeti radikalizmus történelem képe

- történelmi sikerek
- történelmi kudarcok

A múltra vonatkozóan mind a nemzeti sikerekre, mind a nemzeti kudarcokra külön-külön rákérdeztünk a kérdőívben. Mindkét esetben egy listát adtunk a megkérdezetteknek, akiknek az volt a feladatuk, hogy az iskolai osztályzatok logikáját követve annak megfelelően osztályozzák az adott történelmi eseményt, hogy milyen mértékben tekintik sikernek,⁷⁷ illetve kudarcnak⁷⁸ a magyarság számára.

Az országos felnőtt mintára vonatkozó adatok szerint a kudarcok többsége 4 feletti átlagosztályzatot ért el, csak a legrégebben történt kudarcok (a Dózsa-féle parasztfelkelés bukása, az augsburgi vereség, valamint Koppány leverése) esetében finomul a kognitív kín. A magyar felnőtt lakosságra jellemző sikerpercepciót a régmúlt uralja: minél közelebb járunk a jelenhez, annál lanyhább a sikerélmény. A felnőtt lakosság történelmi tudatának további sajátossága még a rendszerváltás leértékelése, valamint a Horthy-kor utolsó helyezése.

A történelmi siker és kudarc megítélése kapcsán az országos reprezentatív mintára vonatkozó következtetések (a kudarc intenzívebb, mint a legtávolabbi múltra vonatkozó siker; a rendszerváltozás kudarca) érvényesek a nemzeti radi-

⁷⁷ „Őn szerint a felsorolt események és korszakok mennyire voltak sikeresek a magyarságnak? Kérem, hogy az iskolai osztályzatok segítségével válaszoljon! Az egyes jelentse azt, hogy egyáltalán nem, az ötös pedig azt, hogy nagymértékben siker volt a magyarság számára a megnevezett esemény/korszak!” Történelmi események/korszakok sikerpercepciója (öt fokozatú skála-átlagok, zárójelben a nemzeti radikális csoport válaszainak aránya százalékban): honfoglalás: 4.5 (4.9); Hunyadi Mátyás uralkodása: 4.4 (4.8); az Erdélyi Fejedelemség megmaradása a török hódoltság alatt: 4.0 (4.7); a tatárjárás utáni újjáépítés: 4.0 (4.6); a Horthy-korszak: 2.9 (4.6); a Magyar Királyság felemelkedése a középkorban: 4.0 (4.5); kalandozások Nyugat-Európában: 3.7 (4.3); a Magyar Királyság függetlenségének visszanyerése 1920 után: 3.5 (4.3); az 1848-as polgári forradalom: 3.8 (4.0); a II. világháború utáni újjáépítés: 3.8 (3.9); az 1867-es kiegyezés: 3.6 (3.9); az 1956-os forradalom: 3.3 (3.7); Kádár-korszak: 3.4 (3.6); reformkor: 4.0 (3.6); Mária Terézia uralkodása: 3.7 (3.4); a 2010-es áprilisi országgyűlési választások: 3.3 (2.1); az 1989-es rendszerváltás: 3.1 (2.0).

⁷⁸ Történelmi események/korszakok kudarcpercepciója (öt fokozatú skála-átlagok, zárójelben a nemzeti radikális csoport válaszainak aránya százalékban): az első világháborús vereség és a trianoni béke: 4.3 (4.9); a török hódoltság, az ország három részre szakadása: 4.2 (4.7); a Rákóczi-szabadságharc bukása (1711): 4.1 (4.7); az 1848-1849-es szabadságharc bukása: 4.2 (4.7); az orosz megszállás: 4.0 (4.5).

kálisok csoportjára is: a leginkább sikeres történelmi események (Honfoglalás, Hunyadi Mátyás uralkodása, Erdélyi Fejedelemség megmaradása, a tatárjárást követő újjáépítés) mindegyike évszázadokkal korábban zajlott. A radikálisok történelemszemléletét és a Horthy nevével jelzett kurzus pozitív értékelését is mutatja, hogy a sikerességet megítélő ötfokozatú skálán a négyes átlag feletti kilenc eseményből csupán kettő kapcsolódik a XX. századhoz: az ország első világháború után helyreállt függetlensége (király nélküli királyság), valamint az ekkor kezdődő Horthy-korszak. A nemzeti radikálisok a magyarság súlyos kudarcának tartják a felsorolt történelmi események mindegyikét – legkevésbé az 1944-es német megszállást. Leginkább a trianoni béke, de mindkét szabadságharc (Rákóczi: 1711; 1848–49), az 1956-os forradalom és a Dózsa-féle parasztfelkelés bukása is közel azonos mértékben súlyos kudarc számukra, hasonlóan a külső hatalmak uralta korszakok (török hódoltság, orosz megszállás, tatárjárás) megítéléséhez. Az egyes átlagokat tekintve a nemzeti radikálisok – a felnőtt lakossághoz viszonyítva – csupán két történelmi eseményt minősítettek kevésbé kudarcnak: az 1944-es német megszállást és az augsburgi vereséget.

A nemzeti radikálisok csoportjára és az országos reprezentatív mintára jellemző átlagok három esetben tértek el lényegesen. Az országos felnőtt mintához viszonyítva a radikálisok számára a Horthy-korszak lényegesen sikerebb, míg a napjaink politikai viszonyait kialakító közelmúltbéli két történés (1989: rendszerváltás, 2010: országgyűlési választások) megítélése lényegesen sikertelebb.

A bizonytalan 'nem tudom' válaszok mindkét almintában inkább a kudarcok megítélését jellemzik. A nemzeti radikálisok a kudarcok tekintetében két esetben (az 1944-es német megszállás, az 1956-os forradalom) lényegesen nagyobb arányban bizonytalanok, azonban Koppány leverésének megítélésében határozottabbak, mint az országos felnőtt minta tagjai. További sajátos eltérés, hogy a Horthy-korszak sikeresség alapján történő minősítésére csupán egyetlen radikális résztvevő nem adott választ.

A nemzeti radikálisok történelemszemlélete vagy múlthoz való viszonya nem volt elsődleges vizsgálati szempontja sem a kérdőíves vizsgálatnak, sem az első fókuszcsoportos interjúnak. Azonban a fókuszcsoportos beszélgetés során a résztvevők kiemelt jelentőséget tulajdonítottak a történelemnek, sajátos történelmi parabolákkal fejezték ki gondolataikat, sőt, nyíltan kifejezték a történelem identitásmegtartó és nemzettudat-teremtő szerepét is:

„Vagy mi az, ami egy nemzetet összetart? A történelme, az tartja össze. A nyelve, az öröksége, ezek tartják össze. Nem az internet, nem a liberalizmus, nem a hazug demokrácia, nem ezek tartják össze.” *(Első fókuszcsoportos interjú)*

Ez indokolta, hogy a későbbi egyéni és fókuszcsoporthoz tartozó interjúkban már a múlttal kapcsolatos konkrét kérdések is szerepeltek. A kvalitatív adatok nemcsak az önálló elemzés lehetőségét kínálták (Csepeli et al. 2011; Sipos – Márton 2011), hanem segíthetik a kérdőíves adatfelvétel adatainak értelmezését is, hozzájárulva a statisztikai összefüggések mögötti okok feltárásához, illetve magyarázva az egyes kérdések megfogalmazása miatt fellépő esetleges torzulásokat.

„...gyakorlatilag mindamellelt, amik érdekelnek, ugye nekem a fő csapásvonalam az őstörténelem. Tehát engem ez érdekel. Innentől kezdve számomra ez az irányadó, ez a mértékadó. Innentől kezdve nekem nagyon is befolyásoló tényező az, mert ha megtanultam, és utána gyakorlatilag vágyom a történelem után. És egyáltalán az anyanyelvtől kezdve engem minden érdekel, a filozófián keresztül minden, onnantól kezdve nem tud befolyásolni a párt, például.” *(Második fókuszcsoporthoz tartozó interjú)*

XVI. A nemzeti radikalizmus és a mitikus múlt

- *nemzeti-romantikus áltörténet*
- *fiktív őstörténet*
- *Horthy-kultusz*

Az interjúvolt nemzeti radikálisok által megjelenített múltnak annyira domináns súlypontjai vannak, hogy nem tekinthető lineáris folyamatnak. A történelmi témájú diskurzusok leginkább két téma köré kapcsolódtak, ezek közül az egyik nem is szerepelt a kérdőíves vizsgálat honfoglalással kezdődő és a középiskolai történelemtanításon alapuló kérdéseiben. Az első és legfontosabb téma az őstörténelem, azonban annak egy alternatív, a történelemtanításban közvetített képével szögesen ellentétes változata, a második pedig a trianoni békeszerződés és Horthy Miklós szerepe.

„Kérdező: És ha időben egy kicsit visszalépnénk, és játszunk el azzal a gondolattal, mintha én lennék Őz, a nagy varázsló, szívesen visszavárazsolnátok az időt egy, ebbe a korszakba, ebbe a Horthy-korszakba?

5. interjúalany: Ez egy érdekes kérdés.

Kérdező: Mondjuk én vagyok az Őz.

1. interjúalany: Egy kicsit korábbra. A Horthy-korszak az..., én személy szerint nem oda, kicsit korábbra. Meg lehessen akadályozni azt a folyamatot, ami odáig juttatja majd a magyar királyságot, hogy megtörténhesen... egy kicsit korábban vissza.

2. interjúalany: Tehát Istvánnak hátrakötözni a kezét.

Kérdező: Én István vagyok, Szent István király.

2. interjúalany: Tehát onnantól kezdve, hogy a mi Arvisura aranylemezeinket beolvasztotta, és ezzel, ugye behódolva teljesen Bizáncnak, és eltüntette a történelmünk nagy részét ezzel, tehát ezt azért, visszamennék, és aztán úgy lepofoznám az öreget.” (*Első fókuszcsoporthoz interjú*)

Ebben a szövegrészben Szent István „megbüntetésének” oka egy olyan fiktív hagyomány forrásainak megsemmisítése, amely a magyar állam 1001-ben törté-

nő alapítását, illetve a magyarság honfoglalását megelőző időszak mitikus történetét foglalja magában. Az interjúk arra utalnak, hogy a nemzeti radikálisok számára az Arvisura kulcsfontosságú forrása a mitikus nemzeti múltnak. Olyannyira, hogy mindegyik interjúban és mindegyik fókuszcsoportos beszélgetésben megnevezik mint a magyarság igazi történetének forrását. Az Arvisurák az emberiség, a hun törzsszövetség és a magyarság történetét mesélik el az elveszett őskontinensről, az Atairsól való kivándorlástól kezdve a hun törzsszövetség megalapításán át a hagyomány második világháború alatt való felfedezéséig. Minderről Paál Zoltán őzdi kohász közel 9000 oldalas hagyatéka számol be, amelyet a Püski Könyvesház adott ki (Paál 2003).

Az Arvisura jól illeszkedik a magyarság primátusának igazolására törekvő nemzeti-romantikus áltörténeti diskurzusba, jöllehet több olyan vonást hordoz, ami példa nélkülívé teszi ezen a területen. A legfontosabb, hogy a korábbi szerzők jellemzően a már meglévő, dokumentált forrásokat értelmezték újra – pl. ékírásos agyagtáblákat Badiny-Jós Ferenc (1997) –, és ezzel óriási támadási felületet nyújtottak a történettudománynak. Az Arvisura viszont nem sumér szövegeket olvas magyarul, hanem új forrást teremt, ráadásul monumentális terjedelemben, így pótolja az űrt, a nem létező hivatkozási alapot, az elhallgattatott hagyományt. Az Arvisura ezenkívül egy szintézis – rendszerbe foglal számos olyan történetet, amelyek korábban csak a szórványos és sokszor ellentmondó, nehezen összekapcsolható írásokból, tanulmányokból voltak megismerhetők, mint például a magyaroknak a hunokkal, parthusokkal és sumerekkel való rokonsága, a Szent Korona igaz története, Jézus szkíta eredete stb.

A Szent Jobb hátracsavarásával megbüntetett államalapító király szimbolikusan reprezentálja a nemzeti radikálisok történelemértelmezésének több lényeges elemét. Az első az állammal, a hatalommal és az uralkodó diskurzussal való szembenállás. Az állam már a megalapításától kezdve elhallgattatja az igazságot, a régmúltat hordozó hagyományt, beolvasztja az azt hordozó aranytáblákat. A másik pedig ennek a hagyománynak a jellege: ez volt a magyarság dicsőséges múltja, amikor a más népekkel szembeni felsőbbbsége, igazi karaktere megmutatkozott. Természetesen ez egy olyan múlt, ami a nemzeti büszkeség és a nemzeti felsőbbrendűség alapjául szolgálhat.

A régmúlttal kapcsolatban több olyan téma is megjelenik az interjúkban, melyek szintén a magyarság mitikus és dicsőséges történetét idézik fel. Ilyennek tekinthető a pilisi szívcsakra, az Attila és a magyarság kárpát-medencei őshazája (Kárpát Haza), a magyar kultúra mint a világ első magaskultúrája. A leggyakrabban és legnagyobb súllyal előforduló téma a Szent Korona-tan sajátos értelmezése, a parthus korona.

83

„...ma is tanítják Amerikai Katonai Akadémián, sőt, különböző külföldi lapokban, szaktudományi lapokban lehet olvasni.” *(Első fókuszcsoporthoz tartozó interjú)*

„Most, ha példákat is kérsz mellé, akkor pozsonyi csata az egyértelmű fordulópontra, [...] a magyar nemzet életben maradásának egyik nagy csatája a Kárpát-medencén belül akkor hártjuk el sok-sok évre a frank és a többi összefogott birodalmak seregeinek a megsemmisítő csapását, hát ott több száz évre, mondhatni talán kétféle biztosítják azt, hogy a nemzet gyarapodhasson a Kárpát-medencén belül.” *(Harmadik egyéni interjú)*

A magyar középkor többi nagy alakja közül Szent László, Károly Róbert, Nagy Lajos és a Hunyadiak kerülnek említésre, az újkorból Rákóczi és Kossuth, de a korszak a Habsburg-uralom miatt egyértelműen negatív, ez alól például a 1848-1849-es forradalom és szabadságharc is csak fenntartásokkal kivétel. Az 1849-es függetlenségi nyilatkozatról például így nyilatkoznak az interjúalanyok:

„Tehát mivel ember alkotta, hibás történet, valahol megbukik, tehát ez nekem nem fontos.” *(Első egyéni interjú)*

„Szerintem politika. Politika volt, az akkori magyar ugye 48 után, úgy eléggé szétvert akarat, utána egy, egy olyan kiegyezés, ami igazából nem vitte előre a mi dolgainkat, megszűntek a háborúk... 48-al kapcsolatban is, érdekes dolgok ezek, mert egyfajta vörös vonal már megjelenik a 48-as szabadságharcban is, és ami a bukásához vagy leveréséhez is szerintem hozzájárult. Tehát nyilvánvaló, hogy ott is szerepet játszik egyszintű politika, de a 48 talán azért fontosabb vagy kedvesebb mégiscsak számomra, mert ott még azért annyira a politikai tényezők nem játszanak szerepet, az emberek hite, a szabadságukba belevetett hite, az önrendelkezésbe vetett hitük játszik szerepet.” *(Harmadik egyéni interjú)*

A fenti idézetben az izgalmas elem a „vörös fonál”, amellyel az alany feltételezhetően a liberalizmus és a polgári fejlődés iránti ellenszenvére utalhat.

„Tehát igen a, tehát a Árpád bejövetele az mindenféleképpen egy nagyon fontos esemény volt. Aztán, hát a veszteségeikről nem inkább, tehát ez a tatár, meg mohácsi vész, meg egyáltalán... Negyvennyolc, az egy fontos... tehát számomra azok a fontos események, amikor a magyar nemzet bizonyos része azt mondta, hogy eddig, és ne tovább, tehát amikor, amikor a szabadságért emberek összefogtak, és kiálltak. Ma is, nem tudom

annak, annak jóságát, hogy ugye egy, egy elferdített történelemoktatás van, egy, egy olyan dolog, ami, a gyerek nem libabőrösen jön ki egy történelemóráról, hanem, hanem, ó, minek jöttem én ide, minek vagyok én magyar.” (*Második egyéni interjú*)

Az interjúrészletek jól illeszkednek a kérdőíves kutatás eredményeihez, mivel a nemzeti radikálisok szerint a történelmi korszakok és események közül a honfoglalás volt a leginkább siker (4.9-es átlaggal) a magyarság számára (annak ellenére, hogy a „honfoglalás” kifejezést egyértelműen elutasítják az interjúalanyok). Az augsburgi vereséget az országos mintához képest jóval kevesebben tekintették kudarcnak, és a minta egyötöde (22 százalék) nem vállalkozott a minősítésre. Ennek hátterében feltehetően nemcsak az ismerethiány áll, hanem az a disszonancia is, amely az idealizált korszak és a tagadhatatlan vereség között feszül – ennek feloldására az „Arvisurák” is számos kísérletet tesznek (Paál 2006). A középkori magyar királyság felemelkedése esetében is tapasztalt magas bizonytalan arány mögött szintén feltételezhetjük a megfogalmazás hatását: a „felemelkedés” fogalma egy megelőző rosszabb állapotra utal, amely ellentétes az idealizált őstörténet képével. A kérdőíves kutatás további eredményeinek interpretálását is segítheti az említett disszonancia. Figyelembe véve a „vörös fonálként” kifejezett ellenérzést is – viszonyítva az országos felnőtt mintához – a nemzeti radikálisok az 1848-as polgári forradalmat csak igen kis mértékben, a reformkort pedig kevésbé tekintették sikeresnek.

A nemzeti radikálisokkal készült interjúk alapján levonható összefoglaló következtetésünk: az idealizált, fiktív őstörténet után a magyar történelem 20. századig terjedő időszaka kevés figyelmet kap, és jellemzően negatív színben tűnik fel. Főleg azok az események iránt mutattak érdeklődést és pozitív viszonyulást az alanyok, amelyek a függetlenség kivívásával vagy megőrzésével kapcsolatban voltak sikeresek, gyakran egy-egy kiemelt személyhez köthetően, de ezeknek az eseményeknek értékét jelentősen csökkentette, ha már a polgári Magyarország megszületésével voltak kapcsolatban. Ezt a képet töri meg Horthy Miklós pozitív képe.

Az interjúkban jelentőségét és előfordulási gyakoriságát tekintve egyetlen téma van, amelyik a mitikus régmúlthoz mérhető súlyú, ez pedig Horthy Miklós és a Trianon utáni korszak. Az interjúalanyok narratíváiból kirajzolódó Horthy-kép megint egy mitikus, idealizált valóság, amely az uralkodó diskurzusban véleményük szerint eltorzított, méltatlanul bemocskolt Horthy-képpel szembeállítva jelenik meg.

„Hát a legújabb kori történelemben az, amikor, amikor Horthy kiverte ugye a veres rongyokba öltözött Budapestről,... és magával, ugye, a magyar

nemzeti hadsereg ugye fölállt. A legnagyobb, nagyon fontos dolog. Aztán ki lettek takarítva innen a Kun Bélák, meg a csehek, meg a románok, meg egyáltalán, tehát az egy nagyon fontos esemény volt véleményem szerint. [...] 37-ben konvertibilis valuta volt, egy pengő, öt dollár, erről miért nem beszélünk. Vagy miért nem beszélünk azokról az iskolákról, óvodákról, falusi, tanyasi iskolákról, kórházakról, vasútvonalról, meg egyebekről, amit háború után 1920-tól... 37-ig egy tönkrevágott, meggyalázott, széttiport, Trianon kapcsán agyonvágott országból gyakorlatilag egy, egy hatalmat épített. Miért nem beszélünk erről, miért csak arról beszélünk, hogy ez egy barom volt, mert kivitte a magyar katonákat a Don-kanyarba, nem azért vitte ki a magyar katonákat a Don-kanyarba, mert ő meg akarta ölni ezeket a magyar katonákat. Hanem azért vitte ki, mert volt egy ígérete a hitleri Németországtól, volt egy személyes ígérete Hitlertől, hogy menjenek, segítsenek, a Wehrmachtot ki kell húzni, akárhol, és küldik az utánpótlást, küldik a felszerelést és a téli cuccokat, Horthy ezért ment bele ebbe a játekba..." *(Második egyéni interjú)*

Ebben az interjúrészletben is megjelenik a Turbucz Dávid (2009; 2011) által leírt Horthy-kultusz számos eleme: a „nemzetmentő” Horthy, aki kiűzi a kommunistákat és a megszállókat; az „országépítő”, aki felelős a bethleni konszolidáció és a klebersbergi kultúrpolitika vívmányaiért és az „országgyarapító”, aki „egy hatalmat épített”. Mindezek mellett az interjúalany védelmébe is veszi Horthyt az ellenkultusz bűnbakképző törekvéseivel szemben.

„Kérdező: Kik azok, akik tudtak szerinted a nemzet eszmeiségével és küldetésével azonosulni?

Interjúalany: Szent László király, aztán Nagy Lajos, Károly Róbert, pedig ők már nem is magyar királyok voltak. Istvánt nem igazán sorolom ide. És igazából itt Mátyás király, Mátyás királyt tudom még idesorolni, és más nem. Nem, tehát a más, más már igazából érdekből foglalkozik ezzel a történettel, de Hunyadi Jánost is idesorolnám, és Horthy Miklóst is idesorolnám, akik a nemzeti értékeket helyezték elsősorban szem elé, és próbálták úgymond kényszeríteni a politikai hatalmat, például Horthynál is, hogy ennek próbáljon megfelelni, de ehhez persze ismerni kell Horthynak az életútját is a másik oldalról.” *(Harmadik egyéni interjú)*

Ebben a szövegrészben is a „másik oldal” említése és az értelmezésével való szembeállítás megint a professzionális történetírás valamilyen konszenzusával szemben megjelenő leegyszerűsítő Horthy-kép létét bizonyítja.

A következő szövegrészlet pedig Horthy Miklós relatív súlyát mutatja meg világosan:

„Kérdező: Kik a pozitív hősei, szereplői ennek a történetnek?

Interjúalany: Mátyás, Koppány, vagy Koppány előtt még ugye Árpádék, Mátyás, László, még előtte László, bocsánat, Mátyás, Rákóczi, Kossuth, Széchenyivel már egy kicsit bajom van, aztán az egyik legkiemelkedőbb és talán a legkiemelkedőbb számomra, és tiszteletem legnagyobb lendületét kapja, ő Horthy Miklós. Aztán igazándiból nem tudok, ezzel vége is van a történetnek, tehát így, így formán, és akkor Horthy Miklós az, aki, aki számomra egy olyan hazafi volt, egy olyan ember, aki meghatározta azt, hogy... nézd, magyar királyok nem uralkodtak négy századig. Magyar királyok nem érték el azt, amit Horthy Miklós elért szerintem. Az összes többi mehet a levesbe. *(Második egyéni interjú)*

A kormányzó a magyar történelem itt felsorolt nagy alakjai közül is kiemelkedik hazafisága és elért eredményei miatt, aki a „tisztelet legnagyobb lendületét kapja”. Ugyanakkor „ezzel vége is a történetnek”, azaz Horthy nemcsak a legkiemelkedőbb alakja a történelem nagyjainak, hanem egyben az utolsó képviselője is – valahogy az Arvisurák beolvasztásához hasonló határt képvisel, egy hanyatló, de még nagy alakokat felvonultató korszakot lezáró alak.

„...bár Horthyt liberálisnak mondják nagyon sokan, de ő radikálisan lépett be Magyarország életébe. Tehát ő politikát alkalmazott. És ő tudta azt a fajta politikát játszani, ami gyakorlatilag nagyon sok zsidót is megmentett. Többek között azzal a két rendeletével, amivel ma a zsidók oly nagyon érvelnek, vagy legalábbis a zsidók egy része akarja ezt a dolgot kihasználni, és befektíteni. Na, ő radikálisan belépett a magyarok életébe. Hiszen ő megmondta feketén-fehéren. Tehát miről beszélünk? Nem erről szól, hanem arról szól, hogy ő tudta azt, hogy honnan jött a magyar. A magyarnak mi kell. Ennek a nemzetnek mire van szüksége. És egy hatalmas tragédiából felépítette azt, amiből még most is működik. És most jelen pillanatban az iskolák létszámától kezdve, mindent most akarnak szépen leamortizálni. Tehát ő azt a fajta a radikalizmust képviselte, amire ma Magyarországnak szüksége van.” *(Első egyéni interjú)*

Ebben a szövegben már a holokauszt vádjá alóli tisztázás igénye is kifejezésre jut, és az is sokatmondó, hogy a vádlók szerepében a zsidók jelennek meg. Érdekes eleme a szövegnek, hogy a liberalizmus vádjával szemben is védelmébe veszi a kormányzót, és radikálisnak nevezi, ebben talán a szélsőjobb Horthy elleni vádjaira utal. Az interjúrészlet alapján a Horthy-kép további pozitív vonásokkal gazdagodik: egyenesség és irányító készség: „fehéren-feketén megmondta”, a nemzet igényeinek helyes felismerése: tudta, „*hogy a magyarnak mi kell*”, és új elemként a magyarság igazi múltjának ismerete: „Ő tudta azt, hogy

honnan jön a magyar”. Ez az utolsó gondolat összekapcsolja őt a korábban bemutatott, mitikus régmúlttal, aminek elhallgatása a nemzet ellenségeinek legfontosabb eszközeként jelenik meg az interjúkban. Így a magyarság történetének két súlypontja, a mitikus régmúlt és Horthy István kormányzósága összekapcsolódik, a nemzet igaz karakterét jeleníti meg, de Horthy ugyanakkor ennek az elveszett, eltírt hagyománynak a hordozójává is válik.

Mindezek tükrében nem meglepő, hogy a kérdőíves kutatásban a nemzeti radikális alminta markánsan pozitívabban – 4.6-os átlag az országos minta 2.9-es átlagával szemben – értékelte a Horthy-korszakot, amely a középkor utáni korszak magasan legsikeresebb időszaka lett. Ez különösen annak tükrében figyelemreméltó, hogy az országos minta Horthy-korszakot minősítő átlaga a legrosszabb eredmény a felsorolt 11 korszak és esemény közül.

XVII. Nemzeti radikalizmus: ellen-történetírás

- *jellemzők és kutatási motivációk*
- *nemzetfelfogások és ideológiai sajátosságok*
- *történelmi sikerek és kudarcok*

Az interjúk alapján levonható következtetések illeszkednek a többváltozós magyarázómodellek alapján levont következtetésekhez is: a Horthy-korszak sikerpercepciója szignifikáns összefüggést mutat a „Magyar Királyság felemelkedésével a középkorban” és a Rákóczi-szabadságharc bukásával, valamint a Kádár-korszak sikertelenségével és az orosz megszállás minél inkább kudarcként való értelmezésével. A Magyar Királyság felemelkedésének hatása könnyen visszavezethető a független, erős kézzel vezetett ország képére és a köztes időszakoknak az idegen megszállás és a liberalizmus elterjedése miatti elutasítására.

A Rákóczi-szabadságharccal való összefüggést is feltehetően ez magyarázza, mivel a szabadságharcok közül az 1848-1849-es és az 1956-os megítélése a liberális és a kommunista ideológiák, a „politika jelenléte” miatt ambivalens – ez azonban nem mondható el Rákócziról. Az 1945-ös orosz megszállás és a Kádár-kor minél negatívabb és a Horthy-kor minél pozitívabb megítélése közötti kapcsolat nem szorul feltételezhető magyarázatra, mivel Horthyt az antikomunizmusa és az ország integritásának helyreállítása miatt értékelték pozitívan az interjúalanyok.

A nemzeti radikális interjúalanyok olyan konkrét tevékenységekről is beszámoltak, amellyel ismereteiket, emlékeiket, történeteiket hagyományőrző szervezetként átadják egymásnak, vagy szélesebb körben terjesztik. Ezek a tevékenységek szintén a fent említett két súlyponthoz, a régmúlthoz és a trianoni békeszerződéshez, illetve Horthy Miklós személyéhez kapcsolódnak. Ide sorolhatjuk, hogy több alkalommal meghívták előadást tartani a Szent Korona Lovagrend egyik tagját, aki ilyenkor elvitte a korona másolatát, vagy a karosi honfoglalás kori temetőbe rendszeresen szervezett közös túrákat:

„Karos. A honfoglaló kori, a honfoglalás kori temető. Én hihetetlen mélyen élem meg azt, amikor kijutok Karosra. Sőt, a csapatunk az Árpád-napi túrát is oda szervezte. 30 km-t gyalogoltunk el Karosig. Hiszen ott lehet igazán megérezni azt a lelket, azt az érzést, amikor kint vagyunk, és ott vagyunk a szabadban. Na, ez szabadság!” *(Első egyéni interjú)*

A szervezetnek több olyan rendezvénye is volt, amely a nemzeti radikális csoport által preferált huszadik századi eseményhez kapcsolódik: katonai tiszteltetés Horthy Miklós újratemetésének évfordulóján, emléktúra Demecseren, ahol a trianoni békeszerződést elutasító Székely Hadosztály letette a fegyvert 1919 áprilisában, vagy ide sorolható a csehszlovák megszállókat 1919 januárjában Balassagyarmatról kiverő helyi lakosoknak és katonáknak emléket állító film („A legbátrabb város”) megtekintése is. De ide tartoznak a csendőrnapi megemlékezések is.

„Tavaly volt csendőrnapi, ugye, hivatalosan február 14-én. Na, hát nálam nincs olyan, hogy Valentin, ezt meg sem akarom hallani. Bálint nap az van, de február 14., az csendőrnapi volt. A csendőrnapi alkalmából kutattunk a csendőrök után, akiknek már ugye a sírjuk nincs gondozva, azoknak gondozzuk, megkoszorúzzuk, élő csendőröket folyamatosan tartjuk velük a kapcsolatot, kikutatjuk őket, meglepjük őket.” *(Első egyéni interjú)*

A holokauszt felelősségére vonatkozó kérdésre adott 'nem tudom' válaszok magas arányát nem magyarázhatjuk az interjúk alapján. A nemzeti radikális interjúalanyok óvatosan, a zsidó tudósok és művészek teljesítményét elismerve, az asszimiláció lehetőségét tiszteletben tartva beszéltek a kérdéssről, de csak meg lehetőséssel ritkán és kiprovokált helyzetben. Alkalmanként előfordultak negatív attitűdöket kifejező kijelentések, de ezeket lehetőleg kerülték:

„...ugye az Árpád bejövételétől, mert ugye nálunk interdikt az használni, hogy honfoglalás, mert azt a zsidó találta ki... ezt a »zsidót« lehet, hogy ki kell vágni...” *(Második egyéni interjú)*

Ezek a szórványos elszólások azonban a zsidóságot és a cionizmust gyakran a magyarság ellenségei között mutatják be.

„Én ezt megint külön választanám. Én nekem van zsidó ismerősöm, aki azt mondja, hogy én magyar vagyok és aztán zsidó, mint ahogy én magyar vagyok és keresztény egyben, vagy teljesen mindegy, én ezeket el tudom fogadni. Aki magyarnak vallja magát, az magyar, de akkor magyar érdekek kell alávetnie magát, onnantól kezdve számomra zsidó az, aki mond-

juk a zsidótörvényeknek vagy a zsidó céloknak veti magát alá, és szembe megy a magyar nemzet érdekével, lásd szabadkőművesség. Az elmúlt pár száz évben ugye 1700-as évek végétől van Magyarországon szabadkőművesség, tehát ott is voltak magyarok, meg voltak zsidók. Igaz, hogy zömmel zsidók voltak a szabadkőművesek, ma már ezt lehet tudni, de, és köztük is volt, aki magyar érdeket szolgál, és nagyon sok az, aki a nyugatról bejövő liberális eszméket próbálta átnyomni a magyarokon keresztül, aminek ugye egyik következménye nagy jelentőséggel Trianon, ma már ezt is lehet tudogatni.” (*Harmadik egyéni interjú*)

Az interjúalany tudomásul veszi a zsidó (vallási?) identitás és magyar identitás együttes vállalásának lehetőségét, de csak a magyar érdekek vállalásával összeegyeztethető módon. A zsidóság céljai ugyanis a magyarság céljaival ellentétes kontextusban tűnnek fel („zsidó céloknak veti magát alá, és szembe megy a magyar nemzet érdekével”). Az interjúrészlet folytatása azt mutatja be, hogy a bizonytalan zsidó kategória feleslegesen értelmetlen a magyar hovatartozás esetén:

„Tehát, milyen érdekes, zsidó az egy vallás, de ugyanakkor lett egy nép is. Vagy zsidó a zsidó, és Izraelita a vallás? Tehát, hogy van ez? Mi a különbség a kettő között, miért, és, hogy tehát ezen megint el kellene gondolkodni. De én azt mondom ma, hogy aki magyarnak vallja magát, és a nemzetért hajlandó tenni, bármit, tehát a »hajlandó tenni« alatt azt értem, hogy minden nap fölkel, elmegy dolgozni, hazamegy, neveli a családját, és már az a nemzetért tevés. Nem kell neki forradalmárnak vagy politikusnak vagy bárminek lennie, tehát egyszerű hétköznapi ember is tesz a nemzetért, akkor magyar.” (*Harmadik egyéni interjú*)

Amellett, hogy felvetődik a dilemma, hogy a zsidóságra népként vagy vallásként kell tekinteni, a szövegrész legfontosabb gondolata, hogy bár a zsidók nincsenek származási alapon kizárva a magyarságból, de a zsidóság mégis a nemzetellenesség egyik megjelenítője és hordozója. A válaszmegtagadások magas aránya, a téma tudatos hátrítása, az óvatos megfogalmazások vagy a negatív minősítés visszavonása mind azt mutatják, hogy még a „puha” kvalitatív módszerek is erősen korlátozottan alkalmasak a kérdés vizsgálatára egy ennyire zárt csoportban. Ennek köszönhetően a következtetéseinket is kellő óvatossággal kell értelmeznünk.

A nemzeti radikális szervezet tagjai által közvetített történelempép szervezőelve az uralkodó diskurzus elutasítása és az ellene való tudatos küzdelem. A történelem teljes folyamatával – különösen a két súlypontjával – kapcsolatban úgy érzik, hogy a nemzetnek a diskurzust irányító ellenségei szándékosan egy

eltorzított valóságot közvetítenek, ezzel formálják a nemzet tudatát, és ássák alá az identitását.

„Tehát itt látom, hogy az a fajta nemzettudat, vagy magyarnak lenni, a magyarság érzése az hiányzik az emberekből, hiszen ki lett ölve. Akarattal ki lett ölve. A történelmünk meghamisításával, az oktatási rendszerünk olyanságával, amilyen. Innentől kezdve gyakorlatilag fölhígul az egész, és innentől kezdve nem lehet beszélni erről. És onnantól kezdve, azt mondja az aktuális hatalom, vagy teljesen mindegy, azt mondja hogy ezek nacionalisták, sovíniszta, mindazonáltal, hogy nem erről van szó. Nem arról van szó. Hogy azt a fajta hiányos nemzettudatépítést, amit egyébként a kormányzatoknak kötelessége lenne, nem teszi, mert európaiak vagyunk.”
(*Első fókuszcsoporthoz interjú*)

Az interjúk bővelkednek az ilyen kijelentésekben, de egy filmélmény alapján ezt még kifejezőbben is bemutatják:

„És ez az, amit én gyakorlatilag nem tudok elfogadni, mert ez a pártpolitika valóban egy szabályrendszer, és adott esetben egy hamis mátrixvilágot hoz létre az emberek számára. [...] A mátrix, a hamis mátrix. Könyörgöm, mikor, például a katalóniai csatáról, mikor beszélnek, történelemből? Vagy a pozsonyi csatáról? Vagy egyáltalán olyan történelmi formáló, sőt... Ugye mondhatjuk azt, hogy néhány csatát, néhány dolgot olyan szinten tüntetnek fel, ami gyakorlatilag, ugye úgy megy ki adott esetben a gyerek történelem óráról, hogy b... meg, hát én magyar vagyok? Elmehetnek a p...-ba.” (*Második fókuszcsoporthoz interjú*)

Mindazt, amit a nemzeti radikálisok a múltról vallanak, könnyű az „áltörténelem” hagyományos címkéjével illetni, de ez önmagában nem visz közelebb a szervezet céljainak és attitűdjeinek megértéséhez. A 20. század utolsó évtizedeiben teret nyerő emlékezetkutatások az uralkodó diskurzusok kizárólagosságát megkérdőjelezve arra a kérdésre keresik a választ, hogy egyes speciális csoportok, akik kívül álltak a történetírás intézményesített diskurzusán, hogyan használták fel a múltat gondolataik, identitásaik megjelenítésére és átadására (Nora 2010). Ahogy a nemzeti radikális alanyok az interjúk során a történelmet bemutatják, sok tekintetben rokon a Michel Foucault által bevezetett ellen-történetírás fogalmával, amelyet egy 1975-ös előadásában (2003) említett először. Foucault egymással szembeállítva mutatta be a biblikus történetírást és a római történetet, és így két teljesen eltérő diskurzustípust vázolt fel: egyrészt a történetírást, amely az uralkodó hatalom diskurzusa, és célja a hatalom legitimizálása és támogatá-

sa, másrészt az ellen-történetírást, amelynek célja nem a hatalom megerősítése, hanem éppen annak kritikája. Ez egy lázadó diskurzus, amely az elnyomottak emlékezetének feltámasztására törekszik, a szolgaságot, a száműzetést és a vereséget írja le, és jellemzően manicheista kategóriákban (igazak–hamisak, zsarnokok–elnyomottak) gondolkodik (Domanska 2010, 166; Erős 2010).

Az ellen-történetírás koncepcióját részletesen kidolgozva Ewa Domanska az amerikai kontinensen elterjedt új humántudományok kutatásait írta le ezzel a fogalommal (Domanska 2010, Erős 2010). Ennek az erősen átpolitizált, konfrontatív és kritikai irányzatnak a célja egyes elnyomott csoportok (faj, osztály vagy társadalmi nem) emancipációs törekvéseit követve az uralkodó diskurzus pozícióinak megkérdőjelezése, támadása és a változás talajának előkészítése. Az interjúk alapján úgy véljük, hogy a nemzeti radikális szervezet tagjainak műlthoz való viszonya sok tekintetben ezzel a diskurzustípussal mutat rokonságot, jóllehet számos eltéréssel. A legfontosabb ezek közül, hogy Ewa Domanska koncepciója szerint az ellen-történetírást és az új humántudományokat mégis a szaktudományon belül művelik, és képviselői idővel beléphetnek az uralkodó diskurzusba. Az interjúalanyoknak azonban ilyen igényük nincs, nem történészek, nem történetet írnak, hanem egy jórészt fiktív hagyományt ápolnak. Ellen-történetírásnak legfeljebb azt a lassan könyvtáryi irodalmat lehet tekinteni, amit az interjúalanyok vitathatatlanul felhasználtak valamilyen formában múltjuk konstruálásakor. Ennek a diskurzustípusnak egyes képviselői valóban tudományos fokozatokat viselnek (prof. Badiny Jós Ferenc), könyvsorozatokat szerkesztenek, konferenciákat szerveznek, és a tudásreprodukció intézményesített formáit ostromolják (Weaver 2006, 124).

Ennek megfelelően az interjúk alapján a leginkább az állapítható meg, hogy az interjúk egy ellenkultúra és egy ellen-történetírás sikeres egymásra találásáról tanúskodnak. A műlthoz való viszonyt, amit az interjúalanyok kifejeztek, leginkább egy ellen-történetírás által inspirált emlékezetként, „ellenemlékezetként” lehet jellemezni.

Azonban azt, hogy milyen történetekből, elemekből konstruálja egy személy vagy egy közösség a múltját, döntően meghatározzák társadalmi attitűdjeink, várakozásaink és elvárásaink. Még a „hivatalos” történetíráson belül is a történészek egymásnak ellentmondó történetek közül válogatva kell konstruálni múltat, de az interjúalanyok következetesen a hivatalos történetírás mezsgyéjén kívülről választottak. „...engem a történelemnek sosem az a része érdekelt, amit megtanítanak, hanem mindig azok a kicsik, amiket kihagytak...” – fogalmazta meg az egyik interjúalany.

Ellenállásukat nemcsak a történetek kiválasztásával fejezték ki, hanem nyíltan támadták a hivatásos történetírás intézményrendszerét is.

„2. interjúalany: ...és persze vannak azok a nem igaz magyarok, akik gyűlölködő szándékkal jöttek az országba, és teszik a dolgukat.

Kérdező: Hogyan is szoktad ezt fogalmazni? Hogy Magyarországon élő idegen szívű magyarok?

2. interjúalany: Igen.

Kérdező: Tehát akik ott a Magyar Tudományos Akadémián ott ülnek fönn...

5. interjúalany: Még beszélni sem tudnak magyarul.

1. interjúalany: És ugye a Habsburg-ház után és attól folyamatosan ugye meghamisítják a történelmünket, hogy ne legyen miről beszélni. Ne legyen az, hogy a gyermek történelemóra után libabőrösen jön ki, hanem ááh, de egy bukott, vesztes, áhh, nem is érdemes róla beszélni.

5. interjúalany: Nyelvtanóráról pedig úgy jön ki, hogy hordalék nyelv a magyar, holott ez az első nyelv, ami létezett.” (*Első fókuszcsoporthoz tartozó interjú*)

Ahogy ebből és más szövegekből is megállapítható, az ellenséget konkrétan a Magyar Tudományos Akadémia jeleníti meg, amely meghamisítja a történelmet, és megfosztja azt annak nemzeti büszkeségre okot adó történeteitől, és egy „hamis mátrixba” zárja a magyarságot. De a „történelemhamisítás” – mint láttuk – Szent István királlyal kezdődik, aki először tett kísérletet az igazi múlt megsemmisítésére, és a magyarság ellenségeire (Európa, Habsburgok, zsidók) egyszerre jellemző. Az általuk felvázolt kiutat pedig, mint ahogy egy már korábban bővebben idézett szövegrész is mutatja, az múlt tanulmányozása nyújthatja:

„...nekem a fő csapásvonalam az az őstörténelem. [...] Innentől kezdve számomra ez az irányadó, ez a mértékadó. Innentől kezdve nekem nagyon is befolyásoló tényező az, [...] onnantól kezdve nem tud befolyásolni a párt, például.” (*Második fókuszcsoporthoz tartozó interjú*)

Ez legitimálja a magát hagyományörzőnek is definiáló szervezet működését, és adja meg a célját azoknak a tevékenységeknek, amelyek – ahogy az eskü szövege is fogalmaz – „*őseink reánk bízott hagyatékát, nemzetünk élő műveltségét*” igyekeznek megőrizni és átadni.

XVIII. Összefoglalás

Konklúzió I.: Demokratikus állampolgár

„A vallásként működő nacionalizmus belehelyezi az embert az időbe, helyet és perspektívát ad számára, lelki köteleket létesít a hozzá hasonlókkal, és megadja a szembenállás biztonságát a különbözőnek tartottakkal. A nemzet idejét, az ünnepek terét a szimbólumok hozzák létre, amikor és ahol a nemzeti tagság szerepelvárásainak megfelelő rítusok, szertartások, beszédaktusok előadására kerül sor. A nacionalizmus pogromjának megvalósulása által jogilag és lelkileg homogenizált állampolgári közösség a »nép«, mely a szuverenitás hordozója, a nemzeti akarat kinyilvánítója. A nemzetállamok különböznek abban, hogy milyen módon hagyják kifejezésre jutni a nép akaratát, melynek kinyilvánítására a népet a döntéshozó testületben képviselő személyek időről időre történő megválasztása ad módot. Liberális demokráciákban elválik egymástól a törvényhozás, a végrehajtás, a bírászkodás, és az alkotmány erejével biztosítják az emberi és polgári jogokat, a tulajdon, a vélemény, a vallás szabadságát, mely minden állampolgár megváloztathatatlan és elidegeníthetetlen joga. ...A »népi« demokráciákban a hatalmi ágak nem válnak el egymástól, a nemzetállamban a hatalmi ágak nem válnak el egymástól, a nemzetállam jogi kötelekeit a leszármazási, lelki és kulturális kötelekeiből származtatják. A választás csak szavazás, melynek révén a nép időről időre bizalmat szavaz a Vezérnek” (Csepeli – Örkény 2017: 12–13).

Konklúzió II.: Demokratikus állampolgári szocializáció

„A kutatás eredményei azt jelzik számunkra, hogy azok az attitűdök, melyekben a fiatalok demokráciával kapcsolatban kialakított véleménye jelenik meg, nem függetlenek azoktól az attitűdöktől, melyeket a fiatalok a nemzeti és etnikai kisebbségekkel kapcsolatban alakítanak ki. Ez ugyanakkor azt is jelenti, hogy a politikai szocializáció folyamatában, melynek során a demokratikus normákhoz és értékrendszerhez való kötődés formálódik, és a demokrácia értelmezése kialakul, kulcsfontosságú szerepe van annak, hogy a fiatalok milyen álláspontot alakítanak ki a kisebbségek jogainak tiszteletben tartásával kapcsolatban. Más szóval a kisebbségek jogainak tiszteletben tartásával kapcsolatos nézetek alapvetően szabják meg azt, hogy az egyén hogyan értelmezi a demokráciát, s milyen álláspontot alakít ki a többi demokratikus értékkel kapcsolatban.

A kisebbségekkel kapcsolatban mutatott tolerancia meghatározó szerepének oka nem más, mint az a tény, hogy a tolerancia csakis tényleges élethelyzetekben tanulható. Esetünkben azt találtuk, hogy a cigányokkal kapcsolatos attitűd elsődlegesen határozza meg a demokráciával és a demokratikus értékekkel kapcsolatban kialakított véleményt. A politikai-nemzeti attitűdhez való kötődés erősségét alapjában határozta meg a cigányokkal kapcsolatban mutatott elutasítás erőssége, s a civil-egalitárius attitűdhez való kötődést ugyancsak erőteljesen meghatározta a cigányok elfogadásával kapcsolatos attitűd erőssége. A zsidókkal és a szlovákokkal kapcsolatos nézetek ugyancsak erőteljesen befolyásolták a politikai-nemzeti, illetve a civil-egalitárius attitűdökhöz való kötődés erősségét. Valószínű, hogy ezt nem mással, mint a családtól és a felnőtt társadalomtól érkező szocializációs minták hatásával magyarázható. További kutatást igényelne azonban annak feltárása, hogy ezek a tényezők milyen mértékben és konkrétan hogyan határozzák meg az említett két attitűdpárhoz való kötődés mértékét.

Kutatásunk eredményei nem térnek el azoknak a kutatásoknak az eredményeitől, melyek arra kerestek választ, hogyan is értelmezik a fiatalok Magyarországon általában az 1989 után kialakított politikai rendszert, illetve a politika világát általában. E kutatások egyértelműen jelezték, hogy a fiatal generáció az 1989 utáni politikai és gazdasági rendszert összességében és általában negatívan értékeli (Stumpf 1995).

Kutatásunk látszatra paradox helyzetre világított rá: annak ellenére, hogy a fiatalok az alapvető demokratikus értékeket nem utasítják el Magyarországon, a 2005-ös és 2008-as felmérések elemzése azt jelzi, hogy csaknem egyöntetűen elutasították a jelen politikai rendszerben parlamenti képvisellel rendelkező pártokat és politikusokat. Az alapvető demokratikus értékek rangsorolásának elemzése azonban arra is rávilágított, hogy legfontosabbnak az egyén, azaz sa-

ját, egyéni jogaik tiszteletben tartását, legkevésbé fontosnak mások, illetve más kisebbség jogainak tiszteletben tartását tartják. Láthatólag a fiatalok nem értik az általuk elfoglalt álláspont alapvető ellentmondásosságát: hogyan is várhatnánk el egyéni jogaink tiszteletben tartását akkor, ha ugyanakkor mások vagy a kisebbségek jogainak tiszteletben tartását mi magunk legkevésbé tartjuk fontosnak?

Ugyancsak riasztó, hogy a válaszadók kevésbé tekintették fontosnak a politikai döntések befolyásolásának képességét és lehetőségét is. Ez a tény azért megdöbbentő, mert azt mutatja, hogy ez utóbbi, bármely demokratikus politikai rendszer lényegét, és a demokratikus rendszer minőségét meghatározó tényező alapvető fontossága teljesen ismeretlen a fiatalok számára. Ez a tény ugyanakkor azt is jelzi, hogy a magyar tizenéves fiatalok körében a legfontosabb értékkel kapcsolatban nem alakul ki az a kötődés, melynek a politikai szocializáció folyamatában feltétlenül ki kellene alakulnia. Mindezek fényében ironikus, ám már szinte egyáltalán nem meglepő, hogy ma Magyarországon a fiatalok véleménye a jelenlegi politikai rendszerrel kapcsolatban rendkívül hasonló ahhoz, amit az 1989-ben fiatalok az államszocialista rendszerről vallottak: *„Ez a politikai rendszer nem ad valódi lehetőséget a politikai döntéshozatali folyamatok befolyásolására”*.

Miért áll elő ez a jelenség? Vajon azért, mert a demokratikus részvételen alapuló, döntéshozatalok befolyásolására deklaráltan esélyt kínáló politikai rendszer így működik ugyan, csak a fiatalok valami miatt torz módon, nem így tapasztalják ezt, s emiatt vonnak le téves következtetéseket, s alakítanak ki téves véleményt? Vagy pedig éppen ellenkezőleg: a kutatásunk által feltárt véleményekben a valós helyzet reális megítélése jelenik meg, azaz a fiatalok helyesen látják, s tapasztalják, hogy a demokratikus részvételen alapuló, döntéshozatalok befolyásolására deklaráltan esélyt kínáló politikai rendszer a valóságban egyáltalán nem ad erre lehetőséget – azaz lényegét tekintve nem is nevezhető demokráciának?

A hipotézisek vizsgálata, az okok feltárása természetesen további kutatásokat igényelne. Annyi azonban már most is kijelenthető, hogy egy politikai rendszer fennmaradásának esélyei nem túl jók akkor, ha a politikai rendszer alapvető minőségét (egyes vélemények szerint lényegét) meghatározó érték jelentőségét a leendő választópolgárai fel sem ismerik (Berényi Z. – Murányi I. 2001: 238.).

Irodalom

- A. Gergely A. (1996): *Kisebbségi tér és lokális identitás (I.)* Budapest, MTA PTI, Politikai Tudományok Intézete Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest.
- Abric, J. C. (1994): Les représentations sociales: aspects théoriques. In: Abric, J. C. (ed.): *Pratiques sociales et représentations*. Presses Universitaires de France, Paris, 11–35.
- Ajzen, I. (1988): *Attitudes, Personality, and Behavior*. Dorsey Press, Chicago.
- Albert F. – Dávid B. (1998): A barátokról. In: Kolosi et al. (szerk): *Társadalmi Ríport 1998*. TÁRKI, Budapest, 257–278.
- Allport, G. W. (1950): *The Individual and his Religion: a Psychological Interpretation*. Macmillan.
- Allport, G. W. (1966): Religious context of prejudice. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 5(3): 447–457. <https://doi.org/10.2307/1384172>
- Allport, G. W. (1968): *The Person in Psychology, Selected Essays*. Beacon. Boston.
- Allport, G. W. (1977): *Az előítélet*. Gondolat, Budapest.
- Allport, G. W. – Ross, J. M. (1967): Personal religious orientation and prejudice. *Personality and Social Psychology*, (4): 432–443. DOI: 10.1037/0022-3514.5.4.432
- Allport, G.W. – Kramer, B. M. (1946): Some Roots of Prejudice, *The Journal of Psychology*, 22: 9–39. DOI: 10.1080/00223980.946.9917293
- Almond, G. – Verba, S. (1965): *The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton University Press Princeton, NJ (magyarul: A politikai kultúra (részletek), *Szociológiai Figyelő* 1997. 1–2.
- Anderson, B. (1991): *Imagined Communities*. 2nd. Verso, London.
- Angelusz R. – Tardos R. (1991): A magyarországi kapcsolathálózatok néhány sajátossága. In: Angelusz R. – Tardos R. (szerk.): *Hálózatok, stílusok, struktúrák*. ELTE Szociológiai Intézet – MKI, Budapest, 55–73.
- Asher, S. B. – Wagner, W. – Orr, E. (2006): Thinking groups: Rhetorical enactment of collective identity in three Israeli Kibbutzim *Asian Journal of Social Psychology* 9: 112–122. <https://doi.org/10.1111/j.1467-839X.2006.00188.x>

- Barber, B. (1984): *Strong Democracy; a Participatory Politics for a New Age*. University of California Press, Los Angeles.
- Bartlett, J. – Krekó, P. – Hunyadi, B. (2013): "The rise of populism in Europe can be traced through online behaviour..." *New political actors in Europe: new opposition movements in Hungary*. Demos: London.
- Bauer B. – Szabó A. (szerk.) (2009): *Ifjúság 2008. Gyorsjelentés*. Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet, Budapest.
- Bauer B. (2002): Az ifjúság viszonya az értékek világához. In: Szabó A. – Bauer B. – Laki L. (szerk.): *Ifjúság 2000. Tanulmányok I.* Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest, 202–219.
- Bauer B. – Szabó A. (szerk.) (2005): *Ifjúság 2004. Gyorsjelentés*. Mobilitás Ifjúságkutatói Iroda, Budapest.
- Bauer B. – Szabó A. (szerk.) (2011): *Arctalan (?) nemzedék. Ifjúság 2000–2010*. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, Budapest.
- Berényi Z. – Murányi I. (2011): Magyar tizenévesek demokráciaértelmezése és előítéletessége közötti kapcsolat. In: Simon J. (szerk.): *Húsz éve szabadon Közép-Európában. Demokrácia, politika, jog*. Konrad Adenauer Alapítvány, Budapest, 227–238.
- Bibó I. (1986a): Az európai egyensúlyról és békéről. In: *Válogatott tanulmányok 1.* Magvető, Budapest.
- Bibó I. (1986b): A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In: *Válogatott tanulmányok 2.* Magvető, Budapest.
- Boros L. – Bozsó H. (2016): A vallási, a nemzeti és az európai identitás megítélése a 2016-os nagymintás ifjúságkutatás adataiban. In: Nagy Á. (szerk.): *Margón kívül: magyar ifjúságkutatás 2016*. Excenter Kutatóközpont, Budapest, 204–234.
- Brunner, O. – Conze, W. – Kosellec, R. (szerk.) (1999): *A demokrácia*. Jósöveg Műhely, Rejtjel Kiadó, Budapest, 54–76.
- Bruszt L. – Simon J. (1992): A Nagy Átalakulás. Elméleti megközelítések és állampolgári vélemények a demokráciáról és a kapitalizmusról. *Politikatudományi Szemle*, 1(1)
- Carter, Elisabeth (2005): *The Extreme Right in Western Europe: Success or Failure?* Manchester University Press, Manchester. <http://doi.org/10.7765/9781847794420>
- Calhoun, C. (1994): *Social theory and the politics of identity*. In: *Social Theory and the Politics of Identity*. Oxford and Cambridge, MA: Blackwell
- Collins, R. (1975): *Conflict Sociology. Toward an Explanatory Science*. Academic Press, New York.
- Csákó M. – Berényi E. – Bognár É. – Tomay K. (2000): Politikai szocializáció Magyarországon a kilencvenes években. *Szociológiai Szemle*, 10(1): 50–68. <https://doi.org/10.0000/12345>.

- Csákó M. (2007): *Tizenévesek demokráciaképéről*. Előadás absztrakt. Politológus Vándorgyűlés, Pécs.
- Csákó M. – Murányi I. – Sik D. – Szabó I. (2010): A családi politikai szocializációról. Vizsgálati szempontok egy empirikus kutatáshoz. *Társadalomkutatás*, 28(4): 419–446.
- Csanády M. – Lux A. (1992): *Rendszerváltás és értéktudat. Kutatás közben*. Oktatókutatási Intézet, Budapest.
- Csepeli Gy. – Örkény A. (1996): A magyar nacionalizmus változó arca. In: Andorka et al. (szerk.): *Társadalmi Ríport 1996*. TÁRKI, Budapest, 272–295.
- Csepeli Gy. (1985): *Nemzeti tudat és érzésvilág Magyarországon a 70-es években*. Budapest, Műzsák.
- Csepeli Gy. – Murányi I. – Prazsák G. (2011): *Új tekintélyelvűség a mai Magyarországon: társadalmi csoportok hierarchiájának látásvizonyai*. Apeiron Kiadó, Budapest.
- Csepeli Gy. – Závecz T. (1995): Európai és nemzeti kötődések a magyar tizenévesek körében. In: Gázsó F. – Stumpf I. (szerk.): *Vesztesek. Ifjúság az ezredfordulón*. Ezredforduló Alapítvány, Budapest, 139–156.
- Csepeli Gy. (1992): *Nemzet által homályosan*. Századvég, Budapest.
- Csepeli Gy. (1994): Children of a Paradiapest se Lost. Csepeli et al. (eds.): *From Subject to Citizen*. Hungarian studies on political socialization and political education. 3. Budapest, Hungary: Hungarian Center for Political Education. 246–259.
- Csepeli Gy. – Örkény A. (2017): *Nemzet és migráció*. ELTE TáTK, Budapest.
- Dahl, R. (1971): *Polyarchy. Participation and Opposition*. Yale University Press, New Haven and London.
- Dekker, H. (1998): *Nationalism, its explanations, and National Socialization*. Paper, prepared for presentation at the second Dutch-Hungarian Conference on Interethnic Relations.
- Dekker, H. – Malova, D. – Theulings, R. (1996): What makes a Slovak a nationalist? A Case Study. In: Farnen, R. F. – Dekker, H. – Meyenberg, R. – German, D. B. (eds.): *Democracy, socialization and conflicting loyalties in East and West. Cross-national and comparative perspectives*. Martin's, New York, 139–164. DOI: 10.1007/978-1-349-14059-6_5
- Dekker, H. – Malová, D. (1997): *Nationalism and its explanations*. Paper presented at the first Dutch-Hungarian Conference on Interethnic Relations. Wassenaar: NIAS.
- Dekker, H. – Malová, D. – Hoogendoorn, S. (2003): Nationalism and Its Explanations. *Political Psychology*, 24(2): 345–376. <https://doi.org/10.1111/0162-895X.00331>
- Dessewffy T. (1997): *A kedélyes labirintus*. Új Mandátum, Budapest.

- Deutsch, K. (1966): *Nationalism and Social Communication: An Inquiry into the Foundations of Nationality*. Cambridge, Mass.
- Domanska, E. (2010): Az ellen-történetírás mint az elnyomottak ideológiája (Reflexiók az új humán tudományok Múlt-képéről). Ford.: Lévai Csaba. *Aetas*, 25(4): 165–174.
- Easton, D. (1979): *A Systems Analysis of Political Life*, New York et al.: Wiley and Sons.
- Enyedi Zs. – Erős F. – Fábián Z. (2002): Authoritarianism and Prejudice in Present-Day Hungary (with Ferenc Erős and Zoltán Fábián). In: Karen, P. – Örkény, A. (eds.): *Ethnic Minority and Inter-Ethnic Relations in Context: A Dutch Hungarian Comparison*. Aldershot: Ashgate, 201–215.
- Enyedi Zs. – Fábián Z. – Sik E. (2004): Nőtték-e az előítéletek Magyarországon? Antiszemizmus, cigányellenesség és xenofóbia változása az elmúlt évtizedben. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2004*. Társaság, Budapest, 375–399.
- Erős V. (2010): „Posztkolonális értelmiséginek tartom magam.” Beszélgetés Ewa Domanska lengyel történésszel. *Aetas*, 25(4): 156–164.
- Erős F. – Murányi I. – Jana P. – Varga R. (1996): A társadalmi átalakulás és a demokrácia szociális reprezentációja öt posztkommunista országban. *INFO-Társadalomtudomány*, 39: 17–28.
- Erős F. (1996): Előszó. In: Erős F. (szerk.): *Azonosság és különbözőség*. Scientia Humana, Budapest, 5–8.
- Erős F. (2007): Irányok és tendenciák az előítéletek kutatásában. *Educatio*, (1): 3–9.
- Fábián Z. – Erős F. (1996): Autoritarizmus és társadalmi tényezők a cigányellenesség magyarázatában. In: Erős F. (szerk.): *Azonosság és különbözőség*. Scientia Humana. Budapest, 182–200.
- Filippov G. (2011): A név kötelez: A szélsőjobboldal kutatásának terminológiai problémái. *Politikatudományi Szemle*, 20(3): 133–154.
- Fuchs, S. – Case, C. (1989): Prejudice as Lifeform. *Sociological Inquiry*, 59: 301–317. Magyarul: Az előítélet mint életforma. *Szociológiai Figyelő*, 1992/2. és Lengyel Zs. (vál.) (1997): *Szociálpeszichológia szöveggyűjtemény*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Gábor K. (szerk.) (1993): *Civilizációs korszakváltás és az ifjúság*. Oktatókutatási Intézet, Budapest.
- Gábor K. (1996): Ifjúságkutatási tézisek. In: Gábor K. (szerk.): *Ifjúságkutatás. Educatio füzetek* 2. Educatio, Budapest, 2: 5–13.
- Gábor K. (2000): *A középosztály szigete*. Belvedere Kiadó, Szeged.
- Gábor K. – Balogh I. (1995): The Impact of Consumer Culture on Eastern and Central European Young. *Educatio*, 4(1–4): 311–320.

- Gabriel, A. – Sidney V. (1965): *The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton, NJ, Princeton University Press. (Magyarul: *A politikai kultúra (részletek)*, *Szociológiai Figyelő* 1997, 1–2.
- Gabriel, Oskar W. (1997): *Politikai beállítódás és politikai kultúra*. Szociológiai Figyelő, 1–2: 53–85.
- Gáti A. (2010): Alattvalók vagy polgárok lesznek? *A fiatalok aktív állampolgársági készségei Magyarországon nemzetközi összehasonlításban. Másodelemzés nemzetközi adatbázisok és szakirodalom alapján. Kutatási összefoglaló*. TÁRKI – Aktív Állampolgárság Alapítvány, Budapest. <http://www.tarki-tudok.hu>
- Gazsó F. – Laki L. (2004): *Fiatalok az újkapitalizmusban*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Gilbert, Alan (2019): 9. "What Then": *The irrepressible Radicalism of Democracy*. In: *History and the Idea of Progress*. Edited by Arthur M. Melzer, M. Richard Zinman and Jerry Weinberg, Cornell. University Press, Ithaca, NY, 167–195.
- Gimes G. – Juhász, A. – Kiss K. – Krekó P. (2009): *Láttelelet 2009. Kutatási összefoglaló a hazai szélsőjobboldal megerősödésének okairól*. Magyar Antirasziszista Alapítvány, Budapest. http://www.politicalcapital.hu/wp-content/uploads/lattelelet_2009.pdf
- Goar, C. D. (2007): Social Identity Theory and the Reduction of Inequality: Can Cross-Cutting Categorization Reduce Inequality in Mixed-Race Groups? *Social Behavior and Personality*, 35(4): 537–550.
- Gombár Cs. (1982): A magyar politikai kultúra megismerésének lehetőségeiért. Tanulmányok. In: Bihari M (szerk.): *Politika és politikatudomány*. Gondolat, Budapest, 612–661.
- Goodwin, Matthew (2011): *Right Response. Understanding and Countering Populist Extremism in Europe*. A Chatham House Report. London: The Royal Institute of International Affairs.
- Grajczár I. (szerk.) (2015): *Válság és radikalizmus: a Jobbik térnyerésének vizsgálatához. Szociológiai Tanulmányok*. Budapest MTA TK.
- Greven, M. T. (1995): A demokrácia és az intézmények. *Politikatudományi Szemle*, 4(1): 22–35.
- Hankiss E. (1987): Községek válsága és hiánya. In: Uő: *Diagnózisok II.*, Magvető Kiadó, Budapest, 63–98.
- Herrmann, R. K. – Risse, T. – Brewer, M. B. (eds.) (2004): *Transnational identities: Becoming European in the EU*. Rowman & Littlefield Publishers.
- Hunyadi B. – Juhász A. – Krekó P. – Molnár Cs. – Sztás K. (2012): *Lelkes fogyasztók, el nem kötelezett demokraták. Tanulmány a fiatalok demokráciához fűződő viszonyáról*. Political Capital: Budapest http://www.politicalcapital.hu/wp-content/uploads/PC_BOLL_tanulmany_teljes_FINAL.pdf

- Karácsony G. – Róna D. (2010): A Jobbik titka: A szélsőjobb magyarországi megerősödésének lehetséges okairól. *Politikatudományi Szemle*, 19(1): 31–63.
- Kelemen Á. (1992): Nemzeti érzelmek és a kisebbségek iránti attitűdök a mai Magyarországon. *Szociológiai Szemle*, (2): 77–101.
- Kende P. (1994): Szakítani a nemzetállamisággal. In: Uő.: *Miért nincs rend Kelet-Közép-Európában?* Osiris – Századvég, Budapest, 84–95.
- Koller B. (2006): Nemzeti és európai identitás. In: Hegedűs István (szerk.): *A magyarok bemenetele*. DKMKA, Budapest, 14–44.
- Kopp M. – Skrabski Á. – Lőke J. – Szedmák S. (1996): A magyar lelkiállapot az átalakuló magyar társadalomban. *Századvég*, Új folyam, 2: 87–102.
- Körösenyi A. (1997): Politikai kultúra Magyarországon. *Szociológiai Figyelő* 1–2.
- Körösenyi A. (2002): A vezérdemokrácia és az antik orátorok. Visszatérés az antik demokrácia politikafogalmához. In: Szabó Máté (szerk.): *Demokrácia és politikatudomány a 21. században*. Rejtjel Kiadó, Budapest, 54–76.
- Krekó P. – Juhász A. – Molnár Cs. (2011): A szélsőjobboldal iránti társadalmi kereslet növekedése Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, 20(2): 53–79.
- Lázár G. (1996): A felnőtt lakosság nemzeti identitása a kisebbségekhez való viszony tükrében. In: Lázár G. – Lendvay J. – Örkény A. – Szabó I. (szerk.): *Többség – Kisebbség. Tanulmányok a nemzeti tudat témaköréből*. Osiris – MTA-ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, Budapest, 9–115.
- Lázár G. (1988): Kik tartoznak a nemzethez? Fiatalok a magyarság ismérveiről és a határokon túli magyarokról. *Ifjúsági Szemle* 2.
- Lijphardt, A. (1984): *Democracies. Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-one Countries*. Yale University.
- MacIntyre, A. C. (1984): *After Virtue: A Study in Moral Theory*. University of Notre Dame Press, Notre Dame, Indiana.
- Meier, K. – Kirchler, E. (1998): Social representations of the euro in Austria. *Journal of Economic Psychology*, 19(6): 755–774.
- Memory, Youth, Political Legacy And Civic Engagement, FP7-SSH-2010-1, GA Number: 266831.
- Millward, L. J. (1995): Contextualizing social identity in considerations of what it means to be a nurse. *European Journal of Social Psychology*, 25: 303–324. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2420250305>
- Moscovici, S. (1976): *La psychanalyse son image et son public*. Paris, Presses Universitaires de France.
- Moscovici, S. (1984): The Phenomenon of Social Representations. In: Farr, Robert M. – Moscovici, Serge (eds.): *Social Representations*. Cambridge University Press, Cambridge, 3–70.
- Moscovici, S. (1988): Notes Towards a Description of Social Representations. *European Journal of Social Psychology*, 18: 211–250. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2420180303>

- Mouzelis, N. (1986): Politics in the Semi-Periphery: Early Parliamentarism and Late Industrialization in the Balkans and Latin-America. Macmillan. London.
- Mudde, C. (2000): *The ideology of the extreme right*. Manchester: Manchester University Press. DOI:10.7765/9781526137753
- Murányi I. (1995): Középiskolások nemzet- és magyarságtudata Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. *Szabolcs-Szatmár-Bereg Szemle*, 2: 223–237.
- Murányi I. (2005): Tizenévesek nemzeti identitásának jellemzői az ezredvégi Magyarországon. *Erdélyi Társadalom*, 3(1): 97–126. DOI előtag: 10.17177
- Murányi I. (2006): *Identitás és előítélet*. Új Mandátum Kiadó. Budapest.
- Murányi I. (2010): Tizenévesek előítéletessége és demokráciához való viszonya. In: Nagy Á. – Oross D. (szerk.): *Ifjúságügy – szöveggyűjtemény I.* UISZ Alapítvány, Budapest, 118–130.
- Nora, P. (2010): Emlékezet és történelem között: válogatott tanulmányok. Vál., szerk.: K. Horváth Zsolt. Napvilág, Budapest.
- Norris, P. (2005): *Radical Right. Voters and Parties in the Electoral Market*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511615955>
- Olick, J. K. – Robbins, J. (1998): Social Memory Studies: From “Collective Memory” to the Historical Sociology of Mnemonic Practices. *Annual Reviews Sociology*, 24: 105–140. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.24.1.105>
- Örkény A. – Székelyi M. (2006): Európai identitás az unióban és Magyarországon. In: Hegedűs I. (szerk.): *A magyarok bemenetele*. DKMKA, Budapest, 45–69.
- Paál Z. (2005): *Arvisura (igazszólás) I–II. Regék a hun és magyar törzsszövetség rovásírásos krónikájából*. Püski, Budapest.
- Pennock, R. J. (1979): *Democratic Political Theory*. Princeton University Press, Princeton.
- Percheron, A. (1993): *La socialisation politique*. Armand Colin. Paris.
- Percheron, A. (1999): Az egyén politikai formálódása. In: Szabó, I. – Csákó, M. (szerk.): *A politikai szocializáció. Válogatás a francia nyelvterület szakirodalmából*. Új Mandátum, Budapest, 18–43.
- Piaget, J. – Weil, A. (1951): The development in children of the idea of the homeland and of relations with other countries. *International Social Science Bulletin*, 3(3): 561–578. (Magyarul: Piaget, J. – Weil, A. (1980): A haza és a más országokhoz fűződő viszony fogalmának kialakulása a gyermekekben. In: Csepeli, Gy. (szerk.): *Előítéletek és csoportközi viszonyok*. KJK, Budapest.
- Pollock, G. – Pilkington, H. (2012): The MYPLACE Case Study Approach: A discussion paper. 21. February. http://www.fp7myplace.eu/resources_general.php.
- Pauline, J. (2008): Globalizing Democracy: Reflections on Habermas's Radicalism. *European Journal of Social Theory* 11(1): 71–86. <https://doi.org/10.1177/1368431007085288>

- Pók A. (2007): *Radikális és liberális demokraták Magyarországon a 20. század első felében*. Történelmi Szemle XLIX (4): 593–603.
- Purkhardt, S. C. (1993): *Transforming Social Representations: A Social Psychology of Common Sense and Science*. Routledge, London and New York.
- Rekom, van J. – Go, F. (2006): *Being Discovered. A Blessing to Local Identities?* Annals of Tourism Research, 33(3): 767–784. DOI:10.1016/j.annals.2006.03.002
- Rueschemeyer, D. – Stephens, E. – Stephens, J. (1992): *Capitalist Development and Democracy*. Polity Press, Cambridge.
- Sabine, G. H. (1952): 'The Two Democratic Traditions'. *Philosophical Review*, 61(4): 451–74. <https://doi.org/10.2307/2182516>
- Sartori, G. (1999): *Demokrácia*. Osiris, Budapest.
- Schattschneider, E. E. (1960): The Semisovereign People: a Realist's View of Democracy in America. Lodge, M. – Page, E. C. – Balla, S. J. (eds.): *The Oxford Handbook of Classics in Public Policy and Administration*. DOI: 10.1093/oxfordhpb/9780199646135.013.39
- Sik E. (1999): The Level and Social Basis of Xenophobia in Contemporary Hungary. In: Enyedi, Zs. – Erős, F. (eds.): *Authoritarianism and Prejudice, Central European Perspectives*. Osiris, Budapest, 765–771.
- Simon J. (1996): A demokrácia értelmezése a posztkommunista országokban. *Szociológiai Szemle*, 1: 113–156.
- Skrabski Á. – Kopp M. (1999): Társadalmi beállítottság, társadalmi tőke. *Századvég, Új folyam* (12), tavasz: 128–146.
- Stangor, C. – Sechrist, G. B. – Jost, J. T. (2001): Changing racial beliefs by providing consensus information. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27(4): 486–496. <https://doi.org/10.1177/0146167201274009>
- Jost, J. T. (2003): Faji nézetek megváltoztatása a konszenzusra vonatkozó információ nyújtásával. In: Jost, J. T. (szerk.): *Önalávetés a társadalomban: a rendszerigazolás pszichológiája*. Osiris, Budapest.
- Stumpf I. (1995): Ifjúság, politikai részvétel, pártpreferenciák. In: Gazsó F. – Stumpf I. (szerk.): *Vesztesek. Ifjúság az ezredfordulón*. Ezredforduló Alapítvány, Budapest.
- Susánszky P. – Oross D. – Szabó A. (2021): A demokráciával való elégedettség és a demokrácia értelmezése Magyarországon. *Socio.hu*, 2. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2021.2.30>
- Szabó A. (2019): A hallgatók politikai integrációja, 2019. Aktív Fiatalok kutatás, Negyedik hullám. Heinrich Böll Stiftung, Prague.
- Szabó A. – Kern T. (2011): A magyar fiatalok politikai aktivitása. In: Bauer, B. – Szabó A. (szerk.): *Arctalan (?) nemzedék. Ifjúság 2000–2010* Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, Budapest, 37–80.
- Szabó I. – Örkény A. (1996): 14–15 éves fiatalok interkulturális világlképe. In: Lázár G. – Lendvai J. – Örkény A. – Szabó I. (szerk.): *Többség – Kisebbség*.

- Tanulmányok a nemzeti tudat témaköréből.* Osiris – MTA – ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, Budapest, 161–235.
- Szabó I. (2000): *A pártállam gyermekei. Tanulmányok a magyar politikai szocializációról.* Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- Szabó I. – Csepeli Gy. (1984): *Nemzet és politika a 10–14 éves gyerekek gondolkodásában. Tanulmányok, beszámolók, jelentések: Tömegkommunikációs Kutatóközpont.* Budapest.
- Szabó I. – Horváth Á. – Marián B. (1996): *Főiskolások állampolgári kultúrája.* MTA PTI, Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest.
- Szabó I. (1991): *Az ember államosítása. Politikai szocializáció Magyarországon.* Tekintet Könyvek, Budapest.
- Szabó I. (1994): Minden másképpen van. Politikai reszocializáció Magyarországon. *Világosság*, 3: 61–72.
- Szabó I. (2009): *Nemzet és szocializáció. A politika szerepe az identitások alakulásában Magyarországon 1867–2006.* L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Szabó I. (2013): Folyamatosságok a változásban: kontinuitások a rendszerváltás utáni politikai szocializáció mintáiban. *Metszetek*, 2(2–3): 33–34.
- Szabó I. – Murányi I. (1993): Nemzet és magyarság. Állampolgárság és nemzeti hovatartozás egy vizsgálat tükrében. *Regio*, 4(1): 121–133.
- Szabó I. – Örkény A. (1996): 14–15 éves fiatalok interkulturális világképe. In: Lázár G. – Lendvai J. – Örkény A. – Szabó I. (szerk.): *Többség – Kisebbség. Tanulmányok a nemzeti tudat témaköréből.* Osiris-MTA-ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, Budapest, 161–235.
- Szabó I. – Csákó M. (szerk.) (1999): *A politikai szocializáció. Válogatás a francia nyelvterület szakirodalmából.* Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- Szabó I. – Örkény A. (1995): A 14–15 évesek interkulturális világképe. *Regio*, 6(4): 83–120.
- Szabó I. – Örkény A. (1998): *Tizenévesek állampolgári kultúrája.* Budapest, Minoritás Alapítvány, Budapest.
- Szabó M. (szerk.) (2002): *Demokrácia és politikatudomány a 21. században.* Rejtjel Kiadó, Budapest, 54–76.
- Székely L. (szerk.) (2013): *Magyar Ifjúság 2012 tanulmánykötet.* Kutatópont Kft., Budapest.
- Székely L. (szerk.) (2018): *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. Magyar Ifjúság Kutatás 2016.* Kutatópont Kft. – Enigma 2001 – Médiaszolgáltató Kft., Budapest.
- Székely L. (2021): *Magyar Ifjúság Kutatás 2020.* Gyorsjelentés, Budapest.
- Szűcs J. (1974): *Nemzet és történelem.* Gondolat, Budapest.
- Szűcs J. (1981): Vázlat Európa három történeti régiójáról. *Történelmi Szemle*, 3: 313–359.

- Tajfel, H. (1981): *Cognitive aspects of prejudice*. In: *Tajfel H. Human Groups and Social Categories*. Cambridge University Press, Cambridge, 127–142.
- Gábor K. – Balog I. (1995): The impact of consumer culture on Eastern and Central European youth. *Educatio* 4(2): 311–320. http://www.edu-online.eu/hu/educatio_reszletes.php?id=37
- Thomassen, J. (1995): Support for democratic values. In: Klingemann, H. D. – Fuchs, D. (eds.): *Citizens and the state*. Oxford University Press, Oxford. DOI:10.1093/0198294735.003.0013
- Tóth A. – Grajczjár I. (2012): A nemzeti radikalizmus. A jobboldali radikalizmus negyedik hulláma Magyarországon. In: Boda Zs. – Körösné A. (szerk.): *Van irány? Trendek a magyar politikában*. Új Mandátum, Budapest, 83–108.
- Turbucz D. (2009): A Horthy-kultusz. In: Romsics I. (szerk.): *A magyar jobboldali hagyomány*. Budapest, Osiris Kiadó, 138–166.
- Vanhanen, T. (1990): *The Process of Democratization. A Comparative Study of 147 States. 1980–1988*. Crane Russak, New York.
- Verges, P. (1991): L'évocation de l'argent: une méthode pour la définition du noyau central d'une représentation. *Bulletin de Psychologie* 45(405): 203–209.
- Vincze O. – Kőváriné Somogyvári I. (2003): A nemzeti identitás reprezentációja a sikeres történelmi regényekben. *Magyar Tudomány*, 1: 55–66. <http://www.matud.iif.hu/03jan.html>
- Weaver, E. B. (2006): *National narcissism. The intersection of the nationalist cult and gender in Hungary*. Peter Lang. AG. International Academic Publishers. Oxford, Bern.
- Wesolowski, W. (1995): The Nature of Social Ties and the Future of Postcommunist Society: Poland after Solidarity. In: Hall, J. A. (ed.): *Civil Society. Theory, History and Comparison*. Polity Press, Cambridge, 110–135.
- Zinecker J. (1992): A fiatalok a társadalmi osztályok terében. In: Gábor K. (szerk.): *Civilizációs korszakváltás és az ifjúság*. JATE, Szeged. <https://doi.org/10.14232/belvbook.2004.58496.e>.

* * *

MURÁNYI ISTVÁN szociológus, a Debreceni Egyetem Szociológiai és Szociálpolitikai Tanszékének docense. Kutatási területe: ifjúságszociológia, politikai szocializáció, nemzeti identitás és társadalomtudományi módszertan.

■ ■ ■ A SOROZATBAN MEGJELENT KÖTETEK ■ ■ ■

1. Albert Fruzsina: Emberi kapcsolatok. *A személyes kapcsolat-hálózatok szociológiai szempontú elemzése*
2. Czibere Ibolya: Egyenlőtlenségek a vidéki társadalomban
3. Csizmady Adrienne: A városszociológia alapjai
4. Elekes Zsuzsanna: Rizikó-magatartások epidemiológiai megközelítésben
5. Kovách Imre: Vidékszociológia
6. Krémer Balázs: Kisebbségpolitika. *Szempontok a kisebbségek társadalmi helyzetének és a kisebbségpolitikák értelmezéséhez, magyarázatához*
7. Murányi István: Fiatalok állampolgári szocializációja
8. Nagy Terézia: Differenciáltan a migrációról. *Migráns életek, élethelyzetek és a migráns élethelyzet keretei*
9. Sik Endre: A migráció szociológiája 3.0
10. Sik Endre: Traktátus a társadalomtudományok kutatási módszereiről gondolkodók számára
11. Szabari Vera: A történet szociológiája – *Kontextus és reflexivitás a szociológia örökségének feldolgozásában*
12. Szarvák Tibor: Adalékok a társadalmi felzárkózás szociológiájának értelmezéséhez. *Közösségi és egyéni szerepek, társadalmi meghatározottságok a vidéki Magyarországon*
13. Szalma Ivett – Takács Judit: Családszociológiai mozaik